

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 3(84) 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Вітвіцький С. С. – ректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Заступник головного редактора:

Назимко Є. С. – перший проректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Відповідальний секретар:

Буга Г. С. – начальник відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Відповідальний редактор:

Стецюк Р. І. – завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права, доцент (Азербайджанська Республіка); **Одажіу Ю. М.** – проректор Академії «Stefan cel Mare» МВС Республіки Молдова, доктор права (Республіка Молдова); **Бобкова А. Г.** – головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН, керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, заслужений юрист України; **Буга В. В.** – декан факультету № 4 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, доцент; **Вапнярчук В. В.** – професор кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор; **Волобуєв А. Ф.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Захарченко А. М.** – завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Зозуля Є. В.** – професор кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін факультету № 1 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Клемпарський М. М.** – професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Кононенко Т. В.** – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 ДонДУВС, доктор філософських наук, професор; **Короткова Ю. М.** – професор кафедри правничої лінгвістики Національної академії внутрішніх справ; **Лопатинська І. С.** – декан факультету № 2 КННІ ДонДУВС; **Лоскутов Т. О.** – професор кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Мердова О. М.** – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, доцент; **Ніколенко Л. М.** – професор кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки факультету № 4 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Одерій О. В.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Петров Є. В.** – суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, доктор юридичних наук, професор; **Халимон С. І.** – головний науковий співробітник науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

Збірник наукових праць «Правовий часопис Донбасу»

включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук (спеціальність: 081 – Право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ (Протокол № 4 від 25.10.2023 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 25319-15259ПР
від 25.11.2022 р., видане Міністерством юстиції України

Електронна адреса видання: ljd.dnuvs.ukr.education

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.924:351.741:347.965.43(477)

DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-3-9

Медведенко Надія Василівна,

кандидат юридичних наук

(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6833-7852>

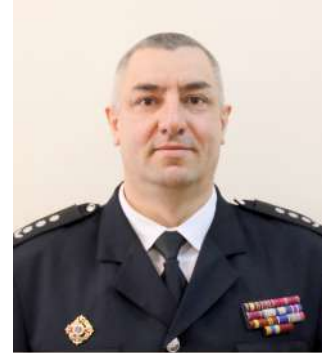

Медведенко Сергій Вікторович,

доктор філософії, доцент

(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9441-8552>

МІСЦЕ ПРЕДСТАВНИКА (ЗАХИСНИКА) ОСОБИ В ДИСЦИПЛІНАРНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В ОРГАНАХ ПОЛІЦІЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті автори розглянули особливості представництва в дисциплінарному провадженні в органах Національної поліції України. Звернули увагу на специфіку його нормативно-правового регулювання, яке здійснюється доволі широким колом актів, що регулюють дисциплінарне провадження в межах загальної дисциплінарної відповідальності та спеціальної дисциплінарної відповідальності. Зауважено, що дисциплінарне провадження в органах Національної поліції України здійснюється щодо трьох категорій осіб: поліцейських, державних службовців та працівників поліції, які виконують функції, не пов'язані з несенням служби, що зумовлює його особливості у зв'язку з тим, положенням яких нормативно-правових актів слід керуватися в конкретному випадку.

Найчастіше потреба в представництві в дисциплінарному провадженні, що здійснюється в органах та підрозділах Національної поліції України, виникає в осіб, щодо дій яких воно проводиться, або зацікавлених осіб, якими можуть бути заявники, потерпілі та треті особи.

Досліджено особливості представництва в дисциплінарному провадженні в органах поліції зарубіжних країн на прикладі поліції Англії та Вельсу, Польщі, США та Федеративної Республіки Німеччини. Звернено увагу на можливості вдосконалення дисциплінарного провадження в органах Національної поліції України, зокрема шляхом інтегрування окремих аспектів досвіду представництва в дисциплінарному провадженні поліції зарубіжних країн.

Ключові слова: представник, захист прав та інтересів особи, адвокат, дисциплінарне провадження, поліція, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Зародженню інституту представництва сприяв розвиток людства, державності та економічних стосунків. Потреба в представництві для ефективного захисту прав та інтересів особи

зростала разом з ускладненням суспільних відносин. Участь представника особи забезпечувала ефективність захисту в судовому процесі та можливість оперативного вирішення тих чи тих питань, взяття участі

в процедурах. Це стосується як участі в кримінальному процесі, цивільних правовідносинах, так і в адміністративному процесі.

На поліцію загалом та на кожного поліцейського окремо державою та суспільством покладено виконання надзвичайно важливих та непростих завдань щодо забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Водночас працівники поліції також потребують захисту своїх прав та інтересів, зокрема в дисциплінарному провадженні. На перший погляд, це повною мірою забезпечується законодавчо закріпленою можливістю залучення представника, але на практиці ця можливість майже не використовується працівниками поліції у зв'язку з тим, що представником може бути лише адвокат. Такий безальтернативний варіант представництва для працівників органів Національної поліції України дещо обмежує право особи на захист, адже залучення адвоката пов'язано з додатковими витратами часу на його пошук, оформлення договору, що викликає певні труднощі через високе службове навантаження, а також вимагає витрати коштів на оплату наданих послуг. Зазначене часто призводить до нівелювання наданої законодавством можливості реалізації права на правничу допомогу й потребує додаткових можливостей для її вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям для цієї праці стали дослідження низки вчених, які вивчали проблемні питання дисциплінарної відповідальності, дисциплінарного провадження, серед яких: О. М. Бандурка, В. К. Колпаков та М. М. Тищенко, які досліджували місце дисциплінарного провадження в системі адміністративного процесу; О. І. Безпалова та О. В. Джафарова, які розглядали порядок проведення службових розслідувань у Національній поліції України; В. В. Гурін, Т. П. Мінка, Д. П. Полівчук, що пропонували авторську класифікацію суб'єктів дисциплінарного провадження, зокрема і в органах внутрішніх справ; В. С. Ануфрієв, який вивчав соціологічно-правові аспекти зміцнення службової дисципліни в ОВС України; А. А. Астаф'єв та С. С. Баглаєнко, чия увага була зосереджена на адміністративно-правових засадах та особливостях правового регулювання проведення службових розслідувань в органах Національної поліції України; В. В. Середа, який досліджував дисциплінарну відповідальність в адміністративних публічно-правових відносинах; В. І. Щербина, який присвятив своє дослідження дисциплінарній відповідальності державних службовців ОВС, та низка інших.

Незважаючи на приділену увагу науковців до дисциплінарного провадження в органах Національної поліції, а особливо до питань, пов'язаних саме зі службовим розслідуванням, тему участі, місця представника (захисника) особи в дисциплінарному провадженні в органах поліції майже не розкрито. Це питання найчастіше розглядається по дотичній під час вивчення інших пов'язаних питань, тому потребує додаткової уваги.

Метою статті є розкриття місця та ролі представника (захисника) особи в дисциплінарному провадженні в органах Національної поліції України, дослідження зарубіжного досвіду та пошук можливостей покращення захисту прав та інтересів особи під час розгляду та вирішення дисциплінарних справ в органах поліції.

Виклад основного матеріалу. У сфері трудового, адміністративного права та адміністративного процесу державного управління дисциплінарне провадження

є важливим складником у питанні забезпечення дотримання трудової та службової дисципліни, здійснення профілактики правопорушень, поновлення порушених прав та відшкодування завданої шкоди [1, с. 29].

У складній структурі адміністративного процесу дисциплінарне провадження належить до категорії правозастосовних проваджень, які, на думку В.К. Колпакова «є найбільшою і найскладнішою в структурному відношенні групою адміністративних проваджень» [2, с. 328–329].

Дисциплінарному провадженню в системі адміністративних проваджень належить ключове місце, на що також звертають увагу О. М. Бандурка та М. М. Тищенко, обґрунтовуючи це тим, що «відносини, пов'язані з дотриманням дисципліни, як одна з форм соціального зв'язку між людьми, завжди мають характер управлінських» [3, с. 18].

І. І. Суховетрук визначає дисциплінарне провадження в правоохоронних органах як вид адміністративно-юрисдикційної діяльності, що здійснюється уповноваженими особами правоохоронних органів, спрямованою на всебічне й об'єктивне з'ясування обставин, причин і умов подій, оцінювання доказів винуватості або невинуватості особи, застосування до винних заходів дисциплінарного впливу за вчинений дисциплінарний проступок з метою зміцнення та забезпечення дисципліни й належного виконання правоохоронцями службових повноважень [4].

Нормативно-правове регулювання дисциплінарного провадження здійснюється низкою актів, які регулюють дисциплінарне провадження в межах загальної дисциплінарної відповідальності та спеціальної дисциплінарної відповідальності.

До першої групи належать: а) Конституція України, принципи якої є провідними для всіх сфер державної та суспільної діяльності. Суб'єктом дисциплінарного провадження є людина, життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека якої визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3); б) Кодекс законів про працю України, який містить окрему главу, присвячену трудовій дисципліні, де зазначено обов'язки працівника та засоби впливу для забезпечення трудової дисципліни.

Нормативно-правовими актами, які регулюють дисциплінарне провадження в межах спеціальної дисциплінарної відповідальності є низка законів, статутів, кодексів, положень про дисципліну та інших нормативно-правових актів, якими залежно від категорії суб'єктів визначаються особливості дисциплінарного провадження.

Серед них – Закон України «Про прокуратуру», Положення про порядок роботи Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, Дисциплінарний статут прокуратури України та Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, якими врегульовано питання дисциплінарного провадження стосовно прокурора; закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя», які розкривають специфіку дисциплінарного провадження щодо судді; Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що регламентує особливості дисциплінарного провадження стосовно адвоката; Закон України «Про державну службу», Постанова КМУ (Кабінету Міністрів України) від 13.06.2000 № 950 «Про затвердження Порядку проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», наказ Національно-

го агентства України з питань державної служби від 03.03.2016 № 49 «Про затвердження Порядку обліку та роботи з дисциплінарними справами, затвердженням наказом Національного агентства України з питань державної служби», наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158 «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» є правовою основою для дисциплінарного провадження щодо державного службовця. Проведення дисциплінарного провадження в Службі цивільного захисту, Збройних силах України також регламентовано окремими нормативно-правовими документами.

У межах спеціальної дисциплінарної відповідальності урегульовано й дисциплінарне провадження в органах та підрозділах Національної поліції України. Серед джерел нормативно-правового регулювання – закони України «Про Національну поліцію», «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», «Про запобігання корупції», «Про звернення громадян», «Про державну таємницю», «Про оперативно-розшукову діяльність»; Указ Президента України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України»; постанови КМУ, зокрема, «Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію» від 19.10.2016 р. № 736; відомчі накази: накази МВС України «Про затвердження Порядку підготовки та видання наказів щодо проходження служби в поліції» від 23.11.2016 № 1235, «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських МВС України» від 09.11.2016 № 1179; наказ СБУ від 12.08.2005 № 440 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю», Положення про дисциплінарні комісії в Національній поліції України та Порядок проведення службових розслідувань у Національній поліції України, затверджені наказом МВС України від 07.11.2018 року № 893, та Перелік посад керівників Національної поліції України та їх повноважень щодо застосування заохочень і дисциплінарних стягнень: наказ Національної поліції України від 04.10.2018 № 929, Положення про повноваження ректора закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання, який здійснює підготовку поліцейських, із застосування заохочень і дисциплінарних стягнень, затверджене наказом МВС України 25 березня 2019 року № 209, тощо.

Враховуючи, що персонал органів Національної поліції України становлять різні категорії працівників, серед яких поліцейські, державні службовці та працівники поліції, які виконують функції, не пов'язані з несенням служби, то дисциплінарне провадження урегульовано різними нормативно-правовими актами. Залежно від категорії працівника при його проведенні керуються нормами тих чи тих нормативних джерел.

Відповідно до положень указаних нормативно-правових актів, суб'єктами дисциплінарного провадження в органах Національної поліції України можливо згрупувати за їх функціями:

- суб'єкти дисциплінарної влади (особи, наділені повноваженнями, щодо застосування заходів дисциплінарного стягнення чи заохочення та призначення службового розслідування);

- суб'єкти ініціювання дисциплінарного провадження (безпосередній керівник, керівник органу, працівник підрозділу інспекції з особового складу або

підрозділу внутрішньої безпеки, особа, яка проводила перевірку діяльності органу чи підрозділу Національної поліції);

- суб'єкти, які безпосередньо проводять службове розслідування чи готують матеріали для заохочення (безпосередній керівник, працівники відділів кадрового підрозділу, інспекції з особового складу, дисциплінарна комісія);

- суб'єкти, щодо яких здійснюється провадження (будь-які особи, які займають посади відповідно до штатного розпису органів та підрозділів Національної поліції України);

- зацікавлені суб'єкти (особи, які беруть участь у справі службового розслідування: заявники, потерпілі, треті особи, захисники, представники);

- допоміжні суб'єкти (залучені особи, які сприяють дисциплінарному провадженню (свідки, спеціалісти, експерти));

- суб'єкти, що забезпечують виконання ухваленого рішення (працівники підрозділів кадрового забезпечення, документального забезпечення тощо) [1, с. 111].

Між іншим, Д. П. Полівчук пропонує додатково поділяти суб'єктів дисциплінарного провадження за обов'язковістю їх участі на дві групи – обов'язкові та факультативні. До першої групи зараховує суб'єктів дисциплінарного обвинувачення, суб'єктів дисциплінарної влади, суб'єктів, щодо яких здійснюється провадження. До другої – суб'єктів дисциплінарного захисту, суб'єктів, що сприяють дисциплінарному провадженню (потерпілі, свідки, заявники, експерти та спеціалісти) [5].

Суб'єкти, щодо яких здійснюється провадження, заявники, потерпілі, треті особи можуть користуватися допомогою захисників або представників.

Законодавство містить визначення представництва, яким є «правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства» [6].

Поняття представництва інтересів визначено лише у сфері соціальної політики як ведення переговорів від імені отримувача соціальних послуг за його дорученням (за бажанням – нотаріально оформленим); допомога в оформленні або відновленні документів; сприяння в реєстрації місця проживання або перебування; допомога в розшукуванні рідних та близьких, відновленні родинних та соціальних зв'язків; сприяння в забезпеченні доступу до ресурсів і послуг за місцем проживання / перебування, встановленні зв'язків з іншими фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами тощо; допомога в забезпеченні технічними засобами реабілітації [7].

У статті 18 Дисциплінарного статуту Національної поліції України як забезпечення поліцейському права на захист закріплено право на користування правничою допомогою. «Представником поліцейського може бути адвокат, повноваження якого підтверджені копією свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордером та копією договору із представником. Представник користується правами поліцейського, щодо якого проводиться службове розслідування, крім права, реалізація яких здійснюється безпосередньо поліцейським і не може бути доручена представнику, а також користується правами з урахуванням обмежень, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, законами України «Про захист персональних

даних», «Про державну таємницю» та іншими законами з моменту надання дисциплінарній комісії підтверджених документів» [8].

На цей момент також звертає увагу Д. Є. Жеребцов, зауважуючи, що «право поліцейського на захист, яке передбачено ст. 18 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», не повинно замикатися лише на стадії проведення службового розслідування, як це є сьогодні, а має поширюватися на всі стадії порядку застосування дисциплінарного стягнення» та пропонує викласти ч. 1 ст. 18 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» так: «Право поліцейського на захист полягає у можливості відстоювати власні права в дисциплінарному провадженні будь-якими не забороненими законом способами» [9, с. 173–174].

На нашу думку, реалізація права на захист поліцейського в дисциплінарному провадженні шляхом залучення до справи саме професійного правника – адвоката має як переваги так і недоліки. З одного боку, адвокат забезпечує професійну правничу допомогу, з іншого – по-перше, така спеціалізація є вузько спрямованою, через що складно знайти спеціаліста в цій сфері, по-друге, незважаючи на широке коло суб'єктів, які мають право надавати правничу допомогу, закон обмежує поліцейських, залишаючи можливість звертатися лише до адвокатської спільноти, хоча гарних спеціалістів з питань, які стосуються проведення дисциплінарного провадження, простіше й оперативніше знайти в своєму оточенні. Як наслідок, здебільшого працівники, дисциплінарний проступок яких розглядають, не використовують повною мірою закріплене право на захист. Окрім того, можливість вибирати забезпечила б реальне отримання правничої допомоги, а також психологічну підтримку, що є надзвичайно важливим для особи, стосовно якої здійснюється дисциплінарне провадження. Відповідно до зазначеного, законодавство потребує вдосконалення забезпечення поліцейському права на захист у дисциплінарному провадженні.

Для забезпечення в дисциплінарному провадженні принципу об'єктивної істини, який полягає у використанні всіх можливостей для виявлення і залучення всіх фактів, обставин, доказів, що мають значення встановлення істини, правильному їх оцінюванню недопущення упередженого ставлення щодо їх оцінки чи відносно особи, що вчинила проступок при прийнятті рішення, а також принципу гласності, який реалізується через відкритість юридичного процесу як для учасників, так і для суспільства, а також через контроль за діяльністю поліції, представники громадськості беруть участь у спільному розгляді скарг на дії чи бездіяльність поліцейських та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України. Представники громадськості, яких залучають до складу дисциплінарних комісій, повинні мати бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет.

Відповідно до положень Закону України «Про державну службу» до складу дисциплінарної комісії з розгляду дисциплінарних справ також входять представники профспілкової організації та можуть залучатися представники громадських об'єднань.

У дисциплінарному провадженні, що здійснюється в органах та підрозділах Національної поліції України, зацікавленими суб'єктами, які беруть участь у проведенні службового розслідування, можуть бути: заявни-

ки, потерпілі, треті особи, захисники, представники, професійні спілки.

Діяльність профспілок є однією з гарантій професійної діяльності поліцейських з метою захисту їхніх трудових, соціально-економічних прав та законних інтересів.

Професійні об'єднання та спілки мають право здійснювати представництво і захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів своїх членів в органах, що розглядають індивідуальні та колективні трудові спори, при реалізації ними конституційного права на звернення за захистом своїх прав до судових органів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також міжнародних судових установ [10]. Також, реалізуючи право поліцейських на правничу допомогу та захист їхніх прав та інтересів під час розгляду скарг або під час проведення службових розслідувань, професійна спілка може забезпечити поліцейського послугами адвоката.

Заявники, потерпілі, треті особи в дисциплінарному провадженні можуть захищати свої інтереси особисто або користуватися допомогою захисників чи представників (законних представників) у випадках, якщо поліцейського або інших працівників поліції завдано шкоди фізичним або юридичним особам.

Відповідно до положень Закону України «Про звернення громадян» заявники, потерпілі, їхні представники мають право ознайомитися з матеріалами перевірки, подавати додаткові матеріали або наполягати на їх запиті органом, який розглядає заяву чи скаргу, а також отримати письмову відповідь про результати розгляду їхнього звернення [11].

Отже, у дисциплінарному провадженні в органах Національної поліції України представниками (захисниками) особи є: представник громадськості як член дисциплінарної комісії; представники зацікавлених суб'єктів, які беруть участь у проведенні службового розслідування: заявників, потерпілих, третіх осіб; професійні спілки; представник (захисник) – адвокат, який представляє інтереси працівника поліції.

Розглядаючи роль та місце представника (захисника) особи в дисциплінарному провадженні, слід відмітити, що представник виконує допоміжну роль, його участь є не обов'язковою, але бажаною, адже він здійснює вагомий вплив, надаючи правничу допомогу та підтримуючи особу, чий інтереси захищає, маючи «холодний» погляд на ситуацію.

Представництво в дисциплінарному провадженні в органах поліції зарубіжних країн має свою специфіку. Наприклад, в поліції Англії та Вельсу в дисциплінарному провадженні працівник поліції має право на представництво та захист своїх прав, яке реалізується шляхом залучення «друга поліцейського». До його функцій під час участі в дисциплінарному провадженні входять: представництво інтересів поліцейського, консультування під час дисциплінарного провадження, апеляційне оскарження, супроводження на співбесіди, збори чи заслуховування під час дисциплінарного провадження, надання підтверджувальних доказів, надання заяв чи відповідей від імені поліцейського, забезпечення справедливості стосовно працівника поліції.

У разі випадку поліцейський обирає «друга» серед поліцейських свого підрозділу або його призначає Асоціація працівників поліції. «Другом поліцейського» може бути не лише інший поліцейський, але тоді обрана особа погоджується з керівником поліції. До його функцій входить консультування під час дисциплінарного провадження, апеляційного оскарження, супрово-

дження на співбесіди, збори чи заслуховування під час дисциплінарного провадження, надання підтверджувальних доказів, надання заяв чи відповідей від імені поліцейського, забезпечення справедливості стосовно працівника поліції. Час, використаний на представництво та захист інтересів працівника поліції в дисциплінарному провадженні «другом поліцейського», зараховується як робочий та оплачується [12; 13]. Саме цей досвід – залучення до дисциплінарного провадження іншого поліцейського як представника та захисника особи – підняв би рівень забезпечення правничої допомоги в органах Національної поліції України.

У Польщі питання дисципліни врегульовано Кодексом поведінки співробітників правопорядку (Kodeks postępowania funkcjonariuszy porządku prawnego), Правилами професійної етики поліцейського та Декларацією про поліцію, відповідно до яких співробітник поліції несе дисциплінарну відповідальність. Дисциплінарне провадження проводиться дисциплінарним представником. У разі перегляду справи призначається комісія, що налічує трьох офіцерів, один з яких є представником місцевої профспілки поліцейських та забезпечує представництво інтересів поліцейського, справа якого розглядається [14; 15; 16].

Важливу роль у дисциплінарному провадженні стосовно поліцейських у Федеративній Республіці Німеччина відіграє профспілка співробітників поліції (GdP), яка бере участь у громадських та політичних дискусіях, стосовно внутрішньої безпеки, привертає увагу до небажаних змін у суспільстві загалом та в окремих районах, допомагає своїм членам на місцях у всіх повсякденних професійних питаннях, захищаючи їхні інтереси [17; 18].

Одним з основних правил для працівника при допущенні дисциплінарного порушення є вимога негайно зв'язатися зі своєю районною групою GdP або з офіцером дисциплінарної захисту GdP, перш ніж робити заяву про це чи надавати якісь пояснення. Спираючись на положення Закону про захист прав (Rechtsschutzordnung (RSO)), член профспілки подає до неї заяву про правовий захист, у відповідь на яку профспілка забезпечує «дисциплінарного захисника», який представляє та захищає права та інтереси поліцейського.

Досвід Німеччини та Польщі, а саме щодо активної позиції профспілки в участі в дисциплінарному провадженні, слід впровадити на законодавчому рівні та в практичну діяльність в органах Національної поліції України.

Щодо досвіду представництва в дисциплінарному провадженні в США відмітимо, що через федеративну форму державного устрою країни в кожному Департаменті поліції США існують документи, які регулюють питання дотримання дисципліни та застосування дисциплінарних стягнень, зокрема, «Police Department Standard Operating Procedure. (Discipline)» – Стандартний порядок дій Департаменту поліції щодо дисципліни та «Police Department Code of Conduct» – Кодекс поведінки Департаменту поліції. Питання проведення дисциплінарного провадження в апеляційній інстанції урегульовано також вимогами Положення про Комісію з державної служби («Civil Service Commission»), яка є федеральним урядовим агентством. Збори Комісії про-

водяться щомісячно та є відкритими для громадськості. Civil Service Commission є неупередженим, незалежним органом, який розглядає та врегульовує апеляції, подані державними, окружними й муніципальними службовцями державної служби, кандидатами на роботу й компетентними органами. Вона забезпечує апеляційне провадження та надає справедливі й неупереджені рішення. Комісія після повного та всебічного розгляду апеляції уповноважена підтримати або змінити дисциплінарні заходи, але не посилити. Рішення Комісії з державної служби є обов'язковим для обох сторін та може бути оскаржене лише в окружному суді [19].

Обов'язкове представництво громадськості в складі комісії з державної служби, її незалежність від органів поліції є наступним корисним моментом, який можливо запозичити для забезпечення максимально об'єктивного розгляду справи та захисту інтересів усіх зацікавлених сторін.

Висновки. Представник чи захисник особи в дисциплінарному провадженні відіграє не менш важливу роль, ніж в інших видах проваджень, як в адміністративному процесі, так і в кримінальному чи цивільному процесі, адже так само покликаний забезпечити представлення та захист прав та інтересів особи максимально повною мірою. Працівники поліції наділені повноваженнями для забезпечення правопорядку та протидії злочинності, у зв'язку з чим можуть стати мішенню для несправедливих звинувачень або ж переступити інтереси служби в силу якихось обставин. Так само громадяни, юридичні особи можуть постраждати від дій поліції. І в кожному випадку можливість скористатися допомогою представника чи адвоката в дисциплінарному провадженні забезпечує об'єктивність його проведення, урахування всіх обставин та інтересів зацікавлених осіб. Представник (захисник) особи є тим суб'єктом дисциплінарного провадження, участь якого забезпечує реальне надання правової допомоги, нівелювання можливого тиску на особу та психологічну підтримку.

Дослідження зарубіжного досвіду забезпечує погляд на процедуру під «новим кутом» і дає змогу визначити способи її вдосконалення. Так, доцільно запровадити закордонний досвід на прикладі дисциплінарного провадження в поліції Англії та Вельсу, а саме «друга поліцейського», який, здійснюючи представництво інтересів поліцейського, консультує його, супроводжує на заслуховування, допомагає в наданні доказів, заяв чи відповідей, забезпечує справедливий розгляд дисциплінарної справи.

Діяльність профспілки Національної поліції України в розглянутому напрямі потребує не просто активізації, а визнання його пріоритетним та таким що потребує реальної реалізації з оприлюдненням результатів і досягнень. Нормативно-правове закріплення можливості участі профспілки в дисциплінарному провадженні як представника особи сприятиме покращенню захисту прав та інтересів працівників, додасть їй впливовості та підніме представницьку діяльність профспілки на функціонально новий рівень.

Запровадження обов'язковості представництва громадськості в складі дисциплінарної комісії забезпечуватиме об'єктивність розгляду справи та кращий захист інтересів всіх зацікавлених сторін.

Список використаних джерел

1. Медведенко Н. В., Медведенко С. В., Ковальова О. В. Правові та організаційні засади дисциплінарного провадження в органах Національної поліції України : монографія. Одеса : Видавець Букаєв В.В., 2019. 223 с.
2. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник / Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.

3. Бандурка О. М., Тищенко М. М. Адміністративний процес : підручник для вищих навч. закл. Київ : Літера ЛТД, 2002. 288 с.
4. Суховетрук І. І. Адміністративно-юрисдикційні провадження, які здійснюються правоохоронними органами України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Держ. наук.-досл. ін-т МВС України Київ, 2017. 21 с.
5. Полівчук Д. П. Дисциплінарне провадження в органах внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2011. 21 с.
6. Цивільний кодекс України : Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.09.2023).
7. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг : Наказ, Класифікатор від 23.06.2020 № 429 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text> (дата звернення: 18.09.2023).
8. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19/conv#Text> (дата звернення: 20.09.2023).
9. Жеребцов Д. Є. Особливості правового регулювання дисциплінарної відповідальності поліцейських в Україні : дис. ... д-ра філ. : 081 «Право». / Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2023. 209 с.
10. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1045-14/paran168#n168> (дата звернення: 20.09.2023).
11. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/393/96-vr> (дата звернення: 22.09.2023).
12. Final Home Office Guidance. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/664940/Final_Home_Office_Guidance.pdf (last accessed: 28.09.2023).
13. Disciplinary procedure – police staff. Head of Department, Human Resources Review. URL: <http://www.derbyshire.police.uk/Documents/About-Us/Freedom-of-Information/Policies/DisciplinaryProcedureforPoliceStaff.pdf> (last accessed: 28.09.2023).
14. Kodeks postępowania funkcjonariuszy porządku prawnego wybrane treści z Rezolucji 34/169 Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych. URL: <http://isp.policja.pl/isp/prawa-czlowieka-w-poli/akty-prawne-i-dokumenty/9074,Kodeks-postepowania-funkcjonariuszy-porzadku-prawnego.html> (last accessed: 28.09.2023).
15. Deklaracja o policji URL: <http://isp.policja.pl/isp/prawa-czlowieka-w-poli/akty-prawne-i-dokumenty/9073,Deklaracja-o-Policji.html> (last accessed: 28.09.2023).
16. Zasady etyki zawodowej policjanta: Załącznik do zarządzenia nr 805 Komendanta Głównego Policji Z dnia 31 grudnia 2003 r. URL: <https://isp.policja.pl/isp/prawa-czlowieka-w-poli/akty-prawne-i-dokumenty/9072,Zasady-etyki-zawodowej-policjanta.html> (last accessed: 28.09.2023).
17. Gewerkschaft der Polizei URL: https://www.gdp.de/gdp/gdpbupo.nsf/id/Bundespolizei_Home (last accessed: 28.09.2023).
18. Rechtsschutzantrag. URL: [https://www.gdp.de/gdp/gdmp.nsf/id/antrag/\\$file/GdP%20M-V%20-%20Rechtsschutzantrag_2010.doc](https://www.gdp.de/gdp/gdmp.nsf/id/antrag/$file/GdP%20M-V%20-%20Rechtsschutzantrag_2010.doc) (last accessed: 28.09.2023).
19. Civil Service Commission. URL: <http://www.state.nj.us/csc/about/about/> (last accessed: 27.09.2023).

References

1. Medvedenko, N.V., Medvedenko, S.V., & Kovalova, O.V. (2019). *Pravovi ta orhanizatsiini zasady dystsyplinarnoho provadzhennia v orhanakh Natsionalnoi polit sii Ukrainy [Legal and Organizational Principles of Disciplinary Proceedings in the Bodies of the National Police of Ukraine]*. Odesa : Vydavets Bukaiev V.V. [in Ukrainian].
2. Kolpakov, V. K. (1999). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Bandurka, O.M., & Tyshchenko, M.M. (2002). *Administratyvnyi protses [Administrative process]*. Kyiv : Litera LTD [in Ukrainian].
4. Sukhovetruk, I. I. (2017). *Administratyvno-yurysdyktsiini provadzhennia, yaki zdiisniuutsia pravookhoronnymy orhanamy Ukrainy [Administrative and jurisdictional proceedings conducted by law enforcement agencies of Ukraine] Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Derzh. nauk.-dosl. in-t MVS Ukrainy [in Ukrainian].
5. Polivchuk, D.P. (2011). *Dystsyplinarne provadzhennia v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy [Disciplinary proceedings in the internal affairs agencies of Ukraine] Candidate's thesis*. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskiy derzh. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].
6. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
7. Pro zatverdzhennia Klyasyfikatora sotsialnykh posluh [On approval of the Classifier of social services] (Order). (2020, June 23) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text>.
8. Pro Dystsyplinarnyi statut Natsionalnoi polit sii Ukrainy [On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine] (Zakon Ukrainy). (2018, March 15) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19/conv#Text>.
9. Zherebtsov D.Ie. (2023). *Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання dystsyplinarnoi vidpovidalnosti politseiskyykh v Ukraini [Peculiarities of legal regulation of disciplinary responsibility of police officers in Ukraine]*. *Phd's thesis*. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
10. *Pro profesiini spilky, yikh prava ta harantii diialnosti [On trade unions, their rights and guarantees of activity]*. (1999, September 15). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1045-14/paran168#n168>.
11. *Pro zvernennia hromadian [On citizens' appeals]*. (1996, October 02). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/393/96-vr>.

12. Final Home Office Guidance. (2017). Retrieved from https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/664940/Final_Home_Office_Guidance.pdf.
13. Disciplinary procedure – police staff. Head of Department, Human Resources Review. Retrieved from <http://www.derbyshire.police.uk/Documents/About-Us/Freedom-of-Information/Policies/DisciplinaryProcedureforPoliceStaff.pdf>.
14. Kodeks postępowania funkcjonariuszy porządku prawnego wybrane treści z Rezolucji 34/169 Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych. (2016, July 21). Retrieved from <http://isp.policja.pl/isp/prawa-czlowieka-w-poli/akty-prawne-i-dokumenty/9074,Kodeks-postepowania-funkcjonariuszy-porzadku-prawnego.html>.
15. Deklaracja o policji. (2016, July 21). Retrieved from <http://isp.policja.pl/isp/prawa-czlowieka-w-poli/akty-prawne-i-dokumenty/9073,Deklaracja-o-Policji.html>.
16. Zasady etyki zawodowej policjanta: Załącznik do zarządzenia nr 805 Komendanta Głównego Policji. (2003, December 31). Retrieved from <https://isp.policja.pl/isp/prawa-czlowieka-w-poli/akty-prawne-i-dokumenty/9072,Zasady-etyki-zawodowej-policjanta.html>.
17. Gewerkschaft der Polizei. Retrieved from https://www.gdp.de/gdp/gdpbupo.nsf/id/Bundespolizei_Home.
18. Rechtsschutzantrag. Retrieved from [https://www.gdp.de/gdp/gdmp.nsf/id/antrag/\\$file/GdP%20M-V%20-%20Rechtsschutzantrag_2010.doc](https://www.gdp.de/gdp/gdmp.nsf/id/antrag/$file/GdP%20M-V%20-%20Rechtsschutzantrag_2010.doc).
19. Civil Service Commission. Retrieved from <http://www.state.nj.us/csc/about/about/>.

Medvedenko Nadiia,

Candidate of Law

(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6833-7852>

Medvedenko Serhii,

PhD in Philosophy, Associate Professor

(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9441-8552>

THE PLACE OF A PERSON’S REPRESENTATIVE (DEFENDER) IN DISCIPLINARY PROCEEDINGS IN POLICE BODIES: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

In this article, the authors considered the peculiarities of representation in disciplinary proceedings in the bodies of the National Police of Ukraine. Attention was drawn to the specifics of its normative and legal regulation, which is carried out by a fairly wide range of acts that regulate disciplinary proceedings within the framework of general disciplinary responsibility and special disciplinary responsibility.

It was noted that disciplinary proceedings in the bodies of the National Police of Ukraine are carried out against three categories of persons: police officers, civil servants and police officers who perform functions not related to the performance of their duties. This determines the peculiarities of the application of normative legal acts in a specific case.

Most often, the need for representation in disciplinary proceedings carried out in the bodies and units of the National Police of Ukraine arises from persons whose actions are being conducted, or interested persons, who may be applicants, victims and third parties.

Peculiarities of representation in disciplinary proceedings in the police bodies of foreign countries are studied using the example of the police of England and Wales, Poland, the USA, and the Federal Republic of Germany.

Attention was drawn to the possibilities of improving disciplinary proceedings in the bodies of the National Police of Ukraine, in particular by integrating certain aspects of the experience of representation in the disciplinary proceedings of the police of foreign countries.

Key words: *representative, protection of rights and interests of a person, lawyer, disciplinary proceedings, police, foreign experience.*

Надіслано до редколегії 25.09.2023

УДК 342.9

DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-10-18

Околот Максим Геннадійович,

аспірант

*(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6608-8100>

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО КАНДИДАТІВ НА ЗАЙНЯТТЯ ПОСАД ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ: ПОРІВНЯННЯ ЗАКОНОДАВСТВА КИТАЮ ТА УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню загальних вимог, що висуваються до кандидатів на зайняття посад державної служби, у порівняльно-правовому аспекті законодавства України та Китайської Народної Республіки. У роботі проведено порівняльну характеристику систем державної служби розглянутих країн, що дало змогу зробити узагальнений висновок про абстрактне визначення вимог до кандидатів на зайняття посад державної служби в законодавстві обох країн та відсутність у переліках вимог практичного або професійного складника. Висловлено власні погляди на низку негативних та позитивних рис вимог до кандидатів на державну службу в Китайській Народній Республіці. Серед негативних характеристик наведено складність перевірки низки вимог, які висуваються до кандидатів на державну службу в Китаї. Автором виокремлено низку позитивних рис загальних вимог для кандидатів на зайняття посад державної служби в законодавстві Китаю та запропоновано їх подальшу інтеграцію в українське законодавство. За результатами дослідження обґрунтовується необхідність посилення низки вимог до державних службовців з метою оновлення державної служби, прийняття на службу більш професійно придатних фахівців та пропонується запровадити зміни до чинного переліку вимог з метою професіоналізації державної служби шляхом закріплення спеціальної вищої освіти кандидатів.

Ключові слова: державна служба, державний службовець, вимоги до державних службовців, вступ на державну службу, кадровий менеджмент державної служби, порівняльно-правовий аналіз.

Постановка проблеми. Право на державну службу, а по суті, право брати участь у процедурі вступу на посади державної служби, обумовлюється відповідністю кандидатів низці загальних вимог, викладених у законодавстві, а також відсутністю підстав для застосування законодавчо визначених заборон для прийняття на державну службу. Ці загальні вимоги, викладені у формі переліку і закріплені профільним законом про державну службу, становлять первинний бар'єр для вступу на державну службу і є вимогами до громадянства, віку, освіти й вільного володіння державною мовою. Проте на сьогодні є певні проблеми у визначенні ефективності та практичності зазначених вимог, а також закріпленні механізмів перевірки відповідності кандидатів загальним вимогам, дотримання яких можна знайти в законодавстві інших держав, зокрема Китайської Народної Республіки, та врахувати в національних правових актах під час реформування й удосконалення інституту державної служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику загальних вимог до кандидатів на зайняття посад державної служби досліджували такі вчені, як Л. Ф. Куліна [1], О. О. Пунда [2], М. І. Цуркан [3], А. О. Чаркіна [4] та ін. Зокрема, Л. Ф. Куліна виступала проти закріплення вимоги щодо громадянства з огляду на суперечливе її сприйняття за кордоном, із чим також погоджувався О. О. Пунда, хоч і щодо посад, пов'язаних з державною безпекою. М. І. Цуркан вивчав питання закріплення реалізації права на державну службу в попередніх редакціях Закону України «Про державну службу», а А. О. Чаркіна досліджувала загальні вимоги

до кандидатів на посади держслужби з огляду на проблеми найму підхожих кандидатів. А втім, поза увагою вчених залишився порівняльно-правовий аспект підходів до формулювання загальних вимог для кандидатів на посади державної служби з метою виокремлення позитивного досвіду інших країн, зокрема Китайської народної республіки

Мета статті – дослідити загальні вимоги до кандидатів на зайняття посад державної служби за законодавством України та Китайської Народної Республіки, здійснити порівняльний аналіз, визначити їх спільні та відмінні риси і врахувати зарубіжний досвід з метою закріплення ефективної системи вимог, які відповідають практичним потребам державної служби й забезпечують прийняття на державну службу професійних кадрів.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи виклики, з якими державна служба України сьогодні стикається щодня, зокрема, проблеми з наповненням державної служби та кадровим менеджментом, актуальним є вивчення різних аспектів вступу на державну службу, наприклад, загальних вимог до кандидатів, що більшою мірою визначає, хто саме може брати участь у конкурсі на державну службу. Оскільки цілком слушним способом пошуку рішень є звернення до зарубіжного досвіду, пропонується розглянути досвід Китайської Народної Республіки (далі – КНР), як країни з розвинутою та давньою системою державної служби.

Вивчаючи витoki права на державну службу, можна зауважити, що це право посідає особливе місце як в адміністративному, так і в конституційному правовому регулюванні. Зв'язок із конституційним правом полягає

в тому, що право на державну службу безпосередньо походить з права на працю, а також із низки інших основоположних прав, наприклад, права на рівний доступ до державної служби [3, с. 20; 5, с. 153]. Зрозуміло, що з огляду на характер цього права, воно не є абсолютним. В адміністративному праві, яке регулює, зокрема, державне управління й публічне адміністрування, право на державну службу також посідає важливе місце, оскільки забезпечує реалізацію державними органами своїх функцій шляхом прийняття на посади службовців, на яких покладається безпосереднє виконання завдань та функцій держави.

Право на державну службу містить перелік загальних вимог до кандидатів на посади державної служби. Зазначені вимоги також називаються бар'єрами, оскільки є первинними вимогами, яким має відповідати особа для реалізації свого права на доступ до державної служби, і становлять певні обмеження щодо рівного доступу громадян до державної служби. Закріплюючи такі вимоги в законодавстві, дуже важливо знайти баланс між забезпеченням можливості широкому колу осіб працювати на державній службі й професіоналізмом кандидатів на посади.

В Україні закріплення цих вимог здійснюється в ст. 19 Закону України «Про державну службу» (далі – Закон України) [6]. У ч. 1 зазначеної статті наводиться перелік вимог до кандидатів: громадянство України, повноліття, вільне володіння державною мовою та відповідний рівень освіти. Розглянемо ці вимоги та наведемо стосовно них окремі власні міркування.

Першою вимогою, яка висувається до кандидатів на зайняття посад державної служби, є громадянство України. Законом України «Про громадянство України» громадянство визначається як правовий зв'язок фізичної особи і України, що проявляється у їх взаємних правах та обов'язках [7]. До громадян України цим Законом у ч. 1 ст. 3 віднесено всіх громадян колишнього СРСР, які на момент 24.10.1991 постійно проживали в Україні; усіх осіб, хто на момент набрання чинності цим законом проживав на території України без громадянства інших держав; осіб, які прибули до України після 13.11.1991 і яким у паспорті органами внутрішніх справ України був внесений запис «громадянин України» та їхніх дітей; усіх інших, хто набув громадянство України, відповідно до законів та міжнародних договорів. Дотримання зазначеної вимоги перевіряється шляхом подання копії документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство, зокрема, таким документом є паспорт громадянина України.

Зазначена вимога, на нашу думку, є слушною, адже для служіння інтересам держави і для виконання її функцій та завдань державні службовці мають бути її громадянами, тобто слідувати вітчизняним інтересам і не мати прихованих мотивів. Саме на громадян України покладається виконання завдань держави. Водночас ця вимога до кандидатів не вважається науковцями серйозним бар'єром та виконується автоматично, адже особа набуває громадянства України з народження [9, с. 55].

Водночас позиція стосовно громадянства як вимоги до кандидатів знаходить негативну оцінку за кордоном і не сприймається як необхідна й обов'язкова. Спостерігається також подвійне ставлення до закріплення обов'язковості громадянства в Європейському Союзі: незважаючи на загальну критику такого підходу, більшість країн Європейського Союзу закріплюють цю вимогу [4, с. 111].

У вітчизняній науці також існує думка про суперечливість такої вимоги з положеннями щодо рівного вступу на державну службу і відповідному конституційному принципу [1, с. 224]. На нашу думку, це твердження є спірним, оскільки, по-перше, державна служба як виконання завдань і функцій держави вимагає обізнаності в державних справах та локальних проблемах, а по-друге, право рівного вступу на державну службу стосується саме громадян України і не стосується іноземців або осіб без громадянства.

Щодо закріплення такої вимоги, як громадянство України, є опоненти, які наголошують на необхідності забезпечити можливості осіб без громадянства та іноземних громадян вступати на державну службу, хоча при цьому й зауважується на посадах, пов'язаних з державною безпекою або державною таємницею [2, с. 298]. Ми вважаємо, що це зайве, оскільки, як наголошувалося вище, право на доступ до державної служби, виконання завдань і функцій держави є правом виключно громадян України з огляду на наявність у них особливого правового зв'язку з державою. Саме громадянам України належить влада в державі, тому логічно, що тільки їм буде надана можливість рівного доступу до державної служби. В іноземних громадян можуть бути власні інтереси, які суперечать інтересам України, або може не бути чіткого розуміння локальних проблем. Відповідно, вважаємо закріплення обов'язковості громадянства України в кандидатів цілком обґрунтованим.

Наступною вимогою розглянемо відповідний рівень вищої освіти. Законом України «Про вищу освіту» вища освіта визначається як сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти [10]. На підтвердження зазначеної вимоги кандидати подають копії документів про освіту до державного органу, де проводиться конкурс.

Законом України в ч. 1 ст. 19 зазначена вимога встановлена без розрізнення за професійним спрямуванням, але визначається рівень вищої освіти: не нижче магістра для посад категорії «А» та не нижче бакалавра для посад «Б» та «В». Таке розрізнення є позитивною практикою, оскільки в попередніх редакціях Закону України (1993, 2011 років) йшлося лише про відповідну освіту й професійну підготовку.

Ефективність державної служби в реалізації завдань і функцій держави залежить від якнайкращої підготовки державних службовців на етапі здобуття вищої освіти, що зумовлює важливість встановлення цієї вимоги. На нашу думку, актуальність вищої освіти проявляється в практичних навичках, розвинутих під час навчання і яких достатньо для виконання обов'язків за конкретною посадою. До того ж просто наявність вищої освіти не означає ефективність роботи державних службовців. На наш погляд, що підтримується деякими науковцями, необхідними слід визначати професійне навчання та освіту [11, с. 122]. Вважається, що тільки професійна освіта сприятиме належному компетентісному рівню державних службовців [12, с. 733].

Досягнення спеціалізованої вищої освіти як вимоги до державних службовців можливе шляхом внесення змін до законодавства, якими буде закріплена обов'язковість відповідності напряму вищої освіти посадовим обов'язкам. Складність внесення зазначених змін стосовно цієї вимоги визначається низкою перешкод, наприклад, низкими рейтингами серед абітурієнтів ви-

щих навчальних закладів, де викладається та чи та спеціальність; низькою кількістю бюджетних місць або неможливістю здобувати дві вищі освіти за бюджетні кошти, скороченням годин для окремих спеціальностей та кафедр тощо. Усі ці чинники роблять окремі спеціальності, у яких є потреба на державній службі, не дуже перспективними в очах абітурієнтів. Проте попри вищевказані труднощі дехто з науковців все одно наповняє на закріпленні спеціалізованої освіти [13, с. 171].

На нашу думку, проблематику встановлення спеціалізованої освіти для наповнення державної служби висококваліфікованими кадрами розв'язати не так просто. З одного боку, обов'язкове врахування при вступі на службу завершення кандидатом конкретної освітньої програми сприятиме добору до державного органу осіб, які мають релевантну спеціалізацію. Ще одним варіантом розв'язання цієї проблеми може бути утворення переліку закладів вищої освіти (наукових установ), випускники яких мають переваги при вступі на державну службу. З іншого боку, це створюватиме необґрунтований випадок позитивної дискримінації, яка недопустима при вступі на державну службу і яка полягатиме в наданні певним кандидатам на державні посади пільг лише на основі факту завершення певного навчального закладу.

Професійна освіта майбутніх службовців є бажаною для розвитку державної служби, але її законодавче закріплення як вимоги (яка може перетворитися на свого роду ценз) може тимчасово зменшити і без того слабкий потік кандидатів на державну службу. У такому разі варто або вдатися до практики пілотних регіональних програм (запровадити спеціалізовану освіту як загальну вимогу в певній сфері на певний час), або внести зміни до Закону України, вказавши «та яким присвоєно рівень вищої освіти за визначеною суб'єктом призначення спеціальністю не нижче...». Шляхом закріплення обов'язкової вимоги щодо спеціалізованої вищої освіти кандидатів, на нашу думку, вдасться підвищити рівень професіоналізму на державній службі.

Варто зауважити, втім, що частково в Україні ця вимога вже застосовується: деякі вакансії державної служби містять вимоги стосовно напрямів освіти, користуючись закріпленням чинним законодавством відповідним дискреційним повноваженням органу призначення. Проте це не забезпечує дотримання спеціалізованої освіти в кандидатів, оскільки не є універсальним і загальноприйнятим, адже лише певна частина конкурсів містять таку вимогу. Це призводить до того, що в певних випадках для участі в конкурсі на посади державної служби вимагається спеціалізована освіта, а в інших випадках, іноді на ту ж саму посаду, – така освіта не вимагається.

Додатково деякі види державної служби особливого характеру можуть мати інші вимоги щодо освіти, наприклад, для призначення на посади молодшого складу поліції відповідно до ч. 1 ст. 49 Закону України «Про національну поліцію» вища освіта не вимагається взагалі, достатньо отримати повну загальну середню освіту [14]. Такий рівень освіти актуальний лише для найнижчих посад поліцейських і є прикладом зниження вимоги стосовно рівня освіти.

Наше бачення подолання проблеми відсутності в багатьох державних службовців відповідній посаді спеціальної освіти полягає в обов'язковому закріпленні спеціалізованої освіти як загальної вимоги до кандидатів на державну службу з урахуванням вищезазначених ризиків такого рішення. Навіть якщо кількість кандидатів

на державну службу тимчасово зменшиться як наслідок запровадження цих змін, результатом буде підвищення загальної ефективності роботи державних службовців.

Наступною вимогою до кандидатів на державну службу є віковий критерій, який полягає в досягненні особою повноліття. Повноліття визначається в законодавстві України, зокрема в Цивільному кодексі України, як досягнення вісімнадцяти років, і деякими вченими пов'язується з настанням адміністративної правосдатності [15]. Проте варто зауважити, що в адміністративному праві встановлюється різний вік для обумовлення можливості вступу в ті чи ті адміністративно-правові відносини, і для цілей вступу на державну службу таким віком вважається саме 18 років.

Цей критерій пов'язується зі здатністю особи користуватися своїми правами та виконувати обов'язки лише з настанням повної дієздатності [16, с. 56]. Також повноліття стосується насамперед психологічного розвитку особи, її здатності управляти своїми діями. Дехто може зауважити на те, що особа може бути цілком свідомою й до вісімнадцяти років, й існують поодинокі випадки отримання вищої освіти неповнолітніми громадянами. Але, на нашу думку, можливість реалізації особою, що не досягла повноліття, права на державну службу мінімальна навіть з психологічних причин та особливостей віку. У чинній редакції Закону України зазначено, що кандидатом має бути саме повнолітня особа, але насправді мається на увазі вік дещо вищий від 18 років, що пояснюється необхідністю здобути вищу освіту відповідного рівня.

Ми підтримуємо думку про те, що в Україні вимоги щодо віку та вищої освіти є загалом обґрунтованими та розумними вимогами, які не становлять високі бар'єри для громадян. Звичайно, вимогу щодо повноліття не обов'язково закріплювати на законодавчому рівні, адже в абсолютній більшості ситуацій особа здобуває необхідний рівень вищої освіти не раніше 19–20 років, але встановлення чітких обмежень є позитивною ознакою юридичної техніки.

Останньою вимогою до кандидатів є вільне володіння державною мовою. Рівень вільного володіння не диференціюється залежно від посад і є обов'язковим для всіх видів державної служби [18, с. 52]. Сенс встановлення цієї вимоги багатьом здається незначним, оскільки презюмується, що всі громадяни України знають українську мову на достатньому рівні. Проте слід зауважити, що саме «вільне володіння» наявне не у всіх кандидатів. Вільне володіння визначається Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в ч. 3 ст. 7 і підтверджується рівнем С1 або С2, які системою CEFR передбачені для вільного розуміння особою майже будь-яких тем, викладення інформації аргументовано, у логічній і послідовній формі, розуміння і передавання будь-яких відтінків смислу [19]. Відповідно, вимагається високий рівень володіння державною мовою, який передбачатиме складання документів із використанням складних термінів.

Порядок підтвердження вільного володіння державною мовою змінювався із часом. З початку закріплення цієї вимоги видавалися посвідчення за результатами атестації, здійснюваної атестаційними комісіями при уповноважених закладах вищої освіти. Ці посвідчення, фактично, видавалися за результатами проходження відповідної навчальної дисципліни під час здобуття вищої освіти, що, очевидно, не гарантувало вільного володіння українською [17, с. 193]. Згодом Порядок атеста-

ції осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою у 2019 році було скасовано, що призвело до утворення законодавчого вакууму [20, с. 241–242].

Відтепер, як зазначено в п. 5 ч. 1 ст. 25 Закону України, рівень володіння підтверджується вже не посвідченням, а Державним сертифікатом про рівень володіння державною мовою. Рівні володіння українською мовою встановлюються Національною комісією зі стандартів державної мови з урахуванням рекомендацій CEFR.

Раніше перевірка вільного володіння державною мовою полягала або в наданні копій документів про освіту, які свідчили про успішне складання дисципліни «Українська мова» або «Українська мова за фаховим спрямуванням», або в складанні іспиту в закладі вищої освіти, що внесено до переліку уповноважених закладів вищої освіти. Сьогодні перевірка дотримання цієї вимоги здійснюється шляхом проведення іспиту, що має письмову та усну частину, через анонімне тестування, організоване Національною комісією зі стандартів державної мови. На підставі результатів іспиту особі видається Державний сертифікат. Результати такого тестування оброблюються відносно швидко і стають доступними значно раніше встановленого законодавством терміну, що становить не пізніше 15 календарних днів від дати складання іспиту. Позитивною рисою є значно знижений рівень корупції під час отримання документа, що посвідчує вільне володіння. Іншою перевагою є, наприклад, безстроковість сертифікатів. На нашу думку, це позитивний момент, який, утім, дещо нівелюється історією частих змін до законодавства у сфері отримання документів про вільне володіння державною мовою. Отже, чинні Державні сертифікати вважаються безстроковими, поки не буде внесено інших змін до законодавства, як це відбулося з посвідченнями (теж свого часу безстроковими).

Наявні й негативні риси. На нашу думку, незважаючи на спрямування сучасного порядку на усунення суб'єктивного впливу на результати іспиту, такий вплив все одно може мати місце. Зокрема, корупційні ризики в діяльності Національної комісії зі стандартів державної мови визначено в Додатку 1 до Звіту за результатами оцінки корупційних ризиків у діяльності Національної комісії зі стандартів державної мови на 2021–2023 роки [21]. За результатами оцінки визначено 13 корупційних ризиків, які в частині основної діяльності стосуються можливості отримання посадовою особою (екзаменатором) неправомірної вигоди під час здійснення нагляду за проведенням іспиту або під час перевірки усної частини іспиту, а також внесення недостовірних відомостей до Реєстру державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою. Чинниками корупційного ризику названо неврегульованість процедури здійснення нагляду за перебігом іспиту, перевірки усної частини і порядку дій при внесенні відомостей до вищезгаданого Реєстру.

Слід додати, що на сьогодні, незважаючи на правовий режим воєнного стану, Національна комісія зі стандартів державної мови продовжує працювати, але перевірка рівня володіння кандидатом державною мовою не проводиться. Це означає, що на час дії воєнного стану кандидати не подають документи на підтвердження рівня вільного володіння державною мовою під час вступу на державну службу, який відбувається за спрощеною процедурою.

Що стосується КНР, то загальні вимоги до державних службовців викладені в Законі КНР «Про держав-

них службовців» (далі – Закон КНР) поряд з їх уточненням, викладеним у Правилах прийому державних службовців (далі – Правила), які стосуються кандидатів на некерівні посади. Оскільки в КНР є подвійна система вступу на державну службу на основі некерівних та керівних посад, загальними є саме вимоги до кандидатів на некерівні посади.

Закріплюючи вимоги, у КНР право на державну службу передбачає інший підхід ніж в Україні, оскільки вимоги є численними і відкритими для тлумачення, що ускладнює їх розуміння. Перелік загальних вимог встановлюється в ст. 13 Закону КНР: це громадянство КНР, досягнення 18-річного віку, слідування Конституції КНР, підтримка лідерства Комуністичної партії Китаю і соціалістичної системи, висока моральність і політична якість, фізична й психологічна можливість виконання посадових обов'язків, відповідна посадовим обов'язкам освіта та інші вимоги, встановлені законом [22].

Що стосується громадянства КНР, то така вимога є універсальною, як видається, для всіх державних службовців, що збігається з регулюванням цієї вимоги в Україні. У ст. 4 Закону КНР «Про громадянство КНР» визначено, що громадянами КНР є особи, народжені в КНР, хоча б один з батьків яких є громадянином КНР [23]. У ст. 5, 6 вказано, що якщо хоча б один з батьків є громадянином КНР, а особа була народжена в іншій країні, то вона набуває громадянства КНР, а також якщо громадянство батьків невідоме, але відсутні (апатриди), а особа народилася в КНР. Але якщо хоча б один з батьків є громадянином КНР і постійно проживає за кордоном, то особа народжена за кордоном не матиме громадянства КНР.

Так встановлюється доволі складна система набуття громадянства КНР від народження, яка зводиться до того, що народжена в КНР особа в будь-якому разі матиме громадянство КНР, а при народженні за кордоном значення мають дві обставини: громадянство батьків та місце їх постійного проживання. Можна бути громадянином КНР і не від народження – маючи близьких родичів у КНР, постійне місце проживання в країні або інші законні підстави. Слід зауважити, що вимога громадянства для кандидатів на державну службу закріплена і в інших країнах Азії.

Вимога щодо віку кандидатів на посади державної служби в КНР теж, на перший погляд, схожа на українську – це досягнення 18 років. Її встановлено, враховуючи психологічні чинники, які обумовлюють набуття особою повноліття саме з 18-річного віку. Проте особливості китайської моделі державної служби полягає в тому, що хоч у Законі КНР відсутній максимальний вік державного службовця, такий встановлюється Правилами, де в п. 2 ст. 18 зазначено, що кандидати мають бути старші за 18 років, але молодші за 35 років [24].

Частково наявність верхньої межі віку кандидатів можна пояснити бажанням створити молоду, соціально активну й обізнану в цифрову епоху державну службу, яка, слідує словам Сі Цзіньпіна, має буди побудована на основі висококваліфікованих молодих кадрів, які мають здатність до інформатизації, постійно покращують навички володіння інтернет-технологіями, відповідають сучасним стандартам та прагнуть справно нести соціалізм з китайською специфікою в нову епоху [25, с. 112–113].

Іншим аргументом на користь зазначеного підходу є подолання численних ситуацій, коли відмовляють у працевлаштуванні молодим особам які, на думку стар-

ших співробітників, ще недостатньо досвідчені й надто молоді. Особливо це стосується молодих жінок через побоювання відпускати їх у декретну відпустку, що тягне за собою необхідність проведення конкурсу для добору на посаду й виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника. У таких дискримінаційних ситуаціях вимога щодо низького максимального віку кандидатів робить привабливою державну службу для молоді, яка розуміє, що має реальний шанс працевлаштування, яким треба встигнути скористатися якомога скоріше.

Тим не менш, на нашу думку, у цього підходу є очевидні недоліки. Найбільшим з них є вікова дискримінація, яка відбувається стосовно кваліфікованих фахівців, старших за 35 років. Враховуючи, що для вступу на керівні посади, які більше підходять досвідченим спеціалістам, необхідним є стаж роботи на державній службі, зокрема на некерівних посадах, на які не можна потрапити після 35 років, виходить, що працівникам приватного сектору, незважаючи на їхній досвід, відмовляють у реалізації права на участь в управлінні державними справами саме з огляду на віковий критерій, який у цьому разі розглядається як негативне явище.

Це є проявом боротьби публічного інтересу держави з відповідними правами громадян – держава зацікавлена в омолодженні державної служби, а частина потенційних кандидатів на зайняття посад державної служби зацікавлені тому, щоб мати «запасну» можливість легко отримати посаду державної служби й працювати там після виходу на пенсію. Інша частина громадян уважає доцільним розширення переліку осіб, які можуть вступати на державну службу, для полегшення своєї майбутньої кар'єри.

У КНР свого часу лунали заклики до встановлення граничного віку перебування на державній службі, які мають бути різними для різних рівнів державної служби й передбачати автоматичне звільнення працівника після досягнення ним певного віку [26, с. 8]. Слід визнати, що таке рішення теж є дискримінаційним, оскільки суперечить принципу безстроковості призначення й сприяє виникненню ситуацій звільнення громадян після досягнення ними певного віку, що змушує державні органи шукати їм заміну, що гальмує роботу державного органу. Проте сьогодні державна служба КНР не містить обмежень щодо граничного віку для перебування на державній службі, а єдине обмеження стосується лише приймання на некерівні посади.

В Україні граничний вік перебування на державній службі наявний доволі довгий час, але згодом був замінений на строкове призначення осіб, які досягли 65-річного віку, із продовженням строку їх працевлаштування щороку, але не більш як до досягнення державним службовцем 70-річного віку, відповідно до ч. 4 ст. 83 Закону України. На нашу думку, недоцільним є встановлення низького граничного віку для прийому на державну службу, оскільки це обмежить потік потрібних кадрів і звузить перелік кандидатів на посади.

Наступною вимогою є слідування (або підтримання) Конституції КНР, а також підтримка лідерства Комуністичної партії Китаю і соціалістичної системи. З одного боку, очевидним є те, що від усіх громадян вимагають слідування нормам Конституції. Проте жодна з норм Конституції КНР не становить конкретної вимоги для кандидатів на державну службу. Відповідно, виникає непорозуміння стосовно того, що саме мається на увазі під слідуванням Конституції, і виникає закономірне питання: як підтверджується або спростовується відпо-

відність кандидата цьому обов'язку і який сенс вкладається в «слідування Конституції КНР»?

Китайські дослідники вказують на те, що майже кожна з наукових робіт, присвячених державній службі, повністю оминає це питання [27, с. 80–81]. Можна зробити висновок, що така вимога стосується конституційної присяги, яку складають усі державні службовці при прийнятті на посаду [27, с. 81]. Але тоді незрозумілою є сутність вимоги: вона полягає в згоді кандидата зі складанням присяги чи містить щось ще?

На нашу думку, така вимога є комплексною й стосується, по-перше, відсутності проявів порушення закону, зокрема фактів притягнення особи до відповідальності. Це узгоджується з однією із заборон для кандидатів на державну службу, яка полягає в призначенні особи покарання за злочин. Дійсно, навряд чи особа, яку притягали до відповідальності, слідує Конституції. По-друге, така вимога стосується необхідності складення конституційної присяги, що відбувається після ухвалення рішення про призначення особи на посаду. На нашу думку, у першому аспекті вимога про непритягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності була б доречною для очищення державної служби від корупційних елементів. Проте з іншого боку, враховуючи, що в Україні щодо особи, судимість якої погашена або знята в установленому законом порядку, визнається такою, що не має судимості, є неможливим обмеження її права на доступ до державної служби після відбуття покарання.

Що стосується аспекту підтримки лідерства (керівництва) Комуністичної партії Китаю та соціалістичної системи, то це означає підтримку кандидатом політики панівної політичної партії. Цей складник вимоги можна легко перевірити: те, чи не перебуває особа в списках неблагонадійних осіб (як за соціальним рейтингом, так і з огляду на дисидентські настрої), є інформацією, доступною для держави. На нашу думку, така вимога є неможливою в демократичному суспільстві, але в КНР вона є підтримуваною, оскільки більшість громадян, які виявляють бажання працювати державними службовцями, і є членами Комуністичної партії Китаю, а також не критикують так владу.

Висока моральність і політичні якості, до яких можна додати фізичну й психологічну здатність до виконання обов'язків за посадою, є комплексними вимогами. Власне висока моральність як вимога китайського законодавства бере свій початок як суто філософська категорія в працях відомого філософа Конфуція, який стверджував, що на державні посади слід висувати людей високоморальних, «благородних мужів» [28, с. 35]. Це не означало освітнього цензу, а лише запроваджувало асоціацію державних службовців з високоосвіченими людьми, які мали такі чесноти: бути щедрим, але не марнотратним; змушувати людей працювати, але не викликати скарг; бути амбітним, але не жадібним; бути повним величності, але не мати зверхності; вражати, але не викликати страху.

Згодом моральні вимоги до державних службовців були предметом численних трансформацій по мірі змін уявлень про моральність, етичність та інші подібні категорії. На сьогодні законодавчого визначення цієї вимоги, що є традиційним для китайського законодавства, не існує, але можна зробити висновок про те, що на увазі мається бездоганна репутація, слідування етичним нормам, повага до традицій та загалом ввічливість у поведінці з людьми. Так, ця вимога, незважаючи на суттєвий рівень абстракції, закріплює цілком звичайні на-

вички, не пов'язані з професійними, тобто, «soft skills». Ці вимоги перевіряють шляхом проведення співбесіди під час вступу на державну службу.

В Україні етичність державних службовців не є вимогою до кандидатів, хоча з моменту прийняття на посаду вони мають слідувати закріпленню в законодавстві етичним вимогам. Моральні якості визначаються для службовців державної служби особливого характеру, наприклад, Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» в ч. 3 ст. 14, але критерії визначення таких навичок відсутні в законодавстві обох держав [29]. На нашу думку, закріплення моральних навичок з огляду на складність їх перевірки та суб'єктивну природу самих таких вимог є недоречним у державній службі, у зв'язку з чим пропонується прибрати такі вимоги для кандидатів на державну службу особливого характеру.

Що стосується інших компонентів цієї вимоги, то їх набагато простіше визначити. Політична якість тісно пов'язана з вимогою щодо підтримки соціалістичного режиму й політики панівної партії КНР і більшою мірою стосується посад в органах Комуністичної партії КНР. Фізична й психологічна здатність виконувати посадові обов'язки стосується нормального стану здоров'я кандидата, зокрема й психічного, який підлягає обов'язковій перевірці на відповідному етапі конкурсної процедури. Такі вимоги визначаються з урахуванням специфіки посади.

Остання вимога, освіта, а також її необхідний рівень, не зазначаються в Законі КНР. У п. 6 ст. 13 Закону КНР йдеться лише про рівень навичок, необхідний для виконання посадових обов'язків. Отже, не відбувається градація рівнів вищої освіти залежно від категорії посад державної служби, як в українському законодавстві. Це дає підстави стверджувати, що формально Закон КНР взагалі не вимагає вищої освіти від кандидатів. Але тут слід урахувати положення підзаконних нормативно-правових актів, зокрема, Правил, відповідно до п. 7 ст. 18 яких кандидат на державну службу зобов'язаний мати вищу освіту, а конкретний її рівень затверджується суб'єктом призначення. Більш специфічні освітні вимоги закріплені в інших законах, наприклад, для суддів і прокурорів встановлено необхідність мати юридичну освіту рівня не нижче бакалавра або неюри-

дичну освіту рівня не нижче бакалавра з глибоким знанням юриспруденції.

На нашу думку, враховуючи, що некерівні посади державної служби в КНР відповідають посадам категорії «В» в Україні, можна говорити про підсилення цієї вимоги в КНР, адже на розсуд суб'єкта призначення можливим є встановлення обов'язковості для кандидата вищої освіти рівня магістра, тоді як в Україні спеціальні вимоги для державних службовців говорять лише про освіту рівня бакалавра для зазначеної категорії посад. Ми вважаємо, що вищий рівень освіти не значно вплине на кількість потенційних кандидатів, водночас значно підвищуючи рівень їх підготовки.

Висновки. Право на державну службу передбачає відповідність кандидата загальним вимогам і відсутність підстав для застосування законодавчо встановлених заборон. Загальні вимоги є первісним бар'єром для вступу на державну службу і з метою залучення якомога більшої кількості кандидатів для участі в конкурсі на державну службу характеризуються високим рівнем абстракції. Загальні вимоги в Україні передбачають громадянство, досягнення повноліття, вищу освіту і вільне володіння державною мовою; а у КНР — вищу освіту, повноліття, громадянство, слідування Конституції КНР і підтримку панівної партії й соціалістичного режиму, а також високу моральність, політичну якість, фізичну й психологічну здатність до виконання обов'язків.

Уважаємо, що аналіз законодавства КНР щодо визначення вимог до кандидатів на посади державної служби дає змогу виокремити низку позитивних рис, які можна інтегрувати в українське законодавство. Зокрема, позитивною рисою вважаємо надання можливості державним органам на власний розсуд встановлювати вимогу до рівня освіти кандидата на некерівні посади, що збільшуватиме потенціал прийнятих на роботу кадрів. Також для покращення професіоналізму кадрів висловлено пропозиції стосовно закріплення спеціалізованої вищої освіти як загальної вимоги до кандидатів. Окремо висловлено погляд на недоцільність запровадження вимог морального характеру, а також граничного віку для прийому на державну службу.

Пропонується здійснювати подальші дослідження кожної з розглянутих вимог з метою покращення юридичної техніки та забезпечення якомога вищої ефективності набраних кадрів.

Список використаних джерел

1. Купіна Л. Ф. Ефективність норм трудового права України : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2021. 471 с.
2. Пунда О. О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав : дис. ... докт. юрид. наук. Ірпінь, 2018. 449 с.
3. Цуркан М. І. Правове регулювання публічної служби в Україні. Особливості судового розгляду спорів : монографія. Харків : Право, 2010. 216 с.
4. Чаркіна А. О. Адаптація державної служби України до вимог ЄС: нормативно-правовий вимір : дис. ... канд. наук з державного управління. Дніпро, 2018. 225 с.
5. Костюк В., Яцкевич І. Конституційне право на державну службу через призму новітнього законодавства: науково-теоретичний аспект. *Публічне право*. 2017. № 3 (27). С. 151–159.
6. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4, Ст. 43.
7. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 30.03.2001. № 13. С. 65.
8. Фаєр Ю. Г. Втрата права на державну службу або його обмеження як підстава припинення державної служби. *Держава та регіони*. 2014. № 4 (46). С. 47–53.
9. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія : підручник. Харків : ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017. 180 с.
10. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38, стор. 2716, стаття 2004.
11. Баранова Ліна Олександрівна. Кадрове забезпечення державної служби: проблеми та перспективи реформування. *Правові засади діяльності правоохоронних органів: VII Міжнародна науково-практична конференція*, (м. Харків, 10–11.12.2020). Харків, 2020. С. 120–122.

12. Чернявська Л. І. Деякі аспекти впливу соціальних факторів на професійний розвиток державних службовців України. *Правові, управлінські та економічні аспекти трансформації сучасного громадянського суспільства*. Ч. 1. 2016. С. 731–733.
13. Коробенко С. В. Адміністративно-юрисдикційні провадження в діяльності митних органів : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021. 224 с.
14. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63, стор. 33, ст. 2075, код акта 78051/2015.
15. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40, стаття 356.
16. Дегтяр О. А. Державна служба: конспект лекцій для студентів бакалавріату всіх форм навчання спеціальності 281 – Публічне управління та адміністрування. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 128 с.
17. Негара Р. В. Конкурс у державній службі: теорія, правове регулювання, практика : дис. ... докт. філософії. Одеса, 2021. 300 с.
18. Державна служба в Україні: соціально-правовий та організаційний аспекти: навч. посіб. / Ю. П. Сурмін, Т. В. Мотренко, Р. А. Науменко та ін. Київ : НАДУ, 2011. 204 с.
19. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України. *Офіційний вісник України*. 2019. № 41, стор. 9, ст. 1422, код акта 94526/2019.
20. Негара Р. В. Підтвердження рівня володіння державною мовою під час вступу на державну службу; генеза та сучасний стан. *Юридичний науковий електронний журнал*. Вип. № 8, 2021. С. 240–245.
21. Додаток 1 до Звіту за результатами оцінки корупційних ризиків у діяльності Національної комісії зі стандартів державної мови на 2021–2023 роки. URL: <https://mova.gov.ua/diyalnist-i-proyekt/protidiya-ta-zapobigannya-korupciyi/antikorupciyna-programa>
22. 中华人民共和国公务员法。 27.04.2005. (Неоф. переклад: Про державних службовців : Закон Китайської Народної Республіки від 27.04.2005). URL: http://www.gov.cn/guowuyuan/2018-12/30/content_5353490.htm
23. 中华人民共和国国籍法。1980年9月10日。 (Неоф. переклад: Про громадянство Китайської Народної Республіки: Закон Китайської Народної Республіки від 10.09.1980). URL: <https://www.nia.gov.cn/n741440/n741547/c1013967/content.html>
24. 公务员录用规定。06.11.2007。 (Неоф. переклад: Правила прийому державних службовців від 06.11.2007). URL: http://www.scs.gov.cn/zcfg/202001/t20200108_16198.html
25. 兰庆庆, 金莹。新中国干部队伍建设70年: 发展轨迹与制度创新. *Journal of Southwest University of Political Science & Law*. 2019年10月, 第21卷, 第5期. 106-116页. (Неоф. переклад: Лань Цінцін, Цзін Ін. 70 років побудови кадрового складу Китаю: шлях розвитку й інституційні інновації. *Журнал Південно-західного університету політичних наук і права*. Вип. 21, № 5, жовтень 2019 р. С. 106–116).
26. 秦光荣。从中国科举制度和西方文官制度。看如何实现干部能上能下。云南大学学报 (社会科学版)。第一期第二期。22.08.2002。 (Неоф. переклад: Цінь Гуанжун. Від системи китайського імператорського іспиту до західної системи державної служби. Реалізація здатності кадрів до зайняття високих і низьких посад. *Журнал Юннаньського університету* (серія: соціальні науки). Вип. 1, № 2, 22.08.2022. С. 3–9).
27. 邢斌文。“忠于中华人民共和国宪法”的法理解读与规范分析。北大法律评论。2019.第20卷 第2号。79–97页. (Неоф. переклад: Сін Бінвень. Юридичний аналіз і інтерпретація значення присяги «Бути вірним Конституції Китайської Народної Республіки». *Огляд права Пекінського університету*. Вип. 20, № 2, 2019. С. 79–97).
28. Горлач М. І., Кремень В. Г. Політологія: наука про політику : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 840 с.
29. Про Державну кримінально-виконавчу службу : Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30, стор. 1214, стаття 409.

References

1. Kupina, L.F. (2021). Efektivnyst norm trudovoho prava Ukrainy [Efficiency of Ukrainian labour law norms]. *Doctor's thesis*. Kyiv. 471 s. [in Ukrainian].
2. Punda, O.O. (2018). Administratyvno-pravove zabezpechennia zdiisnennia osobystykh nemainovykh prav [Administrative and legal regulation of ensuring the exercise of individual non-property rights]. *Doctor's thesis*. Irpin. 449 s. [in Ukrainian].
3. Tsurkan, M.I. (2010). *Pravove rehulivannia publichnoi sluzhby v Ukraini. Osoblyvosti sudovoho rozhlady sporiv [Legal regulation of public service in Ukraine. Peculiarities of judicial review of disputes]*. Kharkiv: Pravo. 216 s. [in Ukrainian].
4. Charkina, A.O. (2018). Adaptatsiia derzhavnoyi sluzhby Ukrainy do vymoh Yes: normatyvno-pravovyi vymir [Adaptation of civil service of Ukraine to requirements of the EU: normative and legal dimension]. *Candidate's thesis*. Dnipro. 225 s. [in Ukrainian].
5. Kostiuk, V., & Yatskevich, I. (2017). Konstytutsiine pravo na derzhavnu sluzhbu cherez pryzmu novitnioho zakonodavstva: naukovy-teoretychnyi aspekt [Constitutional right to civil service through a prism of novel legislation: scientific and theoretical aspect]. *Publichne pravo.*, 3 (27). S. 151–159. [in Ukrainian].
6. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy [On civil service: The Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> [in Ukrainian].
7. Pro hromadianstvo Ukrainy: Zakon Ukrainy [On nationality of Ukraine: The Law of Ukraine]. [in Ukrainian].
8. Faier, Yu.H. (2014). Vtrata prava na derzhavnu sluzhbu abo yoho obmezhenia yak pidstava prypynennia derzhavnoi sluzhby [Loss of right to civil service or restriction thereof as grounds for termination of civil service]. *Derzava i rehiony*. 4 (46). S. 47–53 [in Ukrainian].
9. Voronianskyi, O.V., Kulishenko, T.Yu., & Skubiy, I.V. (2017). *Politolohiia [Political Science]*. Kharkiv: KhNTYSH imeny Petra Vasylenka. 180 s. [in Ukrainian].

10. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy [On higher education: The Law of Ukraine] [in Ukrainian].
11. Baranova, L.O. (2020). Kadrove zabezpechennia derzhavnoi sluzhby: problem ta perspektyvy reformuvannia [Staffing of civil service: issues and reform perspectives]. *Pravovi zasady diyalnosti pravoohoronnykh orhaniv: VII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia*. Kharkiv. S. 120–122 [in Ukrainian].
12. Cherniavska, L.I. (2016). Deyaki aspekty vplyvu sotsialnykh faktoriv na profesiyni rozvytok derzhavnykh sluzhbovtziv Ukrainy [Some aspects of effect of social factors on professional development of civil servants of Ukraine]. *Pravovi, upravlinski ta ekonomichni aspekty transformatsii suchasnoho hromadianskoho suspilstva*. Ch. 1. S. 731–733 [in Ukrainian].
13. Korobenko, S.V. (2021). Administratyvno-yurisdiktsiyni provadzhennia v diialnosti mytnykh orhaniv [Administrative and jurisdictional proceedings in activity of customs bodies]. *Candidate's thesis*. Kyiv. 224 s. [in Ukrainian].
14. Pro Natsionalnu politsiu: Zakon Ukrainy [On National police: The Law of Ukraine] [in Ukrainian].
15. Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] [in Ukrainian].
16. Dehtiar, O.A. (2019). Derzhavna sluzhba: konspekt lektsiy dlia studentiv bakalavriatu vsikh form navchannia spetsialnosti 281 – Publichne upravlinnia ta administruvannia [Civil service: a summary of lectures for undergraduate students of all forms of studying for major 281 – Public management and administration]. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. Beketova. 128 s. [in Ukrainian].
17. Nehara, R.V. (2021). Konkurs u derzhavniy sluzhbi: teoriia, pravove rehuliuвання, praktika: dys. doktora filosofii [Competition in civil service: theory, legal regulations, practice]. Odesa. 300 s. [in Ukrainian].
18. Surmin, Yu.P., Motrenko, T.V., & Naumenko, R.A. et al. (2011). Derzhavna sluzhba v Ukraini: sotsialno-pravovyi ta orhanizatsiyni aspekty: navch. posib. [Civil service in Ukraine: socio-legal and organizational aspects]. Kyiv: NADU. 204 s. [in Ukrainian].
19. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: Zakon Ukrainy [On supporting the functioning of the Ukrainian language as the state language: The Law of Ukraine]. [in Ukrainian].
20. Nehara, R.V. (2021). Pidverdzhennia rivnia volodinnia derzhavnoyu movoyu pid chas vstupu na derzhavnu sluzhbu; geneza ta suchasnyi stan [Confirmation of level of command of the state language at the time of entry into civil service; genesis and modern state]. *Yuridichni naukovyi elektornnyi zhurnal*. № 8. S. 240-245. [in Ukrainian]. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/54>
21. Dodatok 1 do Zvitu za rezultaty otsinky koruptsiinykh ryzykiv u diyalnosti Natsionalnoi komisii zi standartiv derzhavnoi movy na 2021-2023 roky [Appendix 1 to the Report on the results of assessment of corruption risks in the activities of the National Commission on the Standards of the State Language for years 2021-2023]. URL: <https://mova.gov.ua/diyalnist-i-proyekti/protidiya-ta-zapobigannya-korupciyi/antikorupciyna-programa> [in Ukrainian].
22. 中华人民共和国公务员法. 27.04.2005 [On Civil Servants: The Law of the People's Republic of China]. URL: http://www.gov.cn/guowuyuan/2018-12/30/content_5353490.htm [in Chinese].
23. 中华人民共和国国籍法. 1980年9月10日. [On Nationality of the People's Republic of China: The Law of the People's Republic of China]. URL: <https://www.nia.gov.cn/n741440/n741547/c1013967/content.html> [in Chinese].
24. 公务员录用规定. 06.11.2007. [Regulations on the Recruitment of Civil Servants]. URL: http://www.scs.gov.cn/zcfg/202001/t20200108_16198.html [in Chinese].
25. 兰庆庆, 金莹. 新中国干部队伍建设70年: 发展轨迹与制度创新. [LAN Qingqing, Jin Ying. 70 years of Cadre Team Construction in China: Development Track and Institutional Innovation]. *Journal of Southwest University of Political Science & Law*. Vol. 21, № 5, October 2019. Pp. 106–116 URL: <https://qks.swupl.edu.cn/docs/2019-10/20191028143012227331.pdf> [in Chinese].
26. 秦光荣. 从中国科举制度和西方文官制度. 看如何实现干部能上能下. 云南大学学报 (社会科学版). 第一卷第二期. 22.08.2002. [Qin Guangrong. From the Chinese Imperial Examination System to the Western Civil Service System. Implementation of Ability of Cadres to Move Up and Down. *Journal of Yunnan University* (Section: Social Sciences). Vol. 1, № 2, 22.08.2002. Pp. 3–9]. URL: <https://www.bjdcilib.com/ztfw/kjcc/examthesis/202301/P020230116683057550270.pdf> [in Chinese].
27. 邢斌文. “忠于中华人民共和国宪法”的法理解读与规范分析. 北大法律评论. 2019.第20卷 第2号. 79–97页. [Xing Binwen. An Analysis on the Meaning of the Oath “Be Loyal to the Constitution of People's Republic of China”. *Peking University Law Review*. Vol. 20, № 2, 2019. Pp. 79–97]. URL: <http://pkulawrev.law.pku.edu.cn/u/cms/www/202011/23185501os1g.pdf> [in Chinese].
28. Horlach, M.I., & Kremen, V.H. (2009). *Politolohiia: nauka pro polityku* [Political science: science on politics]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 840 p. [in Ukrainian].
29. Pro derzhavnu kryminalno-vykonavchu sluzhbu: Zakon Ukrainy [On the state criminal-enforcement service: The Law of Ukraine] [in Ukrainian].

Okolot Maksym,

Graduate Student

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6608-8100>

GENERAL REQUIREMENTS FOR CANDIDATES FOR CIVIL SERVICE POSITIONS: COMPARING LEGISLATION OF CHINA AND UKRAINE

The article aims at analysing general requirements to candidates for civil service positions in comparative-legal aspect with a comparison of the legislation of Ukraine and the People's Republic of China. In both states the main legislative acts are analysed. It is established that general requirements to candidates for civil service positions in Ukraine and the People's Republic of China are defined abstractly and do not involve practical or professional component. Comparison of said

requirements shows that requirements in the People's Republic of China are more numerous and include upper border for age requirement defined at 35, following the Constitution, defined as candidate's clean criminal record, and moral traits, defined as respect for traditions and high ethical standards. Opinions on general requirements for candidates for civil service positions according to legislation of the People's Republic of China are provided while age requirement and moral traits are concluded to be excessive in the current Ukrainian civil service entrance model. Necessity of strengthening some requirements for civil servants with the aim of updating civil service, admission of more professionally able candidates to service, is substantiated. Namely, upon analysing the requirement as to higher education in the People's Republic of China, it is suggested allowing the recruiting state organs to require Master's degree from candidates to the lowest positions of civil service, as well as introducing major-specific approach. Views on difficulty of proving some requirements for candidates for civil service in the People's Republic of China are expressed, and comparative characteristic of requirements of both researched civil service systems is carried out with the aim of defining positive features for further integration into Ukrainian legislation. In particular, it is considered impossible to prove candidate's moral traits considering the existing model of entry to civil service which does not comprise any psychological tests. Finally, it is suggested to conduct further research with respect to entry into civil service according to the legislation of the People's Republic of China. Achievement of said aims is seen in the introduction of changes to the current list of requirements to professionalise civil service.

Key words: *civil service, civil servant, requirements to civil servants, entry into civil service, cadres management of civil service.*

Надіслано до редколегії 28.09.2023

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

УДК 351.74

DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-19-24

Болоташвілі Зураб Ушангович,

кандидат технічних наук, професор

(Луганський навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0362-6768>

Головков Олександр Миколайович,

кандидат юридичних наук

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4649-539X>

Бур'ян Ігор Володимирович,

старший викладач

(Луганський навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3473-0166>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ

Статтю присвячено дослідженню ознак та проблемних аспектів застосування поліцейських заходів примусу. Виокремлено три види поліцейських заходів примусу: застосування фізичної сили, застосування спеціальних засобів, застосування вогнепальної зброї. Зазначено, що кожен з вищевказаних заходів примусу має свої особливості та підстави застосування. Досліджено, що вибір для застосування конкретного заходу примусу покладається на внутрішнє переконання поліцейського. Вказано, що вид та активність застосування заходу примусу залежить від ситуації, яка склалася, обстановки, характеру правопорушення та особи правопорушника.

Ключові слова: примус, поліція, сила, спеціальні засоби, зброя, правопорушення.

Постановка проблеми. Можливість законного застосування поліцією заходів примусу до громадян викликає підвищений інтерес суспільства до цього питання. Час не стоїть на місці, відповідно, у розвитку мають бути й підходи щодо реагування органів правопорядку на протиправні прояви. Актуальність дослідження

зумовлена сучасним рівнем та формами злочинності й необхідністю пошуку нових засобів і способів впливу поліції на правопорушників. На сьогодні, з огляду на міжнародний досвід, правова регламентація застосування заходів примусу потребує подальшого розвитку та деталізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі проблемні питання застосування поліцейських заходів примусу досліджували такі вчені: Д. О. Анісімов, Є. Ф. Бахчеван, А. В. Жбанчик, О. Г. Комісаров, Р. В. Мукоїда, В. Я. Покайчук та інші. Незважаючи на достатню кількість наукових праць та розробок щодо поліцейських заходів примусу, системне комплексне дослідження саме видів поліцейських заходів примусу та загальних правил їх застосування не знайшло належного відображення в науковій літературі.

Нині залишаються невивченими підстави та правові засади застосування окремих заходів поліцейського примусу. Дослідження цієї сфери має суттєве значення для більш якісного виконання поліцейських функцій.

Мета статті – здійснити системний огляд та аналіз поліцейських заходів примусу, дослідження особливостей та проблемних аспектів застосування кожного з них.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про Національну поліцію» визначає загальні завдання, які покладаються на Національну поліцію. Так, відповідно до вищезгаданого Закону на поліцію покладається надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки й порядку, охорони інтересів суспільства й держави, охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, надання послуг з допомоги особам, які з особистих, соціальних, економічних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1]. Загалом ефективність виконання будь-яких завдань залежить від способів і засобів впливу на осіб, у разі невиконання чи неналежного виконання вимог. Будь-яка законна вимога має підкріплюватися законним застосуванням примусу в разі її невиконання чи спротиву. Можна підсумувати, що виконання завдань, які покладаються на Національну поліцію, неможливе без застосування «спеціальних» (поліцейських) заходів примусу. Оскільки в контексті цього питання йдеться про державний примусу, який суттєво обмежує права і свободи осіб, щодо яких застосовується цей примус, застосування таких поліцейських заходів суворо регламентовано законом та контролюється з боку держави.

Загалом, під застосуванням *примусу* (курсив – автор) розуміють будь-які дії поліцейського, які передбачають фізичний контакт з особою в конфронтаційній ситуації, дії, які здійснено поліцейським, щоб домогтися виконання своїх законних вимог, для припинення та контролю за небезпечною, агресивною поведінкою особи, яка своїми діями може зашкодити здоров'ю та загрожує життю поліцейського або громадян; захисту державної та іншої власності; припинення втечі підозрюваних; відновлення порядку в місцях позбавлення волі та інших законних випадках [2, с. 66]. Отже, можна стверджувати, що в процесі виконання покладених на поліцію завдань поліцейські мають право застосовувати фізичну силу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю у визначених законом випадках. Законна можливість застосування поліцією вищезказаних заходів пояснює підвищений інтерес суспільства до цієї сфери.

Закон України «Про Національну поліцію» встановлює загальні вимоги до застосування всіх заходів поліцейського примусу. Так, для поліцейського встановлюється обов'язок щодо попередження особи про намір застосування одного із заходів примусу та надання особі достатнього часу для реагування на законну вимогу поліцейського. Застосування заходів примусу без попередження допускається лише в разі, коли зволання може спричинити посягання на життя і здоров'я осіб або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася,

таке попередження є невинуватим або неможливим [1]. Попередження про застосування заходів примусу, як правило, здійснюється голосом. В окремих випадках здійснення попередження допускається через підсилювачі звуку. Отже, застосування поліцейських заходів примусу розглядається законодавцем як виняткова міра реагування на протиправні прояви. Це твердження можна підкріпити чинним законодавчим положенням про необхідність попередження про застосування примусу та наданням достатнього часу для належного реагування задля припинення правопорушення (виконання законних вимог) та, відповідно, уникнення застосування поліцейського примусу.

Вибір для застосування конкретного заходу примусу покладається на внутрішнє переконання поліцейського. Вид та активність застосування заходу примусу залежить від ситуації, яка склалася, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи правопорушника.

Національним законодавством встановлюються також загальні заборони до застосування поліцейських заходів примусу. Так, застосування заходів примусу заборонено до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо [1].

Коли поліція застосовує примус з незаконних (надуманих) підстав, її легітимність підірвується. Якщо поліцейській примусу законно застосовується до тих, хто порушує закон або інакше загрожує безпеці та порядку, легітимність поліції значно посилюється. Коли громадяни сприймають законну владу як легітимну, вони, як правило, більш схильні підкорятися закону, виконувати його та співпрацювати з поліцією, тим самим допомагаючи контролювати злочинність. Тобто в інтересах поліції зберегти цей публічний імідж. Процедурно громадськість може розуміти, що примус є необхідною частиною реагування поліції. Однак, якщо громадськість вважає, що застосування примусу в конкретній ситуації було незаконним, чим понад міру, то це, безперечно, може сприяти підриву громадської довіри. Отже, існує баланс між застосуванням примусу під час виконання обов'язків поліцейського та збереженням громадської довіри. Однак було б помилкою припустити, що так балансувати завжди легко [3, с. 275]. Можна стверджувати, що ставлення громадськості до органів правопорядку залежить від законності та ефективності дій останніх, насамперед від законності та необхідності застосування поліцейськими примусу до громадян.

Більш детально розглянемо загальні положення та окремі проблемні аспекти застосування кожного з поліцейських заходів примусу.

Застосування фізичної сили. Відповідно до ст. 27 Конституції України, кожна людина має невід'ємне право на життя. Кожна особа має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [4]. Право на необхідну оборону поліцейські мають нарівні з усіма громадянами, але для поліцейських захист інтересів особи, суспільства та держави є ще й службовим обов'язком. Поліцейський не буде нести відповідальність за нанесення збитку особі, якщо його дії із застосування сили відповідали вимогам законодавства, що регламентує дії в стані необхідної оборони, уявної оборони, при затриманні особи, що вчинила злочин, крайній необхідності [2, с. 68].

Варто також наголосити, що навіть за екстремальних ситуацій дії працівників поліції мають бути впевненими, відповідати обставовці, наявній загрози та гарантувати безпеку громадян. Застосування сили має здійснюватися суворо в межах закону, жодні виняткові обставини чи вказівки посадових осіб не можуть бути основою для будь-яких незаконних дій або бездіяльності поліції [2, с. 63]. Для досягнення дієвості виконання покладених на Національну поліцію завдань працівникам поліції необхідно володіти навичками різних видів спорту, особливо таких, що пов'язані з прийомами боротьби або рукопашного бою, постійно вдосконалювати свої вміння та навички. Задля вдосконалення рівня фізичної підготовки працівників правоохоронних органів, галузь фізичної культури постійно розвивається, удосконалюються прийоми наявних видів спорту, з'являються нові види [5, с. 271].

Отже, до фізичної сили можна зарахувати прийоми самозахисту, особистої безпеки, фізичного впливу тощо. Такими прийомами можуть бути удари, кидки, блоки, прийоми затримки, захоплення, вивільнення від захоплення, захисту від нападу озброєного та неозброєного супротивника, обеззброювання злочинця, озброєного вогнепальною та холодною зброєю, прийоми обшуку, поверхневої перевірки, зв'язування, надягання кайданків і конвоювання [2, с. 64; 6].

Фізична сила (зокрема, спеціальні прийоми боротьби) можуть застосовуватися для:

- 1) забезпечення особистої безпеки;
- 2) забезпечення безпеки інших осіб;
- 3) припинення правопорушення;
- 4) затримання особи, яка вчинила адміністративне

чи кримінальне правопорушення.

Законне застосування фізичної сили як заходу примусу можливе лише за умови, якщо застосування інших поліцейських заходів не може забезпечити виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом [1]. Законом на поліцейського покладено обов'язок щодо письмового повідомлення свого керівника про завдання особі тілесних ушкоджень унаслідок застосування фізичної сили. Керівник зобов'язаний повідомити про цю подію прокурора.

Виконання покладених на поліцію обов'язків із застосуванням сили допускається тільки в тих випадках, якщо ненасильницькі заходи вичерпані й не дали позитивного результату або якщо обставини свідчать про те, що ненасильницькі заходи позитивного результату не дадуть. Завдання тілесних ушкоджень, заподіяння смерті не є метою застосування сили. Метою застосування має бути припинення злочинного посягання, затримання особи, що його вчинила, забезпечення особистої безпеки чи безпеки інших громадян або запобігання небезпечним наслідкам, що загрожують життю й здоров'ю громадян [2, с. 77].

Застосування фізичної сили розглядається законодавцем як найменш суворий захід поліцейського примусу. У контексті розглянутого питання варто наголосити на недопустимості катування під час застосування фізичної сили. Рівень застосування сили має бути таким, щоб це забезпечило виконання повноважень поліції. Варто зазначити, що застосування фізичної сили є допустимим під час затримання особи, однак застосування сили, яке відбувається вже після моменту фактичного затримання, є незаконним та може розцінюватися як катування.

Застосування спеціальних засобів. Життя людини є найвищою соціальною цінністю. Захист життя – одне з головних завдань сучасної демократичної держави.

Держава наділила обов'язком правоохоронні органи (зокрема, Національну поліцію) здійснювати нагляд за виконанням конституційних положень та надала можливість застосовувати заходи щодо припинення правопорушень та виконання законних вимог, до яких можна зарахувати й застосування спеціальних засобів уповноваженими особами поліції (поліцейськими).

Відповідно до ст. 55 Конституції України кожна особа має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [4]. До таких засобів можна уналежити використання спеціальних засобів. Оскільки застосування таких засобів обмежує права і свободи особи, на яких воно й спрямоване, вони є джерелами підвищеної небезпеки, то їх обіг має чітко регламентуватися [7, с. 101]. Виконання службових обов'язків співробітниками *Національної поліції* пов'язане з реальною загрозою їхньому життю та здоров'ю. Беручи участь у спеціальних операціях, а також при повсякденному несенні служби, особовому складу *Національної поліції* доводиться діяти в обставовці постійної реальної небезпеки [7, с. 103].

Закон України «Про Національну поліцію» визначає спеціальні засоби як сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (зокрема, від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин [1].

Спеціальні засоби застосовуються у випадках, коли використані й не дали бажаних результатів усі інші форми попереднього впливу на правопорушника. Вид спеціального засобу, час початку та інтенсивність його застосування визначаються з урахуванням обставовки, що склалася, характеру правопорушення та особи правопорушника. Рішення про застосування спеціальних засобів приймає поліцейський в разі, якщо він діє самостійно, або керівник конкретної операції [8].

Застосування зброї та спеціальних засобів працівниками правоохоронних органів є особливим видом примусових заходів, який передбачає безпосереднє використання різочих властивостей цих предметів і спрямований насамперед на припинення протиправних дій, що становлять велику суспільну небезпеку. Це, зазвичай, призводить до суттєвого обмеження прав та інтересів людини, які охороняються як міжнародним правом, так і національним законодавством будь-якої демократичної держави [7, с. 101].

У своїй службовій діяльності поліцейські можуть застосовувати такі спеціальні засоби:

- 1) гумові та пластикові кийки;
- 2) електрошокові пристрої контактної та контактано-дистанційної дії;
- 3) засоби обмеження рухомості;
- 4) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії;
- 5) засоби примусової зупинки транспорту;
- 6) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби;
- 7) службові собаки та службові коні;
- 8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії;
- 9) засоби акустичного та мікрохвильового впливу;
- 10) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підіривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень;

11) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії;

12) засоби, споряджені безпечними димоутворювальними препаратами;

13) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби;

14) засоби та/або пристрої, призначені для виявлення, припинення порушень порядку та правил використання повітряного простору України експлуатантами безпілотних повітряних суден, зокрема для перехоплення сигналів дистанційного керування, пошкодження чи знищення таких суден та/або складових частин безпілотних авіаційних систем [1].

Державні органи мають право використовувати виключно ті засоби та в той спосіб, які визначені законом. Так, застосування спеціальних засобів, які не охоплені вищевказаним переліком, перебуває під заборобою. Однак з цього загального правила передбачено виняток. Так, ч. 5 ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» містить таке положення: «під час дії воєнного стану, у разі необхідності відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського або іншої особи, а також усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському, поліцейський має право використати підручні засоби» [1]. Тобто мається на увазі ті засоби, які не охоплені загальним переліком спеціальних засобів.

Визначення поняття «підручні засоби» національним законодавством не надається. Ми підтримуємо думку дослідників С. Ф. Бахчевана, В. Я. Покайчука, які вказують, що «оціночні» поняття у визначенні поліцейських повноважень щодо примусу можуть спричинити неодноманітну практику використання підручних засобів, а також створити умови для зловживання правом і колізії правозастосування під час вирішення питання про правомірність таких дій поліцейського [9, с. 97]. Задля підвищення правової визначеності в цьому питанні, випадки та умови застосування підручних засобів працівниками поліції мають бути більш чітко регламентовані в національному законодавстві. Слушною є пропозиція вчених щодо необхідності уточнення в ч. 5 ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» категорії правопорушників, як це передбачено в наступних частинах 9 та 10 цієї норми, а саме «стосовно осіб, які здійснюють агресію проти України».

Підсумовуючи, слід зазначити, що чинним національним законодавством розширено перелік спеціальних засобів, які дозволено застосовувати поліцейським. Так, під час дії воєнного стану в разі необхідності відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського або іншої особи, а також усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському, поліцейський має право використати підручні засоби. Вбачаємо, що в умовах сьогодення є необхідність у детальному тлумаченні такої категорії, як «підручні» засоби, задля однозначного розуміння та застосування на практиці.

Застосування вогнепальної зброї. Професійна діяльність поліції здійснюється в специфічних умовах, коли ймовірність застосування табельної вогнепальної зброї є досить високою. Важливу роль при цьому відіграють правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї та спеціальних засобів. Правовий статус поліцейського, високий рівень відпо-

відальності та специфіка професійної діяльності вимагають від нього високого рівня стрілецької культури й певних знань, навичок і вмінь, що реалізуються в системі «людина – право – зброя» [10, с. 200].

Світова статистика свідчить про те, що для поліцейських ймовірність застосування зброї проти озброєного злочинця є досить високою, тому досконале володіння табельною зброєю є важливою професійною якістю [10, с. 202].

Поняття «вогнепальна зброя» можна розкрити як зброя, у якій для викидання снаряду (міни, кулі) з каналу ствола використовується сила тиску газів, що утворюються при згорянні металевієї вибухової речовини (пороху) або спеціальних сумішей для горіння. Поєднує в собі засоби безпосереднього ураження (снаряд, міна, куля) і засоби метання їх до цілі (гармата, міномет, кулемет, гвинтівка, пістолет тощо) [11, с. 170].

Найбільш суворим заходом примусу є застосування вогнепальної зброї. У зв'язку зі складною ситуацією, яка пов'язана зі значним нелегальним обігом зброї, поліцейські повинні досконало розуміти правові підстави застосування зброї та тонкощі поводження з різними видами озброєння.

На озброєнні в підрозділах Національної поліції є стрілецька зброя. Вона застосовується в ближньому бою для поразки відкрито розташованих цілей. Вона передбачає пістолети, автомати, автоматичні гвинтівки, ручні та станкові кулемети, великокаліберні кулемети [11, с. 170].

Закон України «Про Національну поліцію» визначає чіткий перелік виняткових підстав для застосування вогнепальної зброї. Так, застосування вогнепальної зброї (з попередженням) допускається: для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у разі загрози їхньому життю чи здоров'ю; для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю; для звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі; для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення; для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти; для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варті, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського; для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського; для примусового припинення польоту безпілотного повітряного судна, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що таке судно використовується для вчинення правопорушення або становить загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського, шляхом пошкодження чи знищення безпілотного повітряного судна та/або складових частин безпілотної авіаційної системи [1]. Цей перелік є виключним та розширеному тлумаченню не підлягає.

Ч. 6 ст. 46 Закону України «Про національну поліцію» передбачає випадки, коли застосування вогнепальної зброї без попередження може бути допустимим. Так, застосування вогнепальної зброї без попередження допускається: при спробі особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї; у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей; якщо особа, затрима-

на або заарештована за вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу; якщо особа чинить збройний опір; для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю [1].

Окремі дослідники вказують на недоліки в законодавчому формулюванні положень ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію». Так, А. В. Жбанчик зауважує, що в ч. 13 ст. 46 є неточність. Автор підкреслює, що зброя застосовується стосовно живої особи, а використовується – стосовно тварин та випадків подання сигналу тривоги та допомоги (ч. 13): «Поліцейський може використати вогнепальну зброю для подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил, або для знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю поліцейського та інших осіб». Науковець вважає нелогічним той факт, що зупинка транспортного засобу підпадає під категорію «застосування» зброї, адже за п. 7 ч. 4 ст. 46 має бути механічно пошкоджено транспортний засіб, а не завдано шкоди життю чи здоров'ю водія-правопорушника. Автор пропонує цей пункт виключити з вказаної частини і передбачити його в ч. 13 ст. 46 як «використання» зброї [12, с. 628]. Убачається, що ця позиція заслуговує на увагу та підтримку. Пропонуємо підхід автора застосовувати й стосовно п. 8 ч. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію».

Отже, застосування вогнепальної зброї, як найбільш суворого заходу поліцейського примусу, допустимо виключно на основі неухильного дотримання норм чинного законодавства. Вибір правильного (правомірного) заходу примусу можливе лише на підґрунті системних знань правової бази їх застосування. Застосування вогнепальної зброї є ефективним лише за умови, коли зброєю було застосовано законно, вправно (для цього необхідно володіти навичками поводження зі зброєю на належному рівні), а шкода, якої завдано охоронюваним правам й інтересам осіб, є найменшою.

Висновки. Отже, аналіз вищевикладеного матеріалу дає підстави зробити деякі висновки. Так, національним законодавством передбачено такі заходи поліцейсько-

го примусу: застосування фізичної сили, застосування спеціальних засобів, застосування вогнепальної зброї. Застосування фізичної сили розглядається законодавцем як найменш суворий захід поліцейського примусу. Рівень застосування сили має бути таким, щоб це забезпечило виконання повноважень поліції. Заборона на катування є абсолютною за будь-яких обставин та не може бути виправданою незалежно від обставин справи. Національним законодавством доповнено перелік «загальних» спеціальних засобів, які дозволено застосовувати поліцейським. Так, під час дії воєнного стану в разі необхідності відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського або іншої особи, а також усунення небезпеки в стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському, поліцейський має право використати підручні засоби. Варто також наголосити, що в умовах сьогодення є необхідність у детальному тлумаченні такої категорії, як «підручні» засоби задля однозначного розуміння та застосування на практиці. Застосування вогнепальної зброї допустимо виключно на основі неухильного дотримання норм чинного законодавства. Застосування вогнепальної зброї є ефективним лише за умови, коли зброєю застосовано законно, вправно (для цього необхідно володіти навичками поводження зі зброєю на належному рівні), а шкода, якої завдано охоронюваним правам й інтересам осіб, є найменшою.

Обмеженість статті не дає змоги докладно зупинитися на всіх проблемних аспектах застосування кожного із заходів поліцейського примусу. Детальний аналіз проблемних аспектів застосування заходів поліцейського примусу буде здійснено в подальших дослідженнях.

Перспективними напрямками подальших розвідок може бути дослідження принципів застосування континууму сили в контексті застосування поліцейських заходів примусу; аналіз недоліків правового регулювання застосування окремих спеціальних засобів та розробка пропозицій щодо його вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 20.08.2023).
2. Тактико-спеціальна підготовка : навч. посіб. / О. Г. Комісаров та ін. Дніпро, 2017. 277 с.
3. William Terrill. Police coercion. *The Oxford Handbook of Police and Policing*. Oxford University Press. 2014. P. 260–279. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=-u4kAwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA260&dq=police+coercion&ots=BVzZzw1kZM&sig=iIeo5IMDbkgCY8ICZUblzCiUCOI&redir_esc=y#v=onepage&q=police%20coercion&f=false (дата звернення: 05.09.2023).
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.08.2023).
5. Анісімов Д. О. Застосування фізичної сили як складова особистої безпеки поліцейського: шляхи вдосконалення. *Молодий вчений*. 2020. № 2 (2). С. 270–272.
6. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : Наказ МВС України № 50 від 26.01.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
7. Мукоїда Р. В. Правові основи застосування спеціальних засобів. *Юридичний бюлетень*. 2015. Вип. 1. С. 100–106.
8. Тактична підготовка працівників патрульної поліції : мультимедійний посібник / О. В. Каверін та ін. Київ, 2017. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/posibnyk_TSP/# (дата звернення 02.09.2023).
9. Бахчеван Є. Ф., Покайчук В. Я. Деякі питання застосування спеціальних засобів Національною поліцією в умовах воєнного стану. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 96–102.
10. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування вогнепальної зброї персоналом поліції. *Право і Безпека*. 2017. № 4. С. 199–204.
11. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції : навч. посіб. / О. І. Тьорло та ін. Лівів, 2018. 480 с.
12. Жбанчик А. В. Застосування зброї для зупинки транспортного засобу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 626–632.

References

1. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII. [About the National Police]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (data zvernennia: 20.08.2023) [in Ukrainian].

2. Komisarov, O.H. (2017). *Taktyko-spetsialna pidhotovka [Tactical special training]*. Dnipro. 277 s. [in Ukrainian].
3. William Terrill. Police coercion. *The Oxford Handbook of Police and Policing*. Oxford University Press. 2014. P. 260–279. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=-u4kAwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA260&dq=police+coercion&ots=BVzZw1kZM&sig=iIeo5IMDbkgCY8ICZUbLzCiUCOI&redir_esc=y#v=onepage&q=police%20coercion&f=false (data zvernennia: 05.09.2023) [in English].
4. Konstytutsiia Ukrainy. Zakon vid 28.06.1996. № 254k/96-VR. Verkhovna Rada Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 29.08.2023) [in Ukrainian].
5. Anisimov, D.O. (2020). Zastosuvannia fizychnoi syly yak skladova osobystoi bezpeky politseiskoho: shliakhy vdoskonalennia [The use of physical force as a component of a police officer's personal safety: ways of improvement]. *Molodyi vchenyi*, 2 (2). S. 270–272 [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy: Nakaz MVS Ukrainy № 50 vid 26.01.2016 r. [On the approval of the Regulation on the organization of official training of employees of the National Police of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text> (data zvernennia: 30.08.2023) [in Ukrainian].
7. Mukoida, R.V. (2015). Pravovi osnovy zastosuvannia spetsialnykh zasobiv [Legal bases for the use of special means]. *Yurydychnyi biuletyn*, 1. S. 100–106 [in Ukrainian].
8. Kaverin, O.V. (2017). Taktychna pidhotovka pratsivnykiv patrolnoi politsii [Tactical training of patrol police officers]. Retrieved from: https://arm.naiu.kiev.ua/books/posibnyk_TSP/# (data zvernennia: 02.09.2023) [in Ukrainian].
9. Bakhchevan, Ye.F. & Pokaichuk, V.Ya. (2022). Deiaki pytannia zastosuvannia spetsialnykh zasobiv Natsionalnoi politsiieiu v umovakh voiennoho stanu [Some issues of the use of special means by the National Police under martial law]. *Naukovyi visnyk DDUVS, Spetsialnyi vypusk*, 2. S. 96–102 [in Ukrainian].
10. Lohachev, M.H. (2017). Pravovi ta psykhologichni aspekty zastosuvannia vohnepalnoi zbroi personalom politsii [Legal and psychological aspects of the use of firearms by police personnel]. *Pravo i Bezpeka*, 4. S. 199–204 [in Ukrainian].
11. Torlo, O.I. (2018). *Taktyko-spetsialna pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii [Tactical and special training of the employees of the National Police]*. Lviv, 480 s. [in Ukrainian].
12. Zhbanchyk, A.V. (2021). Zastosuvannia zbroi dlia zupynky transportnoho zasobu [Use of weapons to stop the vehicle]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnurishnikh sprav*. 2. S. 626–632 [in Ukrainian].

Bolotashvili Zurab,

Candidate of Technical Sciences, Professor

*(Luhansk Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs, Ivano-Frankivsk)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0362-6768>**Holovkov Oleksandr,**

PhD in Law

*(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)*ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4649-539X>**Burian Ihor,**

Senior Lecturer

*(Luhansk Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs, Ivano-Frankivsk)*ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3473-0166>**CERTAIN ASPECTS OF THE APPLICATION OF POLICE COERCION MEASURES**

The article is devoted to the study of signs and problematic aspects of the use of coercive police measures. Three types of coercive police measures are distinguished: the use of physical force, the use of special means, and the use of firearms. It is noted that each of the above coercive measures has its own characteristics and grounds for application. It has been studied that the choice to use a specific coercive measure depends on the inner conviction of the police officer. It is indicated that the type and activity of coercive measures depends on the situation, the environment, the nature of the offense and the person of the offender. The use of physical force is considered by the legislator as the least severe measure of police coercion. The level of force used must be such that it ensures the enforcement of police powers. The prohibition of torture is absolute under any circumstances, and cannot be justified regardless of the circumstances of the case. The list of “general” special means, which are allowed to be used by police officers, was added to the national legislation. So, during martial law, if it is necessary to repulse an attack that threatens the life or health of a police officer or another person, as well as to eliminate danger in a state of emergency or to arrest a person who has committed an offense and/or resists a police officer; a police officer has the right to use improvised means. It is also worth emphasizing that in today's conditions there is a need for a detailed interpretation of such a category as “handy” tools for a clear understanding and application in practice. The use of firearms is permissible only on the basis of strict compliance with the norms of the current legislation. The use of firearms is effective only if the weapon was used legally and skillfully (for this, it is necessary to possess the skills of handling weapons at an appropriate level), and the damage caused to the protected rights and interests of persons is minimal.

Key words: coercion, police, power, special means, weapon, crime.

Надіслано до редколегії 27.09.2023

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.23

DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-25-30

Колеснік Тетяна Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

*У статті розкрито загальні теоретико-правові аспекти соціального захисту осіб з інвалідністю. Проведено аналіз нормативного-правового регулювання соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні. Констатовано, що на ринку праці виокремлюється суттєва проблема в подоланні дисбалансу між попитом і пропозицією цієї специфічної робочої сили. Аргументовано, що важливу роль у соціалізації осіб з інвалідністю відіграє система їх професійної реабілітації, яка має забезпечувати залучення до зайнятості та працевлаштування з урахуванням їх фізичних можливостей та особистих схильностей. Визначено якісну освіту, зайнятість та працевлаштування осіб з інвалідністю як один із пріоритетних напрямів формування та реалізації державної політики в цій сфері. Відзначено важливість підтримки вразливих груп населення, державними та місцевими органами влади в умовах воєнного стану шляхом розробки дієвих програм шляхом ефективного сприяння тристоронньому соціальному діалогу. Зроблено загальні висновки та надано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю в окресленій царині. **Ключові слова:** зайнятість, працевлаштування, особи з інвалідністю, соціальний захист, міжнародно-правове регулювання, дискримінація.*

Постановка проблеми. Сучасна державна політика соціального захисту скорегована на міжнародних інституціях і реалізується за допомогою національних зусиль та міжнародного співробітництва. В умовах воєнного стану для того, щоб підтримати вразливі групи населення, державні та місцеві органи влади змушені діяти скореговано, екстрено й кризово. Одним з першочергових завдань є соціальний захист осіб з інвалідністю, осіб, що потребують особливої уваги з боку як держави, так і суспільства.

Сьогодні в кожній територіальній громаді є свої потреби в соціальних послугах та соціальних гарантіях. Зараз це питання ускладнюється недостатнім фінансуванням органів державної, місцевої влади, організацій, що опікуються проблемами осіб з інвалідністю. Враховуючи складність ситуації в державі, створення можливостей незалежно від характеру та причин інвалідності щодо якнайбільшої участі в соціальному та економічному житті міст, територіальних громад потребує органічно поєднати інтеграцію в суспільство та різні форми реабілітації. Саме напрям соціальної реабілітації, де тісно поєднані ланки охорони здоров'я, освіти, зайнятості та працевлаштування, забезпечить основу для проведення повноцінної реабілітації з метою відновлення

та підтримки оптимальних фізичних, інтелектуальних і соціальних аспектів життя осіб з інвалідністю та їх тісної взаємодії з навколишнім середовищем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед наукових досліджень, присвячених окресленій проблематиці, необхідно виокремити праці В. М. Андрієва, Н. Б. Болотіної, С. В. Вишневецької, М. І. Іншина, О. Л. Кучми, В. Л. Костюка, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, О. М. Ярошенка та інших. Підтримуючи наукові напрацювання та здобутки цих та інших учених-юристів, доречно відзначити, що в умовах воєнного стану постають нові проблемні аспекти при працевлаштуванні осіб з інвалідністю, що потребують оптимізації у сфері зайнятості та працевлаштування.

Мета статті полягає в науково-теоретичному дослідженні на основі чинного законодавства України наукових праць та правозастосовної практики теоретичних та практичних проблем соціального захисту осіб з інвалідністю у сфері зайнятості та працевлаштування.

Виклад основного матеріалу. Питання соціального захисту й працевлаштування осіб з інвалідністю сьогодні потребують особливої уваги з боку як органів державної влади, так і роботодавців. Особи з інвалідністю й надалі залишаються категорією, яка зазнає певних дискримі-

наційних утисків при реалізації права на працю. Збільшення можливостей для їх конкурентної участі у сфері зайнятості для повноцінної соціалізації в суспільстві потребує ефективного державного регулювання. За останніми статистичними даними у 2023 році кількість людей з інвалідністю збільшилася орієнтовно на 27 тисяч. На сьогоднішній день в Україні нараховується приблизно 2,800 млн осіб з інвалідністю, тобто досить значний відсоток населення країни має інвалідність, і кількість таких людей зростає щоденно у зв'язку з військовим конфліктом. Держава намагається в умовах війни та обмеженого бюджету забезпечити належну турботу про таких громадян та створити умови для їх повноцінної соціалізації у суспільстві та реалізації соціальних прав.

Безумовно, до основоположних соціальних прав людей з інвалідністю слід зарахувати право на соціальний захист (соціальне забезпечення); право на соціальне страхування; право на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї; право на охорону здоров'я, зокрема на медичне страхування; право на реабілітацію та абілітацію; право на працю, зокрема право на зайнятість та працевлаштування [1, с. 9–10], та інші права й свободи, що гарантуються державою.

Згідно зі ст. 43 Конституції України, держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки й перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [2].

Працевлаштування осіб з інвалідністю регламентується положеннями ст. 172 Кодексу законів про працю України [3], ст. 18 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [4], ст. 12 Закону України «Про охорону праці» [5]. Крім того, згідно з положеннями цих нормативних актів, підприємства зобов'язані не тільки створювати для працевлаштування осіб з інвалідністю спеціальні робочі місця, які надають комфортні умови для роботи та адаптованості, а й створювати для них умови праці з урахуванням індивідуальних програм реабілітації й забезпечувати інші встановлені для цієї категорії працівників соціально-економічні гарантії.

Питання щодо основних гарантій захисту осіб з інвалідністю регулюється Законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (далі – Закон № 875-ХІІ) [4]. Згідно з ч. 2 ст. 17 Закону № 875-ХІІ, підприємства, установи й організації за рахунок коштів Фонду соціального захисту інвалідів або за рішенням місцевої ради за рахунок власних коштів у разі потреби створюють спеціальні робочі місця для працевлаштування осіб з інвалідністю, здійснюючи для цього адаптацію основного й додаткового обладнання, технічного оснащення й пристосування тощо з урахуванням обмежених можливостей осіб з інвалідністю. Відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону № 875-ХІІ, для підприємств, установ, організацій, зокрема підприємств, організацій громадських організацій осіб з інвалідністю, фізичних осіб, які використовують найману працю, встановлюється норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю в розмірі чотирьох відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб – у кількості одного робочого місця [4]. Зокрема, є законодавча ініціатива розширити ринок праці для людей з обмеженими можливостями, що є значним викликом для держави. Утім, на всі ці виклики потрібно дієво реагувати.

Україна долучилася до міжнародної спільноти, яка ухвалила низку актів, спрямованих на допомогу людям з інвалідністю щодо реалізації їхніх можливостей та зді-

бностей, активного життя в суспільстві та забезпечення належного його рівня. Зокрема, ключові положення проголошують рівні можливості в здобутті освіти, відновленні працездатності, професійній підготовці, працевлаштуванні, зайнятості. Слід зауважити, як в Україні, так і європейських країнах, незважаючи на зусилля держави, окремі підприємства, установи та організації, не готові приймати на роботу осіб з інвалідністю. Це зумовлено певними суб'єктивними чинниками та стереотипами, що «вони не можуть працювати повноцінно», оскільки вважають, що це вплине на продуктивність праці, зниження якості продукції чи послуг, підвищення контролю з боку держави, додаткових витрат, додаткової відповідальності. Досить цікавою й перспективною є практика підтримки осіб з інвалідністю в США, що реалізується шляхом створення консорціумів. До таких консорціумів можуть входити університети, центри зайнятості, центри реабілітації осіб з інвалідністю та лікарні, громадські організації, органи державної та місцевої влади й бізнес-структури. Діяльність консорціуму має передбачати додаткову освіту для осіб з інвалідністю у формі лекцій, семінарів, тренінгів на теми, пов'язані із започаткуванням власної справи [6, с. 15–16]. Така синергія спрямована на стимулювання осіб з інвалідністю до підприємницької діяльності як одного зі способів самореалізації в професійній сфері.

Принагідно зазначити, що Україна, ратифікувавши Конвенцію «Про права осіб з інвалідністю» [7] та Конвенцію МОП № 142 «Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів» [8] (далі – Конвенція), взяла на себе зобов'язання забезпечувати право осіб з інвалідністю на самостійність і повну участь у житті суспільства, вживати заходів для реалізації права на освіту й професійну підготовку, сприяти їх доступу до відкритого ринку праці. Україна має забезпечувати й заохочувати реалізацію права на працю осіб з інвалідністю шляхом впровадження, зокрема, в законодавчому порядку, належних заходів, спрямованих на: розширення можливостей для індивідуальної трудової діяльності, підприємництва, розвитку кооперативів й організації власної справи; прийняття осіб з інвалідністю на роботу в державному секторі; здійснення для осіб з інвалідністю заходів розумного пристосування робочого місця; стимулювання найму осіб з інвалідністю в приватному секторі; заохочення набуття вказаними особами досвіду роботи в умовах відкритого ринку праці; заохочення програм професійної реабілітації, збереження робочих місць і повернення осіб з інвалідністю на роботу.

Безумовно, наразі Україна не досягла рівня розвинутих країн світу у сфері соціальної підтримки та допомоги з працевлаштування цих людей. На ринку праці виокремлюється суттєва проблема в подоланні дисбалансу між попитом і пропозицією цієї специфічної робочої сили. Відповідно до частини 1 статті 18 Закону № 875-ХІІ, забезпечення прав осіб з інвалідністю на працевлаштування та оплачувану роботу, зокрема з умовою про виконання роботи вдома, здійснюється шляхом їх безпосереднього звернення до підприємств, установ, організацій чи до державної служби зайнятості [4].

Ч. 3 ст. 18 Закону № 875-ХІІ визначено, що підприємства, установи, організації, фізичні особи, які використовують найману працю, зобов'язані виділяти та створювати робочі місця для працевлаштування осіб з інвалідністю, зокрема спеціальні робочі місця, створювати для таких осіб умови праці з урахуванням індивідуальних програм реабілітації й забезпечувати інші соці-

ально-економічні гарантії, передбачені законодавством, надавати державній службі зайнятості інформацію, необхідну для організації працевлаштування осіб з інвалідністю, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [4]. Порядок надання державній службі зайнятості інформації, необхідної для організації працевлаштування осіб з інвалідністю, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 2 червня 2023 р. № 553 [9], визначає механізм подання інформації, необхідної для організації працевлаштування осіб з інвалідністю.

Потрібно зауважити, що в постанові Верховного Суду від 19 грудня 2018 року в справі № 812/1140/18, згідно з якою обов'язок підприємства зі створення робочих місць для інвалідів не супроводжується його обов'язком займатися пошуком інвалідів для працевлаштування, за умови, що відповідач ужив всіх заходів зі створення робочих місць для працевлаштування інвалідів відповідно до встановленого нормативу. До того ж, якщо жодних доказів про те, що відповідачем не виділено та не створено робочі місця для працевлаштування інвалідів, позивачем не надано та не доведено факту протиправної відмови в працевлаштуванні інвалідів з боку товариства [10].

Аналогічну правову позицію наведено в постанові № 520/1450/2020 від 11.05.2023 року, у якій КАС ВС наголосив, що обов'язок суб'єкта господарювання зі створення робочих місць для осіб з інвалідністю не є тотожним пошуку осіб з інвалідністю для працевлаштування [11]. Утім, слід зауважити, що відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 50 Закону України «Про зайнятості населення» від 05.07.2012 року № 5067-VI [12], роботодавці зобов'язані: своєчасно та в повному обсязі у порядку, затвердженому центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, за погодженням з центральним органом виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики в галузі статистики, подавати територіальним органам центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, інформацію про попит на робочу силу (вакансії).

Отже, своєчасно та в повному обсязі надавши інформацію про попит на вакансії, роботодавець фактично вживає всіх залежних від нього й передбачених законом заходів для відповідності середньооблікової чисельності працівників з інвалідністю установленим нормативам, тобто заходів для недопущення правопорушення. Правову позицію визначено в Постанові № 520/1450/2020, що регламентує норму того, що обов'язок з працевлаштування осіб з інвалідністю відповідно до встановленого Законом положення покладається як на роботодавців, так і на державну службу зайнятості.

Утім, принагідно зазначити, що 6 листопада 2022 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту соціальних, трудових та інших прав фізичних осіб, зокрема під час воєнного стану, та спрощення обліку робочих місць для осіб з інвалідністю» від 18 жовтня 2022 року № 2682-IX (далі – Закон) [13]. Законом унесено зміни до переліку заходів, які підприємства, установи, організації, фізичні особи, які використовують найману працю, зобов'язані здійснювати з метою працевлаштування осіб з інвалідністю. Зокрема, у новій редакції викладено статті 18 і 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». Ураховуючи зміни, внесені до чинного законодавства, роботодавці наразі не повинні: реєструватися за своїм місцезнаходженням у відпо-

відних відділеннях Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю (далі – Фонд) та подавати у Фонд Звіт про зайнятість і працевлаштування осіб з інвалідністю за формою № 10-ПОІ.

Необхідно зауважити, що у 2023 році роботодавців звільнено від подання до Фонду соціального захисту інвалідів звіту про зайнятість та працевлаштування осіб з інвалідністю. Однак скасування звітності не означає звільнення від дотримання нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю. Утім, попри оновлення ст. 19 Закону № 875, обов'язковість виконання роботодавцями (зокрема, фізичних осіб) нормативу для працевлаштування осіб з інвалідністю в розмірі 4% середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, у кількості одного робочого місця залишається так, як і раніше, обов'язковим [4]. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю в термін до 10 березня поточного року визначатиме роботодавців, що порушили законодавчі приписи стосовно нормативу робочих місць для осіб з інвалідністю автоматично, у режимі інфообміну з Державним реєстратором загальнообов'язкового державного соціального страхування та централізованим банком даних з питань інвалідності. У разі виявлення порушень Фонд відправляє розрахунок сум адміністративно-господарського штрафу за формою та в порядку, визначеному постановою Пенсійного фонду України від 10.03.2023 року № 14-1 [14]. Відповідно, кожен роботодавець може переглянути штрафи в електронному кабінеті та на вебпорталі Пенсійного фонду України.

Принагідно зазначити, що Кабінет Міністрів України затвердив постанову № 893 від 22 серпня 2023 р. «Деякі питання надання роботодавцям компенсації фактичних витрат за облаштування робочих місць працевлаштованих осіб з інвалідністю» та Порядок надання роботодавцям компенсації фактичних витрат за облаштування робочих місць працевлаштованих осіб з інвалідністю [15]. Порядок визначає умови та механізм виплати роботодавцям компенсації фактичних витрат за облаштування робочих місць працевлаштованих осіб з інвалідністю, а також її строки та розмір. Установлено, що до переліку (видів) соціальних послуг у сфері зайнятості належить надання роботодавцям компенсації фактичних витрат за облаштування робочих місць працевлаштованих осіб з інвалідністю.

Висновки. Отже, з огляду на вищевикладене, доцільно зробити такі висновки:

1. Шлях вирішення окресленої проблематики лежить через соціальне та державно-приватне партнерство, а також через перегляд нормативів робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю до виконання підприємствами, установами, організаціями та фізичними особами, які використовують найману працю, щодо наявних робочих місць з їх пропорційним співвідношенням до штатної чисельності працівників шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 19 Закону № 875-XII з метою розширення можливостей осіб що на рівних умовах не конкурують на ринку праці.

2. Посилити необхідність тристоронньої зацікавленості сторін – уряду, роботодавців та осіб з інвалідністю – спільно вирішувати зазначену проблематику шляхом ефективного соціального діалогу за для досягнення спільної мети – економічного відновлення держави.

3. Розробити державні програми зайнятості на період воєнного стану, які відповідатимуть правам і потребам таких працівників і підтримуватимуть їх на різних етапах життєвого шляху, що сприятиме самореалізації, досягненню певного соціального статусу та кар'єрному зростанню.

Список використаних джерел

1. Костюк В. Л. Новації концепції соціально-правового статусу осіб з інвалідністю: науково-теоретичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2018. № 1(17). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18kvlna.pdf>.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.09.2023).
3. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> (дата звернення: 20.09.2023).
4. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 березня 1991. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/875-12> (дата звернення: 20.09.2023).
5. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992. № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 20.09.2023).
6. Оверчук В. А. Міжнародний досвід у сфері працевлаштування осіб з інвалідністю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип.22. Ч. 3. 2018. С. 14–17.
7. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 20.09.2023).
8. Конвенція МОП № 142 про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів від 23 червня 1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_057#Text (дата звернення: 20.09.2023).
9. Порядок надання державній службі зайнятості інформації, необхідної для організації працевлаштування осіб з інвалідністю затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 2 червня 2023 р. № 553. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-2023-%D0%BF#n11> (дата звернення: 20.09.2023).
10. Постанова Верховного Суду від 19 грудня 2018 року у справі № 812/1140/18. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/99715071/> (дата звернення: 20.09.2023).
11. Постанова Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду від 11.05.2023 року в справі № 520/1450/2020. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1424042/> (дата звернення: 20.09.2023).
12. Про зайнятість населення : Закон України від 05 липня 2012 року № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення: 20.09.2023).
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту соціальних, трудових та інших прав фізичних осіб, у тому числі під час воєнного стану, та спрощення обліку робочих місць для осіб з інвалідністю : Закон України від 18 жовтня 2022 року № 2682-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2682-20#Text>
14. Про затвердження Порядку надсилання розрахунку сум адміністративно-господарських санкцій, що підлягають сплаті у зв'язку з невиконанням нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю за попередній рік : Постанова Правління пенсійного фонду України від 10 березня 2023. № 14-1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/za456-23#n6> (дата звернення: 20.09.2023).
15. Деякі питання надання роботодавцям компенсації фактичних витрат за облаштування робочих місць працевлаштованих осіб з інвалідністю : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2023 р. № 893. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2023-%D0%BF> (дата звернення: 20.09.2023).

References

1. Kostiuk, V.L. (2018) Novatsii kontseptsii sotsialno-pravovoho statusu osib z invalidnistiu: naukovo-teoretychnyi aspekt [Innovations in the concept of social and legal status of persons with disabilities: scientific and theoretical aspect]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriiia «Pravo»*, 1(17). Retrieved from: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18kvlna.pdf>. [in Ukrainian]
2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. [Constitution of Ukraine dated 28.06.1996 № 254k/96-VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 20.09.2023) [in Ukrainian].
3. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 hrudnia 1971 r. № 322-VIII [Labour code Ukraine: Law of Ukraine from December, 10 in 1971 № 322–VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> (data zvernennia: 20.09.2023) [in Ukrainian].
4. Pro osnovy sotsialnoi zakhyschenosti osib z invalidnistiu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21 bereznia 1991. № 875-XII. [On the basics of social security for persons with disabilities in Ukraine: Law of Ukraine dated March 21, 1991 № 875-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/875-12> (data zvernennia: 20.09.2023) [in Ukrainian].
5. Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 1992. № 2694-Retrieved XII. [On labor protection: Law of Ukraine dated October 14, 1992. № 2694-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (data zvernennia: 20.09.2023) [in Ukrainian].
6. Overchuk, V.A. (2018). Mizhnarodnyi dosvid u sferi pratsevlashtuvannia osib z invalidnistiu [International experience in the field of employment of persons with disabilities]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 22. Ch. 3. S. 14–17 [in Ukrainian].
7. Konventsiiu pro prava osib z invalidnistiu vid 13 hrudnia 2006 r. [Convention on the Rights of Persons with Disabilities of December 13, 2006]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (data zvernennia: 20.09.2023) [in Ukrainian].
8. Konventsiiu MOP № 142 pro profesiinu oriiientatsiiu ta profesiinu pidhotovku v haluzi rozvytku liudskykh resursiv vid 23 chervnia 1975 r. [ILO Convention №. 142 on vocational guidance and vocational training in the field of human resources development dated June 23, 1975]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_057#Text (data zvernennia: 20.09.2023) [in Ukrainian].

9. Poriadok nadання derzhavnoi sluzhbi zainiatiosti informatsii, neobkhidnoi dlia orhanizatsii pratsevlashtuvannia osib z invalidnistiu zatverdzenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 chervnia 2023 r. № 553. [The procedure for providing the state employment service with information necessary for the organization of employment of persons with disabilities is approved by Resolution № 553 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 2, 2023]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-2023-%D0%BF#n11> (data zvernennia: 20.09.2023) [in Ukrainian].

10. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 19 hrudnia 2018 roku u spravi № 812/1140/18. [Resolution of the Supreme Court of December 19, 2018 in case № 812/1140/18]. Retrieved from: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/99715071/> (data zvernennia: 20.09.2023) [in Ukrainian].

11. Postanova Kasatsiinoho admynstratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 11.05.2023 roku u spravi № 520/1450/2020. [Ruling of the Administrative Court of Cassation as part of the Supreme Court dated May 11, 2023 in case № 520/1450/2020]. Retrieved from: <https://court.gov.ua/press/news/1424042/> (data zvernennia: 20.09.2023) [in Ukrainian].

12. Pro zainiatist naseleennia: Zakon Ukrainy vid 05 lypnia 2012 roku № 5067-VI. [On employment of the population: Law of Ukraine dated July 5, 2012 № 5067-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (data zvernennia: 20.09.2023) [in Ukrainian].

13. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zakhystu sotsialnykh, trudovykh ta inshykh prav fizychnykh osib, u tomu chysli pid chas voiennoho stanu, ta sproshchennia obliku robochykh mistv dlia osib z invalidnistiu: Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnia 2022 roku № 2682-IX. [On amending some laws of Ukraine regarding the protection of social, labor and other rights of individuals, including during martial law, and simplifying the registration of workplaces for persons with disabilities: Law of Ukraine dated October 18, 2022 № 2682-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2682-20#Text> (data zvernennia: 20.09.2023) [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku nadsylannia rozrakhunku sum administratyvno-hospodarskykh sanktsii, shcho pidliahaiut splati u zviazku z nevykonanniam normatyvu robochykh mistv dlia pratsevlashtuvannia osib z invalidnistiu za poperednii rik: Postanova Pravlinnia pensiinoho fondu Ukrainy vid 10.03.2023. № 14-1. [On the approval of the Procedure for sending the calculation of the amounts of administrative and economic sanctions payable in connection with the non-fulfillment of the standard of workplaces for the employment of persons with disabilities for the previous year: Resolution of the Board of the Pension Fund of Ukraine dated 03.10.2023. № 14-1]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/za456-23#n6> (data zvernennia: 20.09.2023) [in Ukrainian].

15. Deiaki pytannia nadannia robotodavtsiam kompensatsii faktychnykh vytrat za oblashtuvannia robochykh mistv pratsevlashtovanykh osib z invalidnistiu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 serpnia 2023 r. № 893. [Some issues of providing employers with compensation for actual expenses for arranging workplaces for employed persons with disabilities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 22, 2023 № 893]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2023-%D0%BF> (data zvernennia: 20.09.2023) [in Ukrainian].

Koliesnik Tatiana,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE FIELD OF EMPLOYMENT AND EMPLOYMENT

The article discloses general theoretical and legal aspects of social protection of persons with disabilities. An analysis of the regulatory and legal regulation of social protection of persons with disabilities in Ukraine was carried out. It has been established that a significant problem is identified in the labor market in overcoming the imbalance between the demand and supply of this specific labor force. Persons with disabilities continue to be a category that suffers from discrimination, including in the labor market. Increasing opportunities for their competitive participation in the field of employment for full socialization in society requires state intervention. According to the latest statistical data, in 2023, the number of people with disabilities increased by approximately 27 000.

It is argued that an important role in the socialization of persons with disabilities is played by the system of their professional rehabilitation, which should ensure involvement in employment and employment taking into account their physical capabilities and personal inclinations. The international community, of which Ukraine is a member, has adopted a number of acts aimed at helping people with disabilities realize their opportunities and abilities, remain in society and have an adequate standard of living. In particular, the key provisions proclaim equal opportunities in obtaining education, restoring work capacity, professional training, employment, and employment. Therefore, the issue of quality education, employment and employment of persons with disabilities is one of the priority directions for the formation and implementation of state policy in this area.

Ukraine must ensure and encourage the realization of the right to work of persons with disabilities by implementing, including by law, appropriate measures aimed at: expanding opportunities for individual labor activity, entrepreneurship, development of cooperatives and organization of one's own business; employment of persons with disabilities in the public sector; implementation of measures for reasonable adaptation of the workplace for persons with disabilities; stimulating employment of persons with disabilities in the private sector; encouraging the specified persons to gain work experience in the conditions of the open labor market; promotion of vocational rehabilitation programs, preservation of jobs and return of persons with disabilities to work.

The importance of supporting vulnerable population groups by state and local authorities in martial law by developing effective programs through effective promotion of tripartite social dialogue was noted. General conclusions were made and suggestions were made regarding the improvement of the legal regulation of social protection of persons with disabilities in the outlined area.

Key words: *employment, employment, persons with disabilities, social protection, international legal regulation, discrimination.*

Надіслано до редколегії 25.09.2023

Попов Віктор Андрійович,

кандидат юридичних наук

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6636-2096>

ОСОБЛИВОСТІ ВЕНЧУРНОГО ІНВЕСТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ МЕДИЧНОЇ СФЕРИ

У статті розглянуто особливості та ключові характеристики венчурного інвестування підприємств такої інноваційної галузі, як медицина. Досліджені ключові аспекти інвестиційної та інноваційної діяльності на прикладі медичних стартапів. З'ясовано, що венчурні інвестиції в медичний бізнес є поширеним способом залучення фінансування для розвитку інноваційних медичних проєктів. Визначено, що попри всі ризики успішний медичний стартап може значно впливати на галузь охорони здоров'я та принести дуже великий прибуток інвесторам. Установлено, що медична діяльність є одним із найризиковіших напрямів підприємницької діяльності, саме тому, з огляду на особливості венчурного інвестування підприємств такої інноваційної галузі, вона є одним із найцікавіших напрямів дослідження. Проаналізовано безпосереднє коло суб'єктів, які можуть виступати інвесторами, зокрема, у сфері медичного підприємництва, а також особливості їх залучення в інвестиційні проєкти. Визначено особливості медичного бізнесу корпорацій у сфері медичних технологій. Модель такого бізнесу полягає в тому, що випробувати новий продукт, засіб або методику вже після клінічних випробувань можливо за допомогою нових мікропідприємств, проводячи, так би мовити, «розвідку босем», випускаючи готовий, перспективний, але нікому не відомий продукт на ринок, нерідко після цього поглинаючи власний стартап материнською компанією. Саме цей аспект стимулює великі медичні корпорації бути інвесторами в медичній діяльності.
Ключові слова: медичне право, венчурне інвестування, інноваційна діяльність, інвестиційна діяльність, стартап, підприємство, правовідносини, медичні послуги, інтелектуальна власність.

Постановка проблеми. Венчурне інвестування підприємств є однією з найважливіших форм розвитку економіки нашої країни. Венчурні інвестиції містять високий ступінь ризику, але водночас обіцяють перспективи доходу, що містить потенціал для зацікавлених осіб, зокрема для держави загалом. Воно сприяє створенню нових технологічних інновацій, робочих місць, підтримці молодих підприємств та загальному економічному зростанню. Венчурні інвестори стимулюють розвиток стартапів і нових компаній, що допомагає ефективно боротися з безробіттям. Стартапи, що отримують венчурне фінансування, здатні залучати та утримувати талановитих фахівців, які вносять свої ідеї та знання в розвиток продукту. Водночас слід зауважити, що венчурні інвестори зацікавлені в інноваційних проєктах, а це сприяє виникненню нових ідей, продуктів і послуг.

Саме тому інвестиції в медичний бізнес є надризиковими й мають потенціал для отримання надприбутків. Медична сфера була, є й залишається одним з ключових видів інноваційної діяльності, через це увага потенційних інвесторів, зокрема, під час вибору цілей для венчурних інвестицій, є основною в розвитку цього напрямку. Крім того, венчурне інвестування стимулює підприємницьку активність, оскільки дає змогу молодим підприємцям реалізувати свої ідеї та зробити їх конкурентоздатними на ринку. Успішний розвиток

стартапів, які отримали венчурне фінансування, може призвести до створення нових ринків, розширення бізнесів та загального підвищення економічної активності. Нові технології та інновації, розроблені в одній галузі, часто можуть знайти застосування в інших галузях економіки, збільшуючи їх ефективність.

Важливість інвестування підприємств медичної сфери зумовлена також забезпеченням реалізації права кожної людини на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, гарантовані ст. 49 Конституції України.

Мета статті – виявити особливості та характерні ознаки венчурного інвестування підприємств медичного напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика венчурного інвестування підприємств медичної сфери не була предметом спеціальних наукових досліджень. Учені зосереджували свою увагу переважно на питаннях, пов'язаних із цивільно-правовим регулюванням інвестиційних відносин у будівництві [7], з'ясуванням сутності цивільних правовідносин із корпоративного інвестування [8], правових аспектів захисту прав інвесторів [9, с. 154, 155; 10], а також на загальних проблемах суб'єктів відносин венчурного інвестування [11, с. 104–111].

Виклад основного матеріалу. Загальновідомим є той факт, що венчурні інвестиції є найбільш високоризиковими і найбільш високоризикованими ін-

вестиціями у світі. Крім того, результати венчурних інвестицій, як правило, різко протилежні – успішні капіталісти забирають основні гроші з ринку, а решта задовольняється залишками.

У сучасній ринковій економіці саме підприємствам належить ключова роль у розв'язанні основних фінансових проблем – налагодження економічно стабільного виробництва товарів та послуг, що потрібні суспільству. Важливим завданням держав є забезпечення якомога ефективнішого функціонування ринків та національних інноваційних системи. Держава створює сприятливі умови для інновацій шляхом відповідального управління економікою, ефективною регуляторною політикою та сприянням вільному переміщенню інвестицій, людей та ідей. Механізми фінансової підтримки, як-от пряме фінансування, податкові стимули, субсидії та позики, є основними інструментами, які використовують для стимулювання промислових досліджень і розробок. Економічні дослідження показують, що частина державних коштів, які використовують для стимулювання досліджень і розробок у бізнесі, просто заміняють приватні кошти, проте є важливі мережеві переваги [1, с. 10].

Не є винятком розвиток правового регулювання венчурних інвестицій – один із ключових факторів у привабливості українського економічного поля для іноземних інвесторів. Ключовими аспектами такої привабливості, на нашу думку, є: безпечність інвестиційних операцій, безпечність отримання дивідендів, прозорість механізмів, надійність фінансової системи та розвиненість законодавчого регулювання окресленої проблематики.

Ю. М. Жорнокуй визначає венчурне підприємництво як спеціальний вид підприємництва, заснований на наявності в підприємця здатності акумулювати з різних джерел кошти, орієнтований на практичне використання технічних і технологічних нововведень, які оцінюються як високорентабельні, і спрямований як на завершення науково-технічних проєктів, ще не випробуваних на практиці, так і на вдосконалення наявних з метою реалізації прав інтелектуальної власності й отримання прибутку та/або іншого ефекту (переваг) [2, с. 16].

В економічній літературі виокремлено низку законодавчих побудови вдалої моделі розвитку венчурного інвестування. Так, по-перше, економіка венчурного сектору не позбавлена циклічності – піки і спади венчурування пов'язані здебільшого з його високою ризикованістю, коливаннями ділової активності регіону загалом, стадіями та тенденціями техніко-технологічного розвитку, недостатністю фінансової бази тощо. До того ж, з огляду на тривале перебування України в умовах радянського режиму, вітчизняному венчурному бізнесові бракує досвідчених та заможних венчурних підприємців, що стояли у витоків цієї індустрії в Сполучених Штатах. Це є головним аргументом на користь активного, проте певною мірою обмеженого державного втручання в стимулювання венчурного бізнесу та підтримку новаторського підприємництва. По-друге, венчурне інвестування не може бути зосереджене виключно на сфері крупних фінансово-промислових груп – китайський досвід свідчить про необхідність диверсифікації фондів за наявності корпоративних. По-третє, венчурний бізнес має спиратися на доробок та досвід наукової еліти, використовуючи, зокрема, широкий спектр досліджень та новаторських розробок університетської спільноти, активно розвиваючи цим економіку знань, забезпечуючи перехід до наукоємного та високотехнологічного виробництва, що є необхідною передумовою на шляху до повноцінного постіндустріального суспільства. Є необ-

хідність одночасно залучити державу, підприємців, інститути, дослідників, винахідників та науковців до венчурної індустрії, саме їх синергія є запорукою вдалого венчурування як фактору науково-технічного розвитку [3, с. 432, 433].

На окрему увагу в межах предмета нашого дослідження заслуговують проєкти венчурного інвестування в стартапи медичного напрямку. Річ у тому, що медична діяльність сама собою є одним з найризиковіших напрямів підприємницької діяльності. Втручання в організм людини за допомогою різних методик та засобів є дуже непрогнозованим. Через це венчурне інвестування в медичний бізнес характеризується підвищеною ризиковістю.

Венчурні інвестиції підприємств медичної сфери є поширеним способом залучення фінансування для розвитку інноваційних медичних проєктів. Вони надають стартапам та підприємствам, що вже функціонують, можливість отримати необхідні кошти для досліджень, розробки, виробництва, підвищення якості та масштабування певного продукту чи послуги.

Підприємства медичної сфери пов'язані з наданням медичної допомоги, під якою розуміється діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику та лікування у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями й патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами (ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ). Конституційний Суд України в рішенні від 25.11.1998 р. щодо цього зазначив, що в медичній науці поняттям «медична допомога» переважно охоплюються лікування, профілактичні заходи, які проводять при захворюваннях, травмах, пологах, а також медичний огляд та деякі інші види медичних робіт [12].

Безсумнівно, інвестування саме медичної сфери позитивно впливає на якість медичної послуги, що розглядається в юридичній літературі як одна з ключових категорій і водночас серйозна проблема для охорони здоров'я. Г. В. Колісникова та О. А. Стогній щодо цього наголошують, що така проблема має економічний аспект (якість визначає вартість), юридичний аспект (відсутність належної нормотворчої бази), етико-правовий аспект (лікарі часто знають про неналежність наданої послуги через брак фінансування, але не повідомляють пацієнта про це [13, с. 107].

Венчурне інвестування в медичні стартапи має свої особливості через специфічні характеристики цієї галузі. Зупинимось на декількох з них.

Високі вимоги до регулювання та безпеки підприємств медичного напрямку. Медичні стартапи часто працюють з продуктами та технологіями, що підлягають суворому регулюванню з боку органів контролю, органів центральної виконавчої влади, зокрема Міністерства охорони здоров'я України. Однією з особливостей діяльності підприємств сфери надання медичних послуг є те, що відповідно до п. 15, ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. медична практика є видом господарської діяльності, яка підлягає обов'язковому ліцензуванню.

Велика кількість бюрократичних процесів суттєво сповільнює реалізацію проєкту і, відповідно, процес повернення інвестицій. Це істотно впливає на строки як отримання дозволів, так і комерціалізації продукту. Інвестори мають бути готові до можливих затримок і витрат, пов'язаних із відповідними регуляторними вимогами.

Великі витрати на дослідження й розробку. Розробка медичних технологій, ліків та медичних приладів, як правило, є дуже дорогим процесом. Медичний напрям є одним із найперспективніших з точки зору інноваційної діяльності та впровадження венчурного інвестування. Перш ніж продукт буде готовий для виведення на ринок, може знадобитися додаткове фінансування на дослідження, клінічні випробування та вдосконалення, доки цю інновацію буде повністю впроваджено в обіг. Окрім цього, венчурні інвестори в медичний бізнес повинні розумітися на медичних технологіях та процесі розробки в цій галузі. На підвищення відповідних витрат впливає також залучення консультантів та експертів з медичного фаху для оцінки потенціалу продукту.

Ризик пов'язаний з клінічними випробуваннями. Велика частина інноваційних медичних стартапів пов'язана з розробкою нових методів, способів та засобів лікування або діагностики. Причому клінічні випробування можуть займати багато часу та коштів, проте не завжди завершуються успіхом. Інвестори повинні бути готові до можливості затримки та навіть невдачі в цьому аспекті. Водночас у разі успішності проекту вже на етапі випробування дуже високою є вірогідність того, що проект виявиться надприбутковим. Через це великі інвестиційні компанії та фонди здебільшого інвестують у декілька напрямів одночасно. Такий підхід зумовлюється тим, що з декількох інвестиційних проектів, як правило, прибутковим виявляється лише один, однак його прибутковість має покрити втрати, пов'язані з провалом інших проектів.

Тривалий період до виходу на ринок. Медичні стартапи потребують значно тривалішого часу для виходу на ринок порівняно з іншими галузями через необхідність регуляторних схвалень, досліджень та інших процесів. Це означає, що інвесторам доцільно планувати довгострокового інвестування без очікування швидкого повернення коштів.

Потенційно висока винагорода. Незважаючи на всі вищезазначені ризики, успішний медичний стартап може значно впливати на галузь охорони здоров'я та принести дуже великий прибуток інвесторам. Інновації в цій сфері можуть бути дуже цінними й знайти широке застосування. Саме тому, як правило, підприємці медичної сфери дуже ретельно планують свою подальшу роботу, прораховують кожен крок та створюють бізнес-план. Загалом, венчурне інвестування в медичний бізнес вимагає від інвесторів особливого розуміння та готовності до ризиків, пов'язаних з клінічними дослідженнями, регулюванням та тривалим часом до виходу на ринок.

Ще одною причиною ризиковості є необхідність постійної модернізації обладнання. Медичні клініки, для того щоб вигравати конкуренцію, мають постійно самовдосконалюватися. Це можна реалізувати шляхом упровадження нових методик, застосування новітніх інноваційних технологій, що потребує постійного навчання й підвищення кваліфікації персоналу та оновлення матеріально-технічної бази.

Окрім цього, однією з ключових особливостей венчурного інвестування в медичний бізнес є його *суб'єктивний склад*. Саме тому вважаємо за потрібне детально дослідити суб'єктів венчурного інвестування в медичний бізнес. Аналізуючи теоретичні та практичні підходи до моделювання бізнесу, виокремлюємо таких суб'єктів:

1. Венчурні капіталовкладники – інвестиційні фонди або компанії, які спеціалізуються на наданні фінансування стартапам на ранніх етапах розвитку. Вони

можуть бути зацікавлені в інноваційних медичних технологіях, пристроях чи послугах.

2. «Ангельські інвестори» – індивідуальні особи, які інвестують у стартапи на особистий ризик. Ангельські інвестори можуть бути відомими фахівцями в медичній галузі та бажати підтримати інноваційні проекти і, як правило, є заможними людьми, які вкладають кошти в бізнес-стартап, як правило, в обмін на конвертований борг або частку в компанії [4].

3. Корпоративні венчурні фонди. Деякі великі компанії з медичної галузі створюють власні венчурні фонди для інвестування в інноваційні проекти, що можуть доповнити їхню основну бізнес-діяльність.

4. Фармацевтичні компанії. Чимало фармацевтичних компаній шукають інноваційні рішення в медичній сфері та готові інвестувати в стартапи, які можуть покращити їхні продукти чи доповнити напрями діяльності, а в деяких випадках навіть вивести на ринок абсолютно новий інноваційний продукт.

5. Корпорації у сфері медтехнологій – компанії, які спеціалізуються на розробці медичних технологій та є, як правило, одними з ключових венчурних інвесторів в інноваційній сфері. Модель такого бізнесу полягає в тому, що випробувати новий продукт, засіб або методику вже після клінічних випробувань можна за допомогою нових мікропідприємств, проводячи так би мовити «розвідку боєм», випускаючи готовий, перспективний, але нікому не відомий продукт на ринок, нерідко після цього поглинаючи власний стартап материнської компанією. Саме цей аспект, на нашу думку, і стимулює великі медичні корпорації бути інвесторами в медичний бізнес.

6. Фонди здоров'я та біотехнологій. Є спеціалізовані фонди, які фокусуються на інвестуванні в медичні технології, біотехнології та інші інноваційні рішення в галузі охорони здоров'я. Їх мета полягає в залученні найкращого світового досвіду, експертів і ресурсів в Україну, зокрема, через фінансування міжнародних освітніх програм для молоді, а також сприятти професійному й духовному зростанню молодих професіоналів [5].

7. Інституційні інвестори, тобто юридичні особи, які активно інвестують власні кошти та кошти клієнтів в акції та інші фінансові активи на професійній основі. Зважаючи на важливість інституційних інвесторів за кордоном, з 1997 р. ОЕСР – Організація економічного співробітництва і розвитку – почала видавати спеціальний статистичний довідник – Institutional Investors Statistical Yearbook, який дає змогу всебічно оцінити їх роль у країнах, що мають найвищий рівень економічного розвитку. Залежно від історичного розвитку фінансових ринків, зокрема й фондового, ця організація зараховує до інституційних інвесторів: страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні компанії, а також інші форми інституційного заощадження (засновницькі й благодійні фонди, приватне інвестиційне партнерство, пенсійні фонди, що вкладають у банки) [6].

7. Приватні особи. Окрім «ангельських інвесторів», приватні особи, які зацікавлені в медичних інноваціях, також можуть інвестувати в стартапи. Приватні особи мають правову можливість бути впливовими та значущими венчурними інвесторами в медичний бізнес. Їхні інвестиції можуть надавати фінансову підтримку, а також цінний досвід та зв'язки для розвитку медичних стартапів. Проте венчурні інвестиції завжди пов'язані з ризиком, і ризик однієї особи може бути незіставним з ризиком корпорації або, наприклад, професійного інвестора.

Висновки. На підставі вищевикладеного необхідно зробити висновок, що венчурне інвестування в підприємства такої інноваційної галузі, як медицина, є одним з найперспективніших з точки зору ймовірності отримання прибутку. Водночас вони є одними з найризиковіших напрямів діяльності, адже, окрім дуже складних і дорогих засобів та обладнання, цінною є висока кваліфікація персоналу, який надає таку послугу.

Венчурне інвестування має цікавий і доволі широкий суб'єктний склад, наділений різними можливостями та механізмами впливу і має величезну кількість способів інвестування, оскільки це діловий процес, який об'єднує інвесторів і стартапи з різних сфер та галузей.

Все це разом створює дуже складний, але дуже цікавий та інвестиційно привабливий напрям, особливо зважаючи на подальші євроінтеграційні процеси та відкриття для України західних ринків.

Список використаних джерел

1. Інноваційна політика: європейський досвід та рекомендації для України. Т. 3 : Інновації в Україні: пропозиції до політичних заходів. Остаточний варіант (19 жовт. 2011 р., Київ). Київ : Фенікс, 2011. 76 с. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/our_partners/gudrun/3_UA.pdf
2. Жорнокуй Ю. М. Правове регулювання венчурного підприємництва (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 20 с.
3. Єрешко Ю. О. Венчурне інвестування: становлення та світовий досвід *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2015. № 12. С. 429–433 URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/47234307.pdf>
4. Getting Started With Angel Investing. Entrepreneur. URL: <https://www.entrepreneur.com/starting-a-business/getting-started-with-angel-investing/52742>
5. Благодійна програма розвитку та підтримки сфери біотехнологій в Україні на період з 09.07.2021 до 31.12.2021 року. URL: <https://p-d-f.org.ua/programbio>
6. Фролова Т. О. Інституційні інвестори в інфраструктурі глобального інвестування. *Ефективна економіка* 2012. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1278>
7. Рим Т. Я Цивільно-правове регулювання інвестиційних відносин у будівництві : монографія. Львів : Галич-Прес, 2020. 388 с.
8. Суц О. П. Цивільні правовідносини з корпоративного інвестування : монографія. Харків : Право, 2017. 200 с.
9. Коссак В. М. Визнання права як цивільно-правовий спосіб захисту прав інвесторів. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XXVI звітної науково-практичної конференції*, м. Львів, 6–7 лютого 2020 р. Частина 1. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. С. 154, 155.
10. Хрімлі О. Г. Захист прав інвесторів у сфері господарювання: теоретико-правовий аспект. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 320 с.
11. Жорнокуй Ю. М. Проблемні питання визначення суб'єктного складу відносин венчурного інвестування інноваційної діяльності. *Право та інновації*. 2021. № 3. С. 104–111.
12. Рішення Конституційного Суду України від 25.11.1998 р. у справі № 1-29/98 (справа про платні медичні послуги). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-98#Text>
13. Колісникова Г. В., Стогній О. А. Правове регулювання надання якісних медичних послуг в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 106–108. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2020/27.pdf

References

1. Innovatsiina polityka: yevropeyskyi dosvid ta rekomendatsii dlia Ukrainy. T. 3 : Innovatsii v Ukraini: propozytsii do politychnykh zakhodiv [Innovation policy: European experience and recommendations for Ukraine. Vol. 3: Innovations in Ukraine: proposals for political measures]. Ostatochnyi variant (19 zhovt. 2011 r., Kyiv). K.: Feniks, 2011. 76 s. [in Ukrainian].
2. Zhornokui, Yu.M. (2003). Pravove rehuliuвання venchurnoho pidpriemnytstva (tsyvilno-pravovyi aspekt) [Legal regulation of venture entrepreneurship (civil and legal aspect)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. 20 s. [in Ukrainian].
3. Yereshko, Yu.O. (2015). Venchurne investuvannia: stanovlennia ta svitovyi dosvid [Venture investing: formation and world experience]. *Ekonomicnyi visnyk NTUU «KPI»*, 12. S. 429–433 [in Ukrainian].
4. Getting Started With Angel Investing. Entrepreneur. Retrieved from: <https://www.entrepreneur.com/starting-a-business/getting-started-with-angel-investing/52742>.
5. Blahodiina prohrama rozvytku ta pidtrymky sfery biotekhnolohii v Ukraini na period z 09.07.2021 po 31.12.2021 roku [Charity program for the development and support of the field of biotechnology in Ukraine for the period from 07/09/2021 to 12/31/2021]. Retrieved from: <https://p-d-f.org.ua/programbio> [in Ukrainian].
6. Frolova, T.O. (2017). Instytutsiini investory v infrastrukturi hlobalnoho investuvannia [Institutional investors in the infrastructure of global investment]. *Efektivna ekonomika*, 7 [in Ukrainian].
7. Rym, T.Ya. (2020). *Tsyvilno-pravove rehuliuвання investytsiinykh vidnosyn u budivnytvi [Civil law regulation of investment relations in construction]*. Lviv : Halych-Prs. 388 s. [in Ukrainian].
8. Sushch, O.P. (2017). *Tsyvilni pravovidnosyny z korporatyvnoho investuvannia [Civil legal relations on corporate investment]*. Kharkiv : Pravo. 200 s. [in Ukrainian].
9. Kossak, V.M. (2020). Vyznannia prava yak tsyvilno-pravovyi sposib zakhystu prav investoriv [Recognition of the right as a civil law method of protecting the rights of investors]. *Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini : materialy XXVI zvitnoi nauково-praktychnoi konferentsii*, m. Lviv, 6–7 liutoho 2020 r. Chastyna 1. Lviv : LNU im. Ivana Franka. S. 154, 155 [in Ukrainian].
10. Khrimli, O.H. (2016). *Zakhyst prav investoriv u sferi hospodariuvannia: teoretyko-pravovyi aspekt [Protection of the rights of investors in the field of management: theoretical and legal aspect]*. Kyiv Yurinkom Inter [in Ukrainian].

11. Zhornokui, Yu.M. (2021). Problemni pytannia vyznachennia subiektnoho skladu vidnosyn venchurnoho investuvannia innovatsiinoi diialnosti [Problematic issues of determining the subject composition of relations of venture investment of innovative activity]. *Pravo ta innovatsii*, 3. S. 104–111 [in Ukrainian].

12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 25.11.1998 r. u spravi # 1-29/98 (sprava pro platni medychni posluhy) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated November 25, 1998 in case № 1-29/98 (case of paid medical services)]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-98#Text> [in Ukrainian].

13. Kolisnykova, H.V., & Stohnii, O.A. (2020). Pravove rehuliuвання nadannia yakisnykh medychnykh posluh v Ukraini [Legal regulation of the provision of quality medical services in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 7. S. 106–108 [in Ukrainian].

Popov Viktor,

PhD in Law

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6636-2096>

FEATURES OF VENTURE INVESTING IN MEDICAL ENTERPRISES

The article examines the features and key characteristics of venture investing in enterprises in such an innovative field as medicine. The key aspects of investment and innovation activities are studied using the example of medical start-ups. It was found that venture capital investments in the medical business are a common way of attracting financing for the development of innovative medical projects. It has been determined that despite all the risks, a successful medical startup can have a significant impact on the healthcare industry and bring very large returns to investors. It has been established that medical activity is one of the riskiest areas of entrepreneurial activity, which is why, considering the peculiarities of venture capital investment in enterprises of such an innovative industry, it is one of the most interesting areas of research. The analyzed propositions are that venture capital investment has a wide range of subjects endowed with various opportunities and mechanisms of influence and has a huge number of investment methods, as it is a business process that unites investors and startups from different fields and industries. The immediate circle of subjects who can act as investors, in particular in the field of medical entrepreneurship, as well as the peculiarities of their involvement in investment projects, were studied. The peculiarities of the medical business of corporations in the field of medical technologies have been determined. The model of such a business is that it is possible to test a new product, tool or technique already after clinical trials with the help of new micro-enterprises, conducting, so to speak, "reconnaissance by combat", releasing a ready-made, promising, but unknown product to the market, often, after that, absorbing his own startup into the parent company. It is this aspect that stimulates large medical corporations to be investors in the medical business.

Key words: medical law, venture capital investment, investment activity, innovative activity, startup, enterprise, legal relations, medical services, intellectual property.

Надіслано до редколегії 28.09.2023

УДК 347.9

DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-36-42

Бачинська Наталія Орестівна,

адвокат, викладач

(Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2423-4613>**Яценко Христина Миколаївна,**

студентка

(Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0603-0664>

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРЕТІХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено комплексному дослідженню інституту третіх осіб у цивільному процесі України. Досліджено наукові підходи визначення поняття третіх осіб, їх види та особливості правового статусу. Зазначається, що законодавчі зміни, яких зазнав інститут третіх осіб, мають суперечливий характер і не враховують специфіки правосуб'єктності цих учасників цивільного процесу. Розкрито актуальність дослідження інституту третіх осіб у національному законодавстві України, що зумовлена неправильним розумінням їх ролі в цивільному процесі. Сформульовано науково обґрунтовані пропозиції й рекомендації з удосконалення відповідних положень цивільного процесуального законодавства.

Виокремлено характерні процесуальні ознаки третіх осіб, наголошується на тому, що заінтересованість третіх осіб не збігається із заінтересованістю сторін. На основі цього зроблено висновки, що участь третіх осіб передбачено лише в справах позовного провадження, вони посідають самостійне процесуальне становище і є окремими суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин. Розкрито поняття і зміст юридичної заінтересованості третіх осіб у наслідках вирішення справи, її поділ на матеріально-правову й процесуально-правову. Зроблено висновок, що ступінь заінтересованості третіх осіб впливає на їх види.

Акцентовується на тому, що треті особи поділяються на види: треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, і треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Наголошується, що в основу такого розмежування третіх осіб законодавець поклав ступінь впливу на їхні цивільні права та обов'язки наявного між сторонами спору та судового рішення, яке може бути винесено за наслідками його вирішення.

Розкрито різницю між третіми особами, які заявляють самостійні вимоги, і третіми особами, які не заявляють самостійних вимог, щодо предмета спору.

Висвітлено висновки Верховного Суду щодо поняття й правового статусу третіх осіб. Розкрито поняття «інтерес» у контексті юридичної заінтересованості (інтересу) третіх осіб, наголошується, що він притаманний і для позовного провадження, а не тільки окремого.

Акцентовано на тому, що інститут третіх осіб характеризується низкою проблемних питань. Проаналізовано праці вчених, які вивчали проблематику правового статусу третіх осіб у цивільному процесі України. Описано запропоновані науковцями розв'язання наявних проблем.

За результатами проведеного дослідження зроблено висновок про вагоме значення інституту третіх осіб, оскільки вони забезпечують судовий захист прав, свобод та інтересів учасників справи, що сприяє виконанню завдань цивільного судочинства. Наголошується на тому, що третіх осіб вважають одними з найважливіших фігур цивільного процесу, вони належать до кола осіб, що мають юридичну зацікавленість у вирішенні і розгляді цивільної справи.

Ключові слова: треті особи, позовне провадження, процесуальні ознаки третіх осіб, заінтересованість третіх осіб.

Постановка проблеми. Останнім часом інститут третіх осіб зазнав суттєвих законодавчих змін у вітчизняному законодавстві. Проте ці зміни мають суперечливий характер і не враховують перевірених часом положень науки цивільного процесуального права стосовно третіх осіб, а також специфіки правосуб'єктності цих учасників цивільного процесу [8, с. 1]. На жаль, розвиток процесуального законодавства стосовно інституту третіх осіб характеризується непослідовністю та неправильним розумінням їх ролі в цивільному процесі, що, відповідно, зумовлює актуальність дослідження інституту третіх осіб у національному законодавстві України.

Конституцією України кожному гарантовано право на судовий захист і на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Права і свободи людини й громадянина вважаються невідчужуваними й непорушними [2]. Саме тому не тільки сторони в цивільному процесі, а й треті особи зацікавлені в результатах розгляду судом цивільної справи. Це можна пояснити тим, що на правове становище третіх осіб може вплинути результат судового розгляду спірної цивільної справи [7, с. 63].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інституту третіх осіб здійснювали такі науковці, як М. В. Божко, А. О. Сайгак, Д. М. Сібільов, О. В. Фелді та інші.

Мета статті – визначити роль інституту третіх осіб у цивільному процесі України, зміст та правову сутність статусу третіх осіб, їх видів та особливостей, а також сформулювати науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації з удосконалення відповідних положень цивільного процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. У справах позовного провадження обов'язковою є участь двох сторін — позивача й відповідача. Проте в наслідках вирішення справи, окрім сторін, можуть мати заінтересованість й інші особи, які не є суб'єктами спору, переданого на розгляд і вирішення суду. Вони мають назву «треті особи», і навіть назва таких учасників судового процесу як «треті особи» означає, що вони є кількісно третіми щодо сторін, з яких позивач є першою особою, а відповідач – другою [1, с. 148].

Є низка наукових поглядів щодо поняття третіх осіб як суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, і для формулювання власної позиції щодо визначення юридичної природи третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження виокремимо їхні ознаки.

Характерною ознакою третіх осіб є те, що вони вступають у вже розпочатий судовий процес від свого імені й для захисту власних інтересів, оскільки рішення суду між сторонами так чи так може вплинути на їхні права, свободи та інтереси. Важливо наголосити на тому, що заінтересованість третіх осіб не збігається із заінтересованістю сторін, тому вони не можуть бути співпозивачами чи співвідповідачами [11, с. 237]. Хоча в певних випадках, захищаючи свої права, свободи та інтереси, треті особи можуть сприяти ухваленню рішення на користь позивача або відповідача. Треті особи не є суб'єктами спору і не є сторонами в матеріально-правових відносинах, з яких виник спір. З них нічого не може бути стягнуто й нічого не може бути присуджено за рішенням суду в справі [8, с. 4].

Крім того, виокремлюють такі процесуальні ознаки третіх осіб. По-перше, вони є учасниками справи, що закріплено ч. 1 ст. 42 ЦПК, згідно із якою в справах позовного провадження учасниками справи є сторони,

треті особи. На основі цієї норми робимо висновок, що участь третіх осіб передбачена лише в справах позовного провадження. Треті особи користуються всіма процесуальними правами й виконують процесуальні обов'язки, передбачені в ст. 43 ЦПК. Вони займають самостійне процесуальне становище і є окремими суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин. Існування третіх осіб як учасників судового процесу зумовлено складністю суб'єктної структури матеріальних правовідносин. Так, заінтересованість у вирішенні цивільної справи можуть мати особи, які не є співучасниками, й інтереси цих осіб не збігаються з інтересами позивача та відповідача. Саме тому участь третіх осіб, як і сторін, забезпечує захист їхніх прав, свобод та інтересів, і це пов'язано з тим, що рішення між сторонами може безпосередньо вплинути на права й обов'язки третіх осіб або на їх відносини з однією зі сторін процесу [11, с. 238].

По-друге, треті особи мають юридичну заінтересованість у наслідках вирішення справи, яка виникає внаслідок відкриття провадження в справі між сторонами. Треті особи не є ініціаторами звернення до суду за захистом, проте процес, розпочатий позивачем, своїми кінцевими наслідками може мати безпосередній або опосередкований вплив на права, свободи та інтереси третьої особи (наприклад, спір спадкоємця за заповітом може стосуватися інтересів спадкоємця за законом) [11, с. 238].

Заінтересованість третіх осіб поділяють на матеріально-правову й процесуально-правову. Матеріально-правово заінтересованість полягає в тому, що рішення суду, яке буде ухвалено судом щодо конкретного спору, може вплинути на права, обов'язки чи свободи третьої особи. Натомість процесуально-правова заінтересованість третіх осіб є суто індивідуалізованою й полягає в недопущенні ухвалення судом несприятливого для третіх осіб рішення. Тому свої дії в процесі треті особи спрямовуватимуть на запобігання присудженню судом об'єкта матеріального спору позивачеві чи залишення його за відповідачем або ж виступатимуть проти сторін, вимагаючи присудження об'єкта спору собі [11, с. 238].

Ступінь заінтересованості третіх осіб впливає на їх види. Зокрема, процесуальний інтерес третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, полягає в прагненні домогтися ухвалення судового рішення на користь тієї сторони, на боці якої вони виступають. Водночас процесуальний інтерес третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, полягає в прагненні домогтися ухвалення судового рішення про задоволення пред'явленого ними позову [1, с. 149].

По-третє, треті особи вступають або залучаються у вже розпочатий процес між сторонами. Лише за умови відкриття судом провадження в справі між сторонами фізична чи юридична особа може набути процесуального статусу третьої особи.

Отже, треті особи є учасниками справи, які вступають або залучаються в розпочатий процес між сторонами для захисту своїх прав, свобод та інтересів, відмінних від прав, свобод та інтересів сторін.

Важливо наголосити на тому, що треті особи поділяються на види: треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, і треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. В основу такого розмежування третіх осіб законодавець поклав ступінь впливу на їхні цивільні права та обов'язки наявного між сторонами спору та судового рішення, яке може бути винесено за наслідками його вирішення. Для

третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги, цей вплив є безпосереднім, адже задоволення (повністю або частково) матеріально-правової вимоги позивача до відповідача автоматично унеможливує задоволення такої матеріально-правової вимоги третьою особою. І навпаки, такий вплив є відносним для третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог, оскільки потенційне судове рішення лише гіпотетично в майбутньому може вплинути на їхні права та обов'язки [9, с. 141].

Якщо розкрити різницю між третіми особами, які заявляють самостійні вимоги, і третіми особами, які не заявляють самостійних вимог, щодо предмета спору більш детально, то вона полягає в тому, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, мають матеріально-правову й процесуально-правову заінтересованість (рішення суду може призвести до виникнення, зміни чи припинення матеріальних прав третьої особи стосовно однієї зі сторін або обох сторін). Натомість треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, мають лише цивільну процесуальну заінтересованість у справі (рішення суду може вплинути на права й обов'язки стосовно однієї зі сторін судового процесу) [11, с. 240].

Третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, має стосовно предмета спору безпосередній юридичний інтерес, оскільки вона є суб'єктом спірних матеріальних правовідносин (або вважає себе такою). Верховний Суд у своїй постанові від 12 червня 2019 року № 916/542/18 зробив висновок, що третя особа може заявити самостійні вимоги саме щодо предмета спору, якщо вважає, що саме їй належить право на нього чи його частину [4]. Натомість третя особа без самостійних вимог має стосовно предмета спору непрямий юридичний інтерес, адже не є суб'єктом спірних матеріальних правовідносин, перебуває з однією зі сторін у процесі в таких матеріальних правовідносинах, які можуть змінитися в результаті ухваленого рішення суду в спорі між сторонами. Вона є учасником процесу, яка вступає в розпочатий судовий процес між сторонами для захисту насамперед власних прав, свобод та інтересів, оскільки рішення суду в справі може вплинути на її права чи обов'язки щодо однієї зі сторін [8, с. 3]. Юридична заінтересованість третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, зумовлюється можливістю висунення до неї в майбутньому регресних вимог (наприклад, відшкодування шкоди, завданої іншою особою, дає право зворотної вимоги (регресу) до винуватої особи [11, с. 245].

У контексті юридичної заінтересованості (інтересу) третіх осіб варто звернути увагу на те, що звичне поняття «інтерес» притаманне і для позовного провадження, а не тільки окремого, адже саме інтерес спонукає третіх осіб до участі у вже розпочатому процесі. Саме тому необхідно розрізняти інтерес як об'єкт захисту в порядку цивільного судочинства та інтерес суб'єкта взяти участь у розгляді та вирішенні цивільної справи в процесуальному статусі третьої особи. Якщо в окремому провадженні інтерес перетворюється на юридичні факти, то в позовному провадженні інтерес може перетворитися на певні юридичні обставини: як у третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на боці позивача зумовлюється виникнення права вимоги в певному розмірі, так і в третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на боці відповідача може виникнути обов'язок за регресним позовом, який також може визначатися адекватно встановленому в рішенні суду обов'язку відповідача [1, с. 149].

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження шляхом подання позову до однієї або декількох сторін (ч. 1 ст. 52 ЦПК). Саме тому нормами ч. 3 ст. 52 ЦПК закріплено, що вони користуються всіма правами і несуть усі обов'язки позивача. А треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити в справу на стороні позивача або відповідача (але водночас вони є самостійними учасниками в судовому процесі) до закінчення підготовчого провадження в справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, коли рішення в справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Їх може бути залучено до участі в справі також за заявою учасників справи (ч. 1 ст. 53 ЦПК). Треті особи, які не заявляють самостійних вимог, мають процесуальні права й обов'язки, встановлені ст. 43 ЦПК України. Вступ у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, не тягне за собою розгляду справи спочатку (частини 1, 6–7 ст. 52 ЦПК України).

Незважаючи на суттєві відмінності в процесуальному статусі зазначених осіб, їм притаманні й спільні риси. Третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, і третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог, поєднують, зокрема, такі ознаки, як наявність матеріально-правової зацікавленості в результаті справи, що виявляється у висуненні самостійних вимог на предмет спору, чи наявність лише процесуальної зацікавленості, яка виражається в можливості впливу рішення суду на права та обов'язки стосовно однієї зі сторін; вони вступають у процес, коли в ньому вже є дві сторони – позивач і відповідач, які визначили предмет спору; вступають у справу до винесення судом рішення [9, с. 142].

Інститут третіх осіб характеризується низкою проблемних питань, як-от розгляд та вирішення цивільних справ без участі третіх осіб, неправильне розуміння їх правосуб'єктності тощо. Якщо розкрити ці проблеми детальніше, то, зокрема, в правозастосовній практиці є непоодинокі випадки, коли з тих чи тих причин розгляд та вирішення цивільних справ відбувається без участі третіх осіб, які, зі свого боку, до певного часу й не знають про існування судової справи.

Відповідно, правовим наслідком неучасті третіх осіб у цивільній справі є порушення конституційного права на судовий захист, що може проявлятися в тому, що таке порушення стосується, власне, третіх осіб, оскільки останні не беруть участі в справі, вирішення якої може безпосередньо або відносно (опосередковано) вплинути на їхні цивільні права та/або обов'язки. Крім того, у такому разі треті особи не реалізують комплексу своїх процесуальних прав. Звісно, для третіх осіб із самостійними вимогами наведено має дещо умовний характер, оскільки такі особи для захисту своїх прав можуть ініціювати окремий спір [9, с. 143].

Крім того, порушення права на судовий захист (а точніше, його втрата) може стосуватися і позивача в цивільній справі, до розгляду якої третю особу залучено не було.

Також суди часто залучають до справи третю особу без її згоди, порушуючи цим порядок, передбачений ЦПК України. Водночас треті особи часто зазначаються позивачем безпосередньо в позовній заяві, що також не

передбачено нормами процесуального законодавства. Щодо цього науковці зазначають, що притягнення третіх осіб до участі в справі за позовною заявою цивільним процесуальним законодавством не лише не передбачено, а й суперечить йому [9, с. 146].

Отже, наразі наявні певні проблеми, пов'язані з неучастю третіх осіб в ініційованій позивачем справі, а запропонований судами спосіб їх вирішення не відповідає завданням цивільного судочинства. Розв'язання описаних проблем у правозастосуванні науковець О. В. Фелді вбачає в такому.

Стосовно третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору. Окремі процесуальні дії, які здійснюються при підготовці справи до судового розгляду, у разі необхідності можуть здійснюватись і при розгляді справи по суті, наприклад, вирішення клопотань, розгляд питання про призначення експертизи, прийняття позову від третіх осіб із самостійними вимогами тощо (абз. 2 п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» від 12 червня 2009 року № 524).

Водночас у п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 року № 225 судам роз'яснено, що останнім слід мати на увазі, що, оскільки від належного вирішення питання про прийняття зустрічного позову, позову третьої особи із самостійними вимогами та об'єднання і роз'єднання позовів залежить своєчасний і правильний розгляд заявлених вимог, то ці процесуальні дії необхідно провадити в точній відповідності до правил, встановлених ЦПК України. Відповідач має право висунути зустрічний позов у строк для подання відзиву (ч. 1 ст. 193 ЦПК України), а треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити в справу шляхом висування позову до однієї чи обох сторін до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження (ч. 1 ст. 52 ЦПК України).

Із системного аналізу наведених норм процесуального законодавства та роз'яснень до них випливає, що в разі неучасті третьої особи із самостійними вимогами в справі під час її розгляду судом першої інстанції, оптимальним способом захисту цивільних прав та/або законних інтересів такої особи є висування нею окремого позову до тієї сторони, на чю користь ухвалено позитивне рішення суду.

Що стосується третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, то погоджуючись із позицією науковця А. О. Сайгак, яка звертає увагу на те, що ЦПК України не містить норми про оскарження ухвал суду про допуск до участі в справі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, чи про відмову в ньому в ЦПК, вважаємо, що доцільно передбачити право третіх осіб оскаржити ухвалу про відмову в допуску їх до участі в справі. Така відмова означає неможливість здійснення захисту своїх інтересів, тобто результат справи може вплинути на права та обов'язки третьої особи. Процесуальною гарантією при цьому може бути право на оскарження ухвали [7, с. 65].

Також підтримуємо думку Д. М. Сібільова, який зазначає, що швидкі темпи розвитку правової доктрини та чималих законодавчих змін призвели до непра-

вильного розуміння правосуб'єктності третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору та їх ролі в цивільному процесі. Їх роль значно переоцінюють, що відбилося в контексті ч. 3 ст. 53 ЦПК України. Науковець зазначає, що вказана норма не відповідає змісту правосуб'єктності третіх осіб, які не висувають самостійних вимог щодо предмета спору, умовам їх участі в цивільному процесі. Судове рішення може вплинути на права та обов'язки лише тих осіб, які є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин, тобто сторін [8, с. 5].

Щодо статусу третіх осіб у цивільному процесі свою позицію висловив і Касаційний цивільний суд Верховного Суду. За результатами розгляду справи № 572/3632/15-ц у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду, Верховний Суд зробив висновок, що третя особа в справі є лише *consortes litis* (учасником справи), не його стороною, а отже, закрити провадження щодо такої особи неможливо із жодних підстав, визначених ст. 255 ЦПК.

Відповідно до ч. 1 ст. 48 ЦПК України сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач. Третя особа в справі не є стороною в цивільному процесі. Отже, правове становище третіх осіб у процесі посідають особи, які мають юридичний інтерес до справи, але інтерес, який не є рівноцінним інтересам сторін (позивача чи відповідача). Третіми особами є такі учасники правовідносин, які за правилами ЦК України є особами фізичними, юридичними або державою. Залучення структурного підрозділу, філії як особи до участі в цивільній справі є неможливим [3].

Треті особи відіграють надзвичайно важливу роль у цивільному процесі України, оскільки вони забезпечують можливість більш повного з'ясування обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, запобігають ухваленню судом суперечливих рішень, сприяють визначенню прав, обов'язків інших учасників справи судового процесу, допомагають правильно вирішити спір між сторонами.

Участь у справі третіх осіб, з одного боку, зумовлена завданням цивільного судочинства, яким згідно із ч. 1 ст. 2 ЦПК України є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, а з іншого – вимогами процесуального законодавства про законність й обґрунтованість судового рішення в цивільній справі.

Крім того, участь третіх осіб має принципово вагомє значення ще й тому, що вони забезпечують судовий захист прав, свобод та інтересів учасників справи, що сприяє виконанню завдань цивільного судочинства, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ шляхом ухвалення законних та обґрунтованих рішень у справі. Третіх осіб вважають одними з найважливіших фігур цивільного процесу, вони належать до кола осіб, що мають юридичну зацікавленість у вирішенні і розгляді цивільної справи [8, с. 2]. Завдяки участі в справі третіх осіб відбувається повніша концентрація доказового матеріалу, що допомагає не тільки захисту прав та інтересів третіх осіб, а й правильному розгляду розпочатої за ініціативою первісного позивача цивільної справи загалом, скорочується час розгляду взаємопов'язаних спорів між усіма учасниками спірних відносин та забезпечується їх комплексне вирішення [9, с. 141].

Висновки. Розвиток процесуального законодавства стосовно інституту третіх осіб характеризується непослідовністю та неправильним розумінням їх ролі в цивільному процесі, що зумовлює актуальність дослідження інституту третіх осіб у національному законодавстві України.

Третіх осіб можна визначити як суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин, які вступають у вже розпочатий цивільний процес між сторонами для захисту особистих суб'єктивних прав й охоронюваних законом інтересів як фізичних осіб, так і юридичних осіб у сфері цивільно-правових відносин. Їм притаманна низка ознак, серед яких те, що вони вступають у вже розпочатий судовий процес від свого імені і для захисту власних інтересів, оскільки рішення суду між сторонами так чи так може вплинути на їхні права, свободи та інтереси, вони не є суб'єктами спору і не є сторонами в матеріально-правових відносинах, з яких виник спір. Треті особи є учасниками справи, тому користуються всіма процесуальними правами і виконують процесуальні обов'язки сторін. Водночас вони посідають самостійне процесуальне становище і є окремими суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин.

Треті особи поділяються на види: треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, і треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Незважаючи на суттєві відмінності в процесуальному статусі зазначених осіб, їм притаманна низка спільних рис, зокрема наявність матері-

ально-правової зацікавленості в результаті справи, що виявляється у висуненні самостійних вимог на предмет спору чи наявності лише процесуальної зацікавленості, яка виражається в можливості впливу рішення суду на права та обов'язки стосовно однієї зі сторін; вони вступають у процес, коли в ньому вже є дві сторони – позивач і відповідач, які визначили предмет спору; вступають у справу до винесення судом рішення.

Інститут третіх осіб характеризується низкою проблемних питань, як-от розгляд та вирішення цивільних справ без участі третіх осіб, неправильне розуміння їх правосуб'єктності тощо.

Отже, треті особи відіграють надзвичайно важливу роль у цивільному процесі України, оскільки вони забезпечують можливість більш повного з'ясування обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, запобігають ухваленню судом суперечливих рішень, сприяють визначенню прав, обов'язків інших учасників справи судового процесу, допомагають правильно вирішити спір між сторонами.

Треті особи вважають одними з найважливіших фігур цивільного процесу, належать до кола осіб, що мають юридичну зацікавленість у вирішенні й розгляді цивільної справи. Завдяки їх участі в справі відбувається повніша концентрація доказового матеріалу, що допомагає не тільки захистити права та інтереси третіх осіб, а й правильно розглянути розпочату за ініціативою первісного позивача цивільну справу загалом.

Список використаних джерел

1. Божко М. В. Щодо поняття третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження у цивільному процесі України: *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: ПРАВО. Випуск 78: частина 1*, 2023. С. 147–151.
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. КЦС ВС висловився щодо статусу третіх осіб у цивільному процесі. *Національна Асоціація Адвокатів України. Рада адвокатів Київської області* : вебсайт. URL: <https://radako.com.ua/news/kcs-vs-vislovivsvya-shchodo-statusu-tretih-osib-u-civilnomu-prosesi> (дата звернення: 15.09.2023).
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.06. 2019 року у справі № 916/542/18. URL: <http://surl.li/gwfwfwd>.
5. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 524. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09#Text>
6. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 225. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09#Text>
7. Сайгак А. О. Особливості участі третіх осіб в контексті змін до ЦПК України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 9 (3). С. 63–66.
8. Сібільов Д. М. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору: окремі питання доктрини та законодавчі тренди. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). 10 с.
9. Фелді О. В. Деякі питання судової практики наслідків неучасті третіх осіб у цивільному процесі. *Судова апеляція*. 2017. № 3. С. 139–150.
10. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40–41, 42, ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
11. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина) : підруч. О. В. Гетьманцев, Л. А. Кондрат'єва, Л. А. Остафійчук, А. Л. Паскар, І. Ю. Татулич / за ред. О. В. Гетьманцева. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 412 с.

References

1. Bozhko, M.V. (2023). Shchodo poniattia tretikh osib yak uchasnykiv tsyvilnykh sprav pozovnoho provadzhennia u tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Regarding the concept of third parties as participants in civil cases of legal proceedings in the civil process of Ukraine]: *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, Serii: PRAVO, 78, part 1, 147–151[in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. № 30. 141. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

3. KTcS VS vyslovyvsia shchodo statusu tretikh osib u tsyvilnomu protsesi [The Civil Court of Cassation of the Supreme Court commented on the status of third parties in civil proceedings]. *Natsionalna Asotsiatsiia Advokativ Ukrainy. Rada advokativ Kyivskoi oblasti: veb-sait. – National Association of Lawyers of Ukraine. Kyiv Region Bar Council: website*. Retrieved from <https://radako.com.ua/news/kcs-vs-vislovyvsya-shchodo-statusu-treth-osib-u-civilnomu-procesi> [in Ukrainian].

4. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 12.06.2019 roku u spravi № 916/542/18 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated 12.06. 2019 in case № 916/542/18]. Retrieved from <http://surl.li/gwfwfwd> [in Ukrainian].

5. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy “Pro zastosuvannia norm tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstva, shcho rehuliuut provadzhennia u spravi do sudovoho rozghliadu” vid 12 chervnia 2009 roku № 524 [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine “On the application of norms of civil procedural legislation regulating the proceedings in the case before the trial” dated June 12, 2009 № 524]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09#Text> [in Ukrainian].

6. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy “Pro zastosuvannia norm tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstva pry rozghliadi sprav u sudi pershoi instantsii” vid 12 chervnia 2009 roku № 225 [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine “On the application of norms of civil procedural legislation when considering cases in the court of first instance” dated June 12, 2009 № 225]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09#Text> [in Ukrainian].

7. Saihak, A.O. (2018). Osoblyvosti uchasti tretikh osib v konteksti zmin do TsPK Ukrainy [Peculiarities of the participation of third parties in the context of changes to the Civil Code of Ukraine]: *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Internauka” – International scientific journal “Internauka”*, 9 (3), 63–66 [in Ukrainian].

8. Sibilov, D.M. (2018). Treti osoby, yaki ne zaiavliaiut samostiinykh vymoh shchodo predmeta sporu: okremi pytannia doktryny ta zakonodavchi trendy [Third parties who do not assert independent claims regarding the subject of the dispute: separate doctrinal issues and legislative trends]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva – Theory and practice of jurisprudence*, *Vyp.* 2 (14), 10 p. [in Ukrainian].

9. Feldi, O.V. (2017). Deiaki pytannia sudovoi praktyky naslidkiv neuchasti tretikh osib u tsyvilnomu protsesi [Some issues of judicial practice of the consequences of non-participation of third parties in civil proceedings]. *Sudova apeliatsiia – Judicial appeal*, 3, 139-150 [in Ukrainian].

10. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Civil Procedural Code of Ukraine]. (2004). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

11. Hetmantsev, O.V., Kondratieva, L.A. Ostafichuk, A.L., Paskar, I.Iu. Tatulych; za red. O.V. Hetmantseva. (2022). Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy (Zahalna chastyna) [Civil procedural law of Ukraine (General part)]. *Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha – Chernivtsi: Chernivts. national University named after Yu. Fedkovycha*, 412 p. [in Ukrainian].

Bachynska Natalia,

Lawyer, Lecturer

(West Ukrainian National University, Ternopil)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2423-4613>

Yatsenko Khrystyna,

Student

(Western Ukrainian National University, Ternopil)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0603-0664>

CONCEPTS, TYPES AND FEATURES OF THIRD PARTIES IN THE CIVIL PROCESS OF UKRAINE

The article is devoted to a comprehensive study of the institution of third parties in the civil process of Ukraine.

Scientific approaches to the definition of the concept of third parties, their types and peculiarities of legal status have been studied. It is noted that the legislative changes that the institute of third parties underwent are contradictory in nature and do not take into account the specifics of the legal personality of these participants in the civil process. The relevance of the study of the institution of third parties in the national legislation of Ukraine, which is caused by a misunderstanding of their role in the civil process, is revealed. Scientifically based proposals and recommendations for improving the relevant provisions of the civil procedural legislation have been formulated.

Characteristic procedural features of third parties are singled out, it is emphasized that the interest of third parties does not coincide with the interest of the parties. On the basis of this, the conclusions were made that the participation of third parties is foreseen only in cases of legal proceedings, they occupy an independent procedural position and are separate subjects of civil procedural legal relations.

The concept and content of the legal interest of third parties in the consequences of the decision of the case, its division into material-legal and procedural-legal, are disclosed. It was concluded that the degree of interest of third parties affects their species.

Attention is focused on the fact that third parties are divided into types: third parties who make independent claims regarding the subject of the dispute and third parties who do not make independent claims regarding the subject

of the dispute. It is emphasized that the basis of this distinction between third parties is the degree of impact on their civil rights and obligations of the dispute between the parties and the court decision that may be taken as a result of its resolution.

The difference between third parties who assert independent claims and third parties who do not assert independent claims regarding the subject of the dispute is disclosed.

The conclusions of the Supreme Court regarding the concept and legal status of third parties are highlighted. The concept of "interest" in the context of legal interest (interest) of third parties is revealed, it is emphasized that it is also inherent in legal proceedings, not only separate ones.

Attention is focused on the fact that the institute of third parties is characterized by a number of problematic issues. The works of scientists who studied the legal status of third parties in the civil process of Ukraine were analyzed. Solutions to existing problems proposed by scientists are described.

Based on the results of the research, a conclusion was made about the importance of the institution of third parties, as they provide judicial protection of the rights, freedoms and interests of the participants in the case, which contributes to the fulfillment of the tasks of civil justice. It is emphasized that third parties are considered to be one of the most important figures in the civil process, they belong to the circle of persons who have a legal interest in the decision and consideration of a civil case.

Key words: *third parties, legal proceedings, procedural features of third parties, interest of third parties.*

Надіслано до редколегії 26.09.2023

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.3/7

DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-43-47

Морозовська Оксана Анатоліївна,
аспірант*(Київський університет права Національної академії наук України, м. Київ)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7903-8172>

**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ УМИСНОГО ВВЕДЕННЯ
В ОБІГ (ВИПУСКУ НА РИНОК УКРАЇНИ) НЕБЕЗПЕЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ
(СТАТТЯ 227 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)**

У статті проаналізовано об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 227 Кримінального кодексу України. Під впливом євроінтеграційних процесів в Україні відбувається впровадження нових стандартів, які формуються внаслідок цих процесів, зокрема, для всіх виробників встановлено обов'язок вводити в обіг на ринок лише безпечну продукцію. Крім того, забороняється обіг харчових продуктів чи товарів, виконання робіт чи надання послуг, що не відповідають встановленим у законодавстві вимогам щодо безпеки для життя або здоров'я людини, майна чи довкілля.

Ключові слова: небезпечна продукція, введення в обіг, кримінальна відповідальність, харчові продукти, товари, робота, послуги.

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України (далі – КК) передбачає відповідальність за умисне введення в обіг (випуск на ринок України) небезпечної продукції, тобто такої продукції, що не відповідає вимогам щодо безпечності продукції, встановленим нормативно-правовими актами, якщо такі дії вчинені у великих розмірах. Вчені та дослідники вказують на необхідність удосконалення зазначеної кримінально-правової заборони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання безпечності продукції, яка вводиться в обіг на ринок України, досліджували у своїх роботах такі вчені та дослідники, як О. М. Готін, О. О. Дудоров, К. Б. Дудорова, Н. В. Наумчук, А. М. Ришелюк, Т. А. Сокур, М. І. Хавронюк та інші.

Мета статті – визначити зміст ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 227 КК, а також надання пропозицій щодо вдосконалення зазначеної кримінально-правової норми.

Виклад основного матеріалу. У диспозиції ст. 227 КК при описі об'єктивної сторони встановлено конкретні види дій, що становлять зміст цього кримінального правопорушення – введення в обіг (випуск на ринок України) небезпечної продукції у великих розмірах.

Закон України «Про захист прав споживачів» під введенням в обіг розуміє дії суб'єкта господарювання, які спрямовані на виготовлення або ввезення на митну

територію України продукції з подальшою самостійною чи опосередкованою реалізацією на території України (п. 2 ст. 1) [1].

Відповідно до Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» введенням в обіг є надання продукції на ринку України в перший раз, тобто будь-яке платне чи безоплатне постачання продукції для розповсюдження, споживання або використання на ринку України в процесі ведення господарської діяльності (ч. 1 ст. 1) [2].

Варто зазначити, що відповідно до ч. 7 ст. 8 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції», якщо виробник небезпечної продукції не може бути ідентифікований органом ринкового нагляду, то особою, що ввела продукцію в обіг, вважається кожен суб'єкт господарювання в ланцюгу постачання відповідної продукції, який протягом строку проведення перевірки не надав документацію, що дає змогу встановити виробника чи особу, яка поставила цю продукцію [3].

Отже, в регулятивному законодавстві під введенням продукції в обіг розуміється виготовлення або ввезення на митну територію України продукції з подальшою її реалізацією в Україні, а також перше платне чи безоплатне постачання цієї продукції для розповсюдження, споживання або використання на ринку України. Особою, що ввела продукцію в обіг, також вважається розповсю-

джувач, який не надав документацію від виробника чи постачальника цієї продукції. Зворот «випуск на ринок» у регулятивному законодавстві не застосовується.

Вченими та дослідниками пропонується закріпити в ст. 227 КК й інші форми суспільно небезпечного діяння, зокрема, на думку О. О. Дудорова та К. Б. Дудорової, удосконалена стаття мала б передбачати відповідальність і за виробництво, ввезення в Україну, транспортування або зберігання з метою збуту небезпечної продукції [4, с. 218]. О. М. Готін вважає доцільним закріпити такі форми суспільно небезпечного діяння, як виготовлення з метою збуту або збут товарів, надання послуг чи виконання робіт, які не відповідають встановленим вимогам щодо безпеки життя та здоров'я людини [5]. Т. А. Сокур пропонує додатково передбачити суспільно небезпечні діяння у формі виготовлення або ввезення в Україну, транспортування або зберігання з метою збуту, збут продукції або товарів [6, с. 126].

Погоджуємося з доцільністю закріплення в ст. 227 КК таких форм суспільно небезпечного діяння, як виконання робіт чи надання послуг, що не відповідають встановленим вимогам щодо безпеки для життя або здоров'я людини, а також щодо майна чи довкілля. Інші пропозиції вважаємо спірними з таких підстав. Регулятивне законодавство терміном «введення в обіг» охоплює виготовлення або ввезення в Україну продукції з подальшою самостійною чи опосередкованою першою реалізацією на території України.

Що стосується транспортування продукції, зберігання з метою збуту, а також її реалізації після введення в обіг, то регулятивне законодавство використовує термін «обіг», яким охоплюється: реалізація продукції на платній чи безоплатній основі; а також зберігання продукції для цілей реалізації, включно з пропонуванням до реалізації та/або іншої форми передачі, реалізації, розповсюдження чи будь-яку іншу форму передачі незалежно від її здійснення на платній чи безоплатній основі (п. 51 ч. 1 ст. 1) [7].

Зберігання небезпечних харчових продуктів чи товарів для реалізації, їх реалізація, а також виконання робіт чи надання послуг, що не відповідають вимогам безпечності, є суспільно небезпечним для людини, суспільства та держави, тому в ст. 227 КК, на нашу думку, доцільно передбачити відповідальність також за умисний обіг харчових продуктів чи товарів, виконання робіт чи надання послуг, що не відповідають встановленим вимогам щодо безпеки для життя або здоров'я людини, майна чи довкілля.

Також вважаємо об'єктивно необхідним у диспозиції статті передбачити таку форму вираження суспільно небезпечного діяння, як бездіяльність, яка становить собою невиконання особою певних обов'язків, що покладені на неї законом, угодою чи службовим становищем, зокрема, у разі невжиття заходів щодо належного зберігання харчових продуктів, які швидко псуються, з подальшим їх використанням для приготування їжі та надання її споживачам.

Крім того, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення є розмір введеної в обіг небезпечної продукції. Кримінально карані є лише введення в обіг небезпечної продукції, якщо воно вчинене у великих розмірах, тобто якщо загальна вартість продукції перевищує п'ятсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян (примітка до ст. 227 КК) [8].

Учені та дослідники висловлюють різні погляди щодо доцільності застосування вказівки на великі розміри в диспозиції ст. 227 КК, зокрема, одні пропонують

її вилучити, інші – зменшити розмір. Так, М. І. Хавронюк критикує роль ознаки великих розмірів. Адже, за задумом законодавця, діями однакового ступеня суспільної небезпечності стають випуск на ринок, наприклад, як однієї одиниці небезпечного автомобіля вартістю 236 000 гривень, так і 236 дитячих іграшок вартістю 1 000 гривень кожна [9, с. 144]. Н. В. Наумчук також пише про доцільність виключення з тексту ст. 227 КК вказівки на великі розміри, адже кримінальна відповідальність має наставати за введення в обіг небезпечної продукції взагалі, а не за перебільшення кількості випуску небезпечної продукції [10, с. 271]. Однак Т. А. Сокур пропонує знизити межі великих розмірів з п'ятсот до трьохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян [6].

На нашу думку, раціональне зерно міститься в кожній із зазначених пропозицій і не можна однозначно погодитися або заперечити проти жодної з них, проте вказівка на великі розміри допомагає відмежувати аналізоване кримінальне правопорушення від інших правопорушень, зокрема, умисне введення в обіг небезпечної продукції не у великих розмірах залежно від конкретних обставин може утворювати склад адміністративного правопорушення (ст. 42¹, ст. 166²², ст. 167, ст. 170 КУпАП) [11].

Влучною є теза О. О. Дудорова про те, що кримінальний закон – не панацея від усіх хвороб суспільства. Його головне призначення як *ultimo ratio* – крайнього засобу (останнього аргументу) полягає в боротьбі з тими діяннями, які характеризуються суспільною небезпечністю та становлять реальну загрозу для людини, суспільства або держави [12, с. 589].

Проте, поділяючи критику вчених та дослідників щодо вказівки на великі розміри, пропонуємо в примітці до ст. 227 КК передбачити вказівку на значні розміри, під якими слід розуміти вартість харчових продуктів чи товарів, робіт чи послуг, що у двадцять і більше разів перевищують нмдг. Указаний значний розмір є найменшим із передбачених в КК та буде відмежовувати кримінальні правопорушення від адміністративних.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони також є місце вчинення кримінального правопорушення, зокрема, це ринок України. Вважаємо слушними пропозиції Т. А. Сокур та М. І. Хавронюка щодо доцільності виключення вказівки на ринок України зі ст. 227 КК, оскільки така вказівка обмежує можливість застосувати цю кримінально-правову норму до умисного введення в обіг небезпечної продукції, призначеної на експорт [6, с. 135; 9, с. 143].

Суспільно небезпечні наслідки не передбачені в диспозиції ст. 227 КК, хоча серед вчених та дослідників справедливо вказується на це як на прогалину, зокрема, Н. В. Наумчук вважає очевидним, що наслідки, які виражаються в заподіянні істотної шкоди життю чи здоров'ю особи, потрібно вказувати як кваліфіковані види відповідного складу злочину [10, с. 272]. Т. А. Сокур пропонує в ст. 227 КК кваліфікувальною ознакою визначити заподіяння шкоди здоров'ю людини, а особливо кваліфікувальною – смерть людини або інші тяжкі наслідки [6, с. 130]. О. М. Готін пропонує диференціювати кримінальну відповідальність залежно від ступеня суспільної небезпеки, зокрема, шляхом поділу за характером наслідків, а саме: ушкодження здоров'я потерпілого, смерть людини чи інші тяжкі наслідки, загибель двох або більше людей [5, с. 103].

Умисне введення в обіг, а також обіг харчових продуктів чи товарів, виконання робіт чи надання послуг,

що не відповідають встановленим вимогам щодо безпеки для життя або здоров'я людини, майна чи довкілля, особою, яка раніше вже була засуджена за таке діяння, має більш високий ступінь суспільної небезпеки, ніж загальне кримінальне правопорушення, тому таке діяння доцільно закріпити як кваліфікувальну ознаку кримінального правопорушення. Крім того, як особливо кваліфікувальну ознаку в ст. 227 КК вважаємо доцільним передбачити такі суспільно небезпечні наслідки, як отруєння, тілесні ушкодження або смерть особи.

У науковій літературі проблематика причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками достатньо опрацьована, зокрема, вважається, що суспільно небезпечна поведінка особи може бути визнана причиною суспільно небезпечного наслідку лише в разі, якщо вона в часі передувала його настанню. Крім того, важливо також, щоб діяння породжувало наслідок, адже зовнішня послідовність подій не завжди свідчить про наявність причинного зв'язку [12, с. 60].

Отже, суспільна небезпека умисного введення в обіг (випуску на ринок України) небезпечної продукції у великих розмірах полягає у виготовленні або ввезенні в Україну для розповсюдження, споживання або використання продукції, яка не відповідає встановленим вимогам щодо безпечності і, відповідно, є небезпечною для людини, суспільства та держави, якщо такі дії вчинені у великих розмірах. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 227 КК, має формальний склад і вважається закінченим з моменту введення в обіг (випуску на ринок України) небезпечної продукції у великих розмірах, тобто коли продукція була фактично передана іншим суб'єктам господарювання, що діють на ринку України, або безпосередньо споживачам (користувачам).

Проект нового КК передбачає відповідальність для особи, яка з метою збуту незаконно виготовила, виробила, придбала, випустила на ринок, зберігала, переміщувала або збула небезпечну для здоров'я людини, майна чи довкілля продукцію (ст. 5.1.16.), а також за незаконне виготовлення, переробку, придбання, випуск на ринок, зберігання, переміщення з метою збуту або збут небезпечної для життя людини продукції (ст. 5.1.11.). Небезпечна продукція визначена як виріб (товар), робота чи послуга, що не відповідають вимогам безпечності та за звичайних умов виготовлення, використання, зберігання, транспортування або утилізації становить небезпеку для життя або здоров'я людини, майна чи довкілля (ст. 5.1.1.) [13].

Зазначимо, що 10 червня 2023 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про захист прав споживачів» у новій редакції, який набуває чинності через рік з дня його опублікування. У цьому законі продукція визначається як будь-який товар, робота (послуга), що виготовляється, виконується чи надається споживачу, а також харчовий продукт (п. 25 ч. 1 ст. 1) [14]. Тобто в регулятивному законодавстві в терміні «продукція» розділятимуть харчовий продукт від будь-якого товару, тоді як у проекті нового КК харчовий продукт ототожнюється з виробом (товаром).

Крім того, встановлені в законодавстві вимоги безпечності містять вимогу відсутності будь-якого ризику для життя або здоров'я людини, майна чи довкілля за звичайних умов виготовлення, використання, зберігання, транспортування або утилізації продукції, тому визначення небезпечної продукції, яке запропоноване в проекті нового КК, дублює вимоги безпечності.

Суспільно небезпечними діяннями визнаються незаконне виготовлення та вироблення з метою збуту, а також переробка з метою збуту небезпечної продукції. Однак у науковій літературі вказується на те, що виробництво – це серійне виготовлення, тому виготовлення є більш широким поняттям, що охоплює виробництво. Під виготовленням також розуміють будь які дії з переробки, у результаті яких на основі сировини отримують готові до вживання або використання товари [6, с. 123].

Термін «випуск на ринок» у регулятивному законодавстві взагалі не застосовується, а деякі вчені називають його пережитком минулого, оскільки організаційно-правова стадія випуску продукції притаманна соціалістичній економіці, а не ринковій [5]. Слід констатувати, що формулювання зазначених статей у проекті нового КК важко назвати прийнятним варіантом з точки зору забезпечення зрозумілості закону про кримінальну відповідальність.

Висновки. У ст. 227 КК, на нашу думку, доцільно передбачити відповідальність за умисне введення в обіг або обіг харчових продуктів чи товарів, виконання робіт чи надання послуг, що не відповідають встановленим вимогам щодо безпеки для життя або здоров'я людини, майна чи довкілля, якщо такі діяння вчинені в значних розмірах. Вчинення діяння особою, яка раніше вже була засуджена за таке діяння, потребує закріплення як кваліфікувальної ознаки кримінального правопорушення. Як особливо кваліфікувальну ознаку в ст. 227 КК доцільно передбачити такі суспільно небезпечні наслідки, як отруєння, тілесні ушкодження або смерть особи.

Список використаних джерел

1. Про захист прав споживачів : Закон України від 15.01.1994 № 3682-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 25.09.2023).
2. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15.01.2015 № 124-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19/ed20150115#Text> (дата звернення: 25.09.2023).
3. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції : Закон України від 02.12.2010 № 2735-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2735-17/ed20200703#Text> (дата звернення: 25.09.2023).
4. Дудоров О. О., Дудорова К. Б. Умисне введення в обіг на ринку України небезпечної продукції: проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства. *Вісник Запорізького національного університету України: Юридичні науки*. 2012. № 2 (ч. 1). С. 216–223.
5. Готін О. М. Випуск або реалізація недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки: проблеми кримінальної відповідальності : монографія. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2004. 288 с.
6. Сокур Т. А. Кримінальна відповідальність за умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції : дис. ... докт. філософ. 081. Запоріжжя, 2021. 272 с.
7. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2735-17#Text>. (дата звернення: 25.09.2023).
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.09.2023).

9. Хавронюк М. І. Передумови криміналізації злочинного порушення права споживачів на безпечність продукції та пропозиції для законодавця. *Публічне право*. № 3. 2011. С. 137–145.
10. Наумчук Н. В. Проблемні аспекти об'єктивної сторони умисного введення в обіг на ринку України (випуску на ринок України) небезпечної продукції (ст. 227 КК України). *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2014. № 4 (2). С. 270–274.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 26.10.2017 № 80731-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 25.09.2023).
12. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2017. 872 с.
13. Проєкт нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/05/22/kontrolnyj-tekst-proektu-kk-22-05-2023.pdf>. (дата звернення: 25.09.2023).
14. Про захист прав споживачів : Закон України від 10.06.2023 № 3153-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text> (дата звернення: 25.09.2023).

References

1. Pro zakhyst prav spozhyvachiv [On the protection of consumer rights]: Zakon Ukrainy vid 15.01.1994 № 3682-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> [in Ukrainian].
2. Pro tekhnichni rehlementy ta otsinku vidpovidnosti [About technical regulations and conformity assessment]: Zakon Ukrainy vid 15.01.2015 № 124-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19/ed20150115#Text> [in Ukrainian].
3. Pro derzhavnyi rynkovyi nahliad i kontrol nekharchovoi produktsii [About state market supervision and control of non-food products]: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2735-VI . Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2735-17/ed20200703#Text> [in Ukrainian].
4. Dudorov, O.O., & Dudorova, K.B. (2012). Umysne vvedennia v obih na rynku Ukrainy nebezpechnoi produktsii [Intentional introduction of dangerous products into circulation on the market of Ukraine]: problemy kvalifikatsii ta vdoskonalennia zakonodavstva. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu Ukrainy: Yurydychni nauky*. 2 (part. 1). S. 216–22 [in Ukrainian].
5. Hotin, O.M. (2004). *Vypusk abo realizatsiia nedobroiakisnoi produktsii v umovakh rynkovoi ekonomiky [Release or sale of low-quality products in the conditions of a market economy]*. Luhansk: RVV LAVS, 288 s. [in Ukrainian].
6. Sokur, T.A. (2021). Kryminalna vidpovidalnist za umysne vvedennia v obih na rynku Ukrainy (vypusk na rynek Ukrainy) nebezpechnoi produktsii [Criminal responsibility for the deliberate release of dangerous products on the market of Ukraine]. *Doctor's thesis. Zaporizhzhia*, 272 s. [in Ukrainian].
7. Pro osnovni pryntsyipy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv [About the basic principles and requirements for the safety and quality of food products]: Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 1997 roku № 771/97-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2735-17#Text> [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341–III. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
9. Khavroniuk, M.I. (2011). Peredumovy kryminalizatsii zlochynnoho porushennia prava spozhyvachiv na bezpechnist produktsii ta propozytisii dlia zakonodavtsia [Prerequisites for the criminalization of the criminal violation of the right of consumers to the safety of products and offers for the legislator]. *Publichne parvo*, 3. S. 137–145 [in Ukrainian].
10. Naumchuk, N.V. (2014). Problemni aspekty obiektivnoi storony umysnoho vvedennia v obih na rynku Ukrainy (vypusku na rynek Ukrainy) nebezpechnoi produktsii (st. 227 KK Ukrainy) [Problematic aspects of the objective side of the introduction of dangerous products on the market of Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*, 4 (2). S. 270–274 [in Ukrainian].
11. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]: Zakon Ukrainy vid 26.10.2017 № 80731-X. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian].
12. Dudorov, O.O. (2017). *Kryminalne pravo [Criminal law]*. Kyiv: Vaite, 872 s. [in Ukrainian].
13. Proiekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [The project of new Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/05/22/kontrolnyj-tekst-proektu-kk-22-05-2023.pdf> [in Ukrainian].
14. Pro zakhyst prav spozhyvachiv [On the protection of consumer rights]: Zakon Ukrainy vid 10.06.2023 № 3153-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text> [in Ukrainian].

Morozovska Oksana,

Postgraduate Student

(Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7903-8172>

PROBLEM ASPECTS OF THE OBJECTIVE SIDE OF INTENTIONAL INTRODUCTION INTO CIRCULATION (RELEASING ON THE MARKET OF UKRAINE) OF DANGEROUS PRODUCTS (ARTICLE 227 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

The article analyzes the objective side of the criminal offense provided for in Art. 227 of the Criminal Code of Ukraine. Under the influence of European integration processes, new standards are being introduced in Ukraine, which are formed as a result of these processes, in particular, all manufacturers are required to put only safe products on the market. In addition, the circulation of food products or goods, the performance of works or the provision of services that do not meet the requirements established by legislation regarding safety for human life or health, property or the environment are prohibited.

The introduction of products into circulation means the manufacture or import of products into the customs territory of Ukraine with their further sale in Ukraine, as well as the first paid or free supply of these products for distribution, consumption or use on the market of Ukraine. The term "release to the market" is not used in the regulatory legislation.

The public danger of the intentional introduction into circulation (release to the market of Ukraine) of dangerous products in large quantities consists in the manufacture or import into Ukraine for distribution, consumption or use of products that do not meet the established safety requirements and, accordingly, are dangerous for a person, society and the state, if such actions are carried out on a large scale. The criminal offense provided for in Art. 227 of the Criminal Code, has a formal composition and is considered completed from the moment of introduction into circulation (release to the market of Ukraine) of dangerous products in large quantities, i.e. when the products were actually transferred to other business entities operating on the market of Ukraine, or directly to consumers (users).

Key words: *dangerous products, introduction into circulation, criminal liability, punishment, food products, goods, work, services.*

Надіслано до редколегії 26.09.2023

УДК 343.5/6

DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-48-51

Шакін Ростислав Сергійович,

аспірант

*(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)*ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4366-4622>

ОБ'ЄКТ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У ФОРМІ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

У статті досліджується об'єкт домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми. Суспільна небезпечність діянь, які розміщено в розділі II Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», полягає в тому, що вони або заподіюють, або ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди життю та здоров'ю особи. Сукупність цих відносин і є родовим об'єктом зазначених кримінальних правопорушень. У ст. 126¹ КК не передбачено такого наслідку, як смерть особи, тому вчиненням цього кримінального правопорушення безпосередньо життю особи, зокрема дитини, шкода не заподіюється. Зважаючи на це, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126¹ КК, слід зарахувати до групи правопорушень, видовим об'єктом яких є здоров'я. Основним безпосереднім об'єктом домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми є суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний розвиток дитини в колі сім'ї та впливають на формування її як повноцінної особистості.

Ключові слова: об'єкт кримінального правопорушення, суспільні відносини, домашнє насильство, жорстоке поводження, діти.

Постановка проблеми. Відповідно до положень ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК. Першим обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення є його об'єкт. Установлення та ретельний аналіз об'єкта дає можливість відповісти на запитання щодо сутності охоронюваного блага, кола осіб, які безпосередньо зацікавлені в його охороні, та предметного змісту соціального зв'язку між зацікавленими особами. У деяких випадках характеристика об'єкта кримінального правопорушення також допомагає уточнити межі дії кримінально-правової норми, відмежувати кримінально протиправне діяння від правомірного, правильно кваліфікувати вчинене діяння та його наслідки. Проблема об'єкта кримінального правопорушення є однією з основних та найбільш спірних. У науковій літературі відсутні дослідження безпосереднього об'єкта домашнього насильства саме у формі жорстокого поводження з дітьми. Окремі вчені давали визначення безпосереднього об'єкта домашнього насильства загалом. Проте такий об'єкт вони тлумачили по-різному.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемним аспектам визначення основного безпосереднього об'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України, присвятили свої праці такі вчені, як О. Біловол [1], А. Вознюк [2], О. Дудоров [3], М. Хавронюк [4] та інші.

Мета статті – встановити родовий, видовий та безпосередній об'єкти домашнього насильства саме у формі жорстокого поводження з дітьми.

Виклад основного матеріалу. Загальною визначеною є позиція, відповідно до якої об'єктом є те, на що посягає особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, і чому внаслідок цього або заподіюється реальна шкода, або створюється загроза її заподіяння. Але що стосується змісту поняття об'єкта кримінального правопорушення, то тут думки науковців різняться. Проте наразі найбільшу кількість прихильників має визначення об'єкта кримінального правопорушення як суспільних відносин [5, с. 21–22; 6, с. 119; 7, с. 202].

Ми також підтримуємо таку точку зору, тому в дослідженні виходитимемо з того, що загальним об'єктом кримінального правопорушення (на який посягають усі кримінальні правопорушення, зокрема передбачене ст. 126¹ КК) є суспільні відносини, що поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність. Проте такі суспільні відносини досить різноманітні. Тому необхідно встановити всі види об'єктів.

Найпоширенішою в науці кримінального права є триступенева класифікація (загальний, родовий та безпосередній об'єкти), яку ще іменують класифікацією «по вертикалі» [8, с. 129]. Зважаючи на це, для більш чіткого розуміння домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми доцільно з'ясувати його родовий об'єкт.

Під родовим об'єктом розуміють коло однорідних чи тотожних взаємопов'язаних суспільних відносин, які утворюють певну сферу суспільного існування та внаслідок цього повинні охоронятися єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [6, с. 124]. Так, розділ II Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» (ст. ст. 115–145)

містить норми, у яких передбачається відповідальність за кримінально протиправні посягання на *суспільні відносини, що забезпечують життя й здоров'я особи*. Суспільна небезпечність діянь, які розміщені в цьому розділі, полягає в тому, що вони або заподіюють, або ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди життю та здоров'ю особи. Сукупність цих відносин *є родовим об'єктом зазначених кримінальних правопорушень*.

Деякі вчені поряд з родовим об'єктом виокремлюють підгруповий (видовий) об'єкт [9, с. 40; 10, с. 52–54].

Видовий об'єкт по суті є частиною родового та об'єднує в межах останнього близькі між собою суспільні відносини. Якщо застосувати цю рекомендацію для побудови системи кримінальних правопорушень, відповідальність за які встановлена розділом II Особливої частини КК, то можна виокремити як мінімум два видові об'єкти: життя та здоров'я.

Зважаючи на те, що в ст. 126¹ КК не передбачено такого наслідку, як смерть особи, можна дійти висновку, що вчиненням цього кримінального правопорушення безпосередньо життю особи, зокрема дитини, шкода не заподіюється. Тому кримінально-правове охороною передбачене ст. 126¹ КК, слід зарахувати до групи правопорушень, *видовим об'єктом яких є здоров'я*.

З огляду на відсутність законодавчого визначення здоров'я як об'єкта групи кримінальних правопорушень, уявлення про цю ознаку складу кримінального правопорушення є доволі розмитим. Тому при дослідженні здоров'я в такому аспекті необхідно зважати на те, що, по-перше, під кримінально-правовою охороною перебувають конкретно визначені в законі чи такі, що прямо випливають зі змісту конкретної норми КК, аспекти здоров'я людини. Це можуть бути орган або його функції, працездатність, відсутність фізичного болю, психічне здоров'я тощо. По-друге, під кримінально-правовою охороною по суті перебуває не здоров'я як певний «ідеальний» стан, для якого характерне абсолютно безпереймне функціонування всіх систем організму. Кримінальним законом передбачена відповідальність за діяння, які спричиняють погіршення того стану здоров'я, який людина мала на момент учинення відповідних діянь [11, с. 90; 1, с. 228].

Проте для правотворчої та правозастосовної діяльності найсуттєвіше значення має саме безпосередній об'єкт кримінального правопорушення. Безпосереднім об'єктом традиційно вважають конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК, і яким кримінальним правопорушенням заподіюється шкода [6, с. 125].

Слід відмітити, що в науковій літературі відсутні дослідження безпосереднього об'єкта домашнього насильства саме у формі жорстокого поводження з дітьми. Окремі вчені давали визначення безпосереднього об'єкта домашнього насильства загалом. Проте такий об'єкт вони тлумачили по-різному.

Так, на думку М. Хавронюка, основним безпосереднім об'єктом домашнього насильства є здоров'я та нормальний психологічний стан особи [3, с. 68; 4, с. 382]. Однак, як зауважує О. Біловол, з огляду на те, що складниками здоров'я є біологічний, соціальний та психологічний аспекти (рівні), можна зробити висновок, що нормальний психологічний стан є складником психологічного аспекту (рівня) здоров'я. Тому виокремлювати його як самостійний складник досліджуваного кримінального правопорушення не потрібно [1, с. 229].

А. Вознюк зазначає, що основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаче-

ного ст. 126¹ КК, є суспільні відносини щодо кримінально-правової охорони психологічного та фізичного здоров'я одного з подружжя або колишнього подружжя чи іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних чи близьких відносинах [2, с. 8].

Виокремлення в структурі основного безпосереднього об'єкта домашнього насильства фізичного й психологічного здоров'я є цілком зрозумілим, оскільки різновидами діянь об'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення є систематичне вчинення фізичного й психологічного насильства відносно потерпілої особи. Проте цілком логічним є питання щодо змісту психологічного здоров'я. У літературі відсутнє єдине тлумачення цього поняття. Дискусійним є й питання щодо співвідношення психічного й психологічного здоров'я стосовно їх взаємозалежності або автономії. Тут доречно згадати позицію О. Бівола, який зазначив, що незважаючи на відсутність у психології єдиної точки зору щодо змісту поняття психологічного здоров'я, виокремлення його поряд із фізичним здоров'ям як одного зі складників поняття «здоров'я» для характеристики основного безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, є цілком обґрунтованим. Завдяки такому виокремленню можна більш точно встановити шкоду, якої було завдано об'єкту досліджуваного кримінального правопорушення, у випадках, коли домашнім насильством не завдається шкода фізичному здоров'ю потерпілої особи, проте така особа зазнає психологічних страждань [1, с. 229]. Тим більше, як уже зазначалося, психологічних страждань потерпіла особа зазнає завжди, навіть при вчиненні щодо неї фізичного чи економічного насильства.

Так, вироком Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 10 лютого 2020 року гр-на О. визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, через те що він систематично впродовж тривалого часу вчиняв домашнє насильство стосовно свого неповнолітнього сина, яке виражалось у фізичному насильстві – штовханні та нанесенні тілесних ушкоджень. Окрім цього, гр-н О. вчиняв психологічне насильство стосовно сина, яке виражалось в словесних образах, приниженні та примушенні останнього піти від бабусі, де він проживав останнім часом, що спричинило емоційну невпевненість, страх та викликало негативні емоції в потерпілого. Зазначені дії гр-на О. призвели до фізичного та психологічного страждання його неповнолітнього сина [12].

Проте для більш точного встановлення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, слід проаналізувати елементи структури суспільних відносин, охоронюваних цією нормою.

Загальноприйнятою та найбільш поширеною є три-складова структура суспільних відносин, яку становлять такі елементи: 1) предмет, щодо якого існують відносини; 2) суб'єкти (учасники) відносин; 3) соціальний зв'язок як зміст таких відносин.

Предмет суспільних відносин, поставлених під охорону ст. 126¹ КК (у частині захисту дітей від домашнього насильства), не матеріальний. Ним є: 1) особисті немайнові права та інтереси дітей, які передбачають право на нормальний фізичний, психічний розвиток, виховання без застосування фізичних чи інших покарань, що принижують гідність, заборону жорстокого поводження тощо; 2) майнові права та інтереси дітей.

Суб'єктами суспільних відносин може бути як сама держава, так і її певні органи, об'єднання громадян, юридичні та фізичні особи [6, с. 121]. Певна частина суспільних відносин, які забезпечують нормальний

розвиток дітей, виникає також між дітьми, з одного боку, і державою – з іншого. Держава насамперед зобов'язана забезпечити недопустимість будь-яких форм насильства чи іншого забороненого впливу на дитину.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» держава втілює державну політику у сфері запобігання і протидії домашньому насильству, спрямовану на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання домашнього насильства, надання всебічної допомоги постраждалим особам й утвердження ненасильницького характеру приватних стосунків.

У здійсненні заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема виявленні фактів домашнього насильства, наданні допомоги та захисту постраждалим особам, можуть брати участь підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, громадські об'єднання та іноземні неурядові організації, фізичні особи – підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги, зокрема послуги патронату над дітьми [13].

Суб'єктами досліджуваних відносин є й діти, з метою забезпечення прав та законних інтересів яких формується відносини із запобігання та протидії домашньому насильству у формі жорстокого поводження з дітьми. До того ж останні виступають ще і як потерпілі від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК.

Суб'єктами цих відносин також є батьки (особи, що їх заміняють) чи інші близькі дитині особи, які водночас є суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК.

З вищенаведеного випливає висновок, що суб'єктний склад суспільних відносин, поставлених під охорону ст. 126¹ КК, є досить розгалуженим, а самі відносини – полісуб'єктними.

Наступним елементом суспільних відносин, що аналізуються, є *соціальний зв'язок*, який справедливо вважають

одночасно змістом цих відносин. Як правило, під соціальним зв'язком розуміють взаємодію, свого роду взаємозв'язок суб'єктів. Такий зв'язок є однією з форм загального зв'язку та взаємодії і характерний він тільки для людини. У досліджуваному випадку соціальним зв'язком є сама діяльність суб'єктів суспільних відносин, спрямована на забезпечення нормального розвитку та здоров'я дитини. Проводять таку діяльність на підставі нормативних актів, що її регулюють. Зокрема, це Конституція України, закони України «Про охорону дитинства» та «Про запобігання та протидію домашньому насильству» тощо.

З огляду на вищевикладене та враховуючи те, що ст. 126¹ КК розміщено в розділі, родовим об'єктом якого є життя та здоров'я, можна дійти висновку, що *основним безпосереднім об'єктом домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми* є суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний розвиток дитини в колі сім'ї і впливають на її формування як повноцінної особистості.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу встановити, що суспільна небезпечність діянь, які розміщені в розділі II Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», полягає в тому, що вони або заподіюють, або ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди життю та здоров'ю особи. Сукупність цих відносин і є родовим об'єктом зазначених кримінальних правопорушень. У ст. 126¹ КК не передбачено такого наслідку, як смерть особи, тому вчиненням цього кримінального правопорушення безпосередньо життю особи, зокрема дитини, шкода не заподіюється. Зважаючи на це, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126¹ КК, слід зарахувати до групи правопорушень, видовим об'єктом яких є здоров'я. Основним безпосереднім об'єктом домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми є суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний розвиток дитини в колі сім'ї і впливають на її формування як повноцінної особистості.

Список використаних джерел

1. Біловол О. Проблемні аспекти визначення основного безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 126¹ КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 227–234.
2. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум права*. 2019. № 55 (2). С. 6–14.
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.
5. Коржанський М., Коржанська О. Цінність суспільних відносин. *Право України*. 2006. № 12. С. 20–23.
6. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
7. Лашук Є. В. Поняття і структура об'єкта злочину. Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щоріч. бюл. / за заг. ред. А. А. Музики. Київ : КЮІ КНУВС, 2005. Вип. 10. С. 197–208.
8. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. П. С. Магішевського та ін. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
9. Кримінальне право і законодавство України. Частина особлива : курс лекцій / За ред. М. Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
10. Єгорова В. О. До питання про неоднорідність родового об'єкта злочинів проти життя та здоров'я особи. *Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Львів, 7–8 квіт. 2006 р.). Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту внутр. справ, 2006. С. 52–54.
11. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник : у 2 т. / А. О. Данилевський, Д. О. Калмиков, М. І. Хавронюк та ін.; за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон–2, 2012. Т. 1. 2012. 780 с.
12. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 10 лютого 2020 р., судова справа № 1-кп/334/597/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87475706>.
13. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

References

1. Bilovol, O. (2020). Problemni aspekty vyznachennia osnovnoho bezposerednoho obiekta skladu zlochynu, peredbachenoho st. 126¹ KK Ukrainy [Problematic aspects of determining the main direct object of the criminal offense under article 126¹ of the Criminal Code of Ukraine]. *Pidpriyemnytstvo, hospodarstvo i parvo*, 5. S. 227–234. [in Ukrainian].
2. Vozniuk, A.A. (2019). Kryminalna vidpovidalnist za domashnie nasylstvo: aktualni pytannia teorii ta praktyky [Criminal liability for domestic violence: current issues of theory and practice]. *Forum prava*. 55 (2). S. 6–14. [in Ukrainian].
3. Dudorov, O.O., & Khavroniuk, M.I. (2019). *Vidpovidalnist za domashnie nasylstvo i nasylstvo za oznakoiu stati (naukovo-praktychnyi komentar novel Kryminalnoho kodeksu Ukrainy)* [Responsibility for domestic and gender-based violence]. (Khavroniuk, M.I. Eds.). Kyiv : Vaite. 288 s. [in Ukrainian].
4. Melnyk, M.I., & Khavroniuk, M.I. (Eds.). (2019). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]*. Kyiv : Dakor, 2019. 1384 s. [in Ukrainian].
5. Korzhanskyi, M., & Korzhanska, O. (2006). Tsinnist suspilnykh vidnosyn [The value of public relations]. *Pravo Ukrainy*, 12. S. 20–23. [in Ukrainian].
6. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk [Criminal Law of Ukraine. General part: textbook] / za red. V. Ya. Tatsiia, V. I. Borysova, V. I. Tiutiuhina. 6-te vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Pravo, 2020. 584 s. [in Ukrainian].
7. Lashchuk, Ye.V. (2005). Poniattia i struktura obiekta zlochynu [The concept and structure of the object of crime]. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky : shchorich. biul. (Muzyka, A.A. Eds.)*. Kyiv: KIU I KNUVS, 2005. 10. S. 197–208. [in Ukrainian].
8. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk. (1997). [Criminal Law of Ukraine. General part: textbook]. (Matsyhevskiy P.S. Eds.). Kyiv : Yurinkom Inter. 512 s. [in Ukrainian].
9. Kryminalne pravo i zakonodavstvo Ukrainy. Chastyna osoblyva : kurs lektsii [Criminal Law and Legislation of Ukraine. Special part : a course of lectures]. (Korzhanskyi M.Y. Eds.). Kyiv : Atika, 2001. 544 s. [in Ukrainian].
10. Yehorova, V.O. (2006). Do pytannia pro neodnorodnist rodovoho obiekta zlochyniv proty zhyttia ta zdorovia osoby [On the issue of heterogeneity of the generic object of crimes against human life and health]. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy 2001 r. : problemy zastosuvannia i perspektyvy udoskonalennia : materialy nauk.-prakt. konf. (m. Lviv, 7–8 kvit. 2006 r.)*. Lviv : Vyd-vo Lviv. derzh. un-tu vnutr. Sprav. S. 52–54. [in Ukrainian].
11. Danylevskiy, A.O., Kalmykov, D.O., & Khavroniuk, M.I. et al. (2012). *Kryminalne pravo (Osoblyva chastyna) : pidruchnyk: [Criminal law (Special Part) : textbook] u 2 t. (Dudorov, O.O., & Pysmenskiy, Ye.O. Eds.)*. Luhansk : Elton–2, 2012. Vols. 1. 780 s. [in Ukrainian].
12. Vyrok Leninskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 10 liutoho 2020 r. [The verdict of the Leninsky District Court of Zaporizhzhia of February 10, 2020], sudova sprava № 1-kp/334/597/20. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87475706> [in Ukrainian].
13. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu [On preventing and combating domestic violence] : Zakon Ukrainy vid 7 hrud. 2017 r. № 2229-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2018. № 5. St. 35. [in Ukrainian].

Shakin Rostyslav,

Postgraduate Student

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4366-4622>

THE OBJECT OF DOMESTIC VIOLENCE IN THE FORM OF CHILD ABUSE

The article examines the object of domestic violence in the form of child abuse. There is a generally recognized position according to which the object is what is encroached upon by a person who has committed a criminal offense. But as for the content of the concept of the object of a criminal offense, here the opinions of scientists differ. The definition of the object of a criminal offense as social relations has the largest number of supporters. However, such social relations are quite diverse. Therefore, it is necessary to install all types of objects.

The public danger of the acts listed in Chapter 2 of the Special Part of the Criminal Code "Criminal Offenses Against Life and Health of a Person" consists in the fact that they either cause or threaten to cause significant harm to a person's life and health. The totality of these relationships is the generic object of the specified criminal offenses.

Some scientists, along with the generic object, also distinguish a subgroup (species) object. A specific object is essentially a part of a generic object and unites close social relations within its boundaries. If this recommendation is applied to build a system of criminal offenses, the responsibility for which is established by Section 2 of the Special Part of the Criminal Code, then it is possible to distinguish at least two types of objects: life and health. Given that in Art. 126-1 of the Criminal Code does not provide for such a consequence as the death of a person, therefore, the commission of this criminal offense does not directly harm the life of a person, including a child. In this regard, the criminal offense provided for in Art. 126-1 of the Criminal Code, should be included in the group of offenses whose specific object is health. Due to the lack of a legal definition of health as an object of a group of criminal offenses, the idea of this feature of the composition of a criminal offense is rather unclear. Therefore, when examining health in this aspect, it is necessary to proceed from the fact that the criminal law provides for responsibility for actions that cause the deterioration of the state of health that a person had at the time of committing the relevant actions.

The main direct object of domestic violence in the form of child abuse is social relations that ensure the normal physical and psychological development of the child in the family circle and influence the formation of him as a full-fledged personality.

Key words: object of a criminal offense, social relations, domestic violence, abuse, cruel treatment, children.

Надіслано до редколегії 27.09.2023

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.985

DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-52-56

Волобуєва Олена Олексіївна,

кандидат юридичних наук, професор

*(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8601-4344>

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛИХ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО СТАТЕВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті здійснено комплексний аналіз внесених змін у Кримінальний кодекс України, які трансформували раніше дійсну парадигму кримінальної відповідальності за посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи та зумовили необхідність переглянути низку принципово важливих кримінально-правових і криміналістичних положень. Підкреслено, що зміна редакції відповідних статей у КК України зумовлена імплементацією положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Вона ратифікована Україною. З огляду на це, постала проблема принципового перегляду низки положень щодо розслідування статевих кримінальних правопорушень, викладених у дослідженнях минулих років. Зокрема, це стосується допиту потерпілої особи, який є найбільш значущою процесуальною дією на початковому етапі досудового розслідування. Авторка визначає фактори, які зумовлюють особливості допиту потерпілої особи, до яких зараховує: 1) необхідність встановлення ключових обставин, про які достеменно може знати тільки потерпіла особа: характер дії сексуального характеру; обставини вагінального, анального або орального проникнення в її тіло; відсутність добровільної згоди на вчинення дії сексуального характеру; 2) необхідність врахування характеристики самої потерпілої особи, пов'язані з наявністю чи відсутністю знайомства з підозрюваним та поведінки, що передувала вчиненню насильства.

Ключові слова: тактика допиту, потерпіла особа, права жінок, дії сексуального характеру, звалтування, сексуальне насильство.

Постановка проблеми. Внесення у 2017 році істотних змін у Кримінальний кодекс України (далі – КК) щодо трансформації раніше дійсної парадигми кримінальної відповідальності за посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи [1] зумовили необхідність переглянути низку принципово важливих кримінально-правових і криміналістичних положень. Кримінальні правопорушення зазначеної категорії визначено як звалтування (ст. 152 КК); сексуальне насильство (ст. 153 КК); примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК); вчинення дії сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК); розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК); домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК). Варто звернути увагу, що з точки зору кримінально-правової класифікації вказані кримінальні правопорушення є злочинами за виключенням примушування до вступу в статевий зв'язок (ч. 1 і 2 ст. 154 КК), яке є кримінальним проступком. Стосовно нього досудове

розслідування здійснюється у формі дізнання. Але примушування до вступу в статевий зв'язок, поєднане з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої особи чи її близьких родичів або з погрозою розголошення відомостей, що ганьблять її чи близьких родичів (ч. 3 ст. 154 КК), визнається злочином, розслідування якого повинно здійснюватися у формі досудового слідства.

Внесені зміни фактично набували чинності з 2019 року, але і в подальші роки вони (редакція вказаних статей) піддавалися трансформації, що суттєво ускладнювало їх практичне застосування. Ураховуючи це, досудове розслідування і судове провадження в таких справах нині є одним із найскладніших. Видається, що у зв'язку з істотними змінами правового тлумачення окремих кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи потребує принципового перегляду низка положень щодо їх розслідування, сформульованих у дослідженнях минулих

років. Зокрема, це стосується проведення окремих слідчих (розшукових) дій, серед яких особливе місце займає допит потерпілої особи як найбільш значуща процесуальна дія на початковому етапі розслідування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості проведення допиту потерпілої особи в справах про звалтування були предметом досліджень В. І. Комісарова і Л. В. Пономарьової [2], В. А. Мозгової [3], Л. В. Дмитрієвої [4], С. С. Шмерецького [5] В. С. Канцір і В. В. Петрика [6], О. О. Ханя і Б. О. Смітюха [7] та ін. Але сформульовані вказаними авторами положення й рекомендації або не враховували зміни в кримінальному законодавстві, що зумовлюють необхідність встановлення певних обставин при допиті потерпілої особи, або були далеко неповними. Тому досить актуальним є розгляд питання про особливості допиту потерпілих у кримінальних провадженнях про статеві кримінальні правопорушення з урахуванням змін правового тлумачення їх складів.

Мета статті – висвітлити особливості обставин, що підлягають встановленню під час допиту потерпілих, а також тактики, які допомагає встановити психологічний контакт та отримання правдивих і повних показань.

Виклад основного матеріалу. Спершу потрібно визначити особливості відкриття кримінального провадження про статеві кримінальні правопорушення, які значно впливають на тактичні особливості допиту потерпілої особи. Згідно зі ст. 477 КПК України (далі – КПК), розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частиною першою статті 152 (звалтування без обтяжувальних обставин), частиною першою статті 153 (сексуальне насильство), статтею 154 (примусування до вступу в статевий зв'язок) може бути розпочате слідчим, дізнавачем, прокурором лише на підставі заяви потерпілої особи. А відмова потерпілого від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення (ч. 4 ст. 26 КПК).

Важливим у цьому аспекті є також положення ч. 3 ст. 469 КПК про те, що в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може бути укладена угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Це процесуальне право сторін, яке повинно бути роз'яснено потерпілому й підозрюваному під час досудового розслідування. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).

Угода про примирення є своєрідним компромісом, який досягається між потерпілою особою й підозрюваним (обвинуваченим). Вона містить домовленість указаних сторін про розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, порядок та характер її відшкодування, вид і міру покарання для підозрюваного (обвинуваченого) або звільнення його від відбування покарання з випробувальним строком (ст. 471 КПК України). Така угода дає змогу спростити й скоротити як досудове розслідування, так і судові провадження, що підвищує їх соціальну ефективність у протидії кримінальним правопорушенням. Але окрім процесуального аспекту, як видається, угода про примирення має й певне тактичне значення під час проведення допитів.

Також важливим для визначення тактики допиту потерпілої особи після відкриття кримінального провадження слід визнати чинник знайомства насильника і постраждалої особи [8, с. 43–46]. З огляду на це, стате-

ві злочини поділяють на дві групи: 1) вчинені незнайомою потерпілою особою; 2) вчинені знайомою потерпілою особою [9]. Але чинник знайомства між указаними суб'єктами є важливим не тільки як показник первинної інформації на початковому етапі розслідування – він істотно зумовлює весь механізм вчинення статевого злочину. Наявність соціального зв'язку знайомства між потерпілою особою й насильником, як правило, детермінує не тільки характер дій злочинця, а й певне місце та обстановку вчинення злочину та інші елементи його механізму.

Водночас наявність знайомства є важливим фактором, який суттєво впливає на тактику допиту потерпілої особи. Це зумовлено тим, що особистісні характеристики потерпілих значно зумовлені саме цим чинником. І тому цілком обґрунтованим, на наш погляд, є відзначення того, що під час допиту потерпілої потрібно враховувати наявність (чи відсутність) соціального зв'язку між потерпілою особою й підозрюваним у вчиненні статевого злочину. Тут потрібно підкреслити, що в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії потерпілими зазвичай є особи жіночої статі, але можуть бути й чоловіки (відповідно до аналізу судово-слідчої практики це поодинокі випадки).

При розслідуванні статевих злочинів, вчинених стосовно знайомих злочинцям потерпілих, потрібно враховувати, що найбільш численну групу потерпілих від зазначених видів насильницьких злочинів становлять дорослі жінки й діти (можуть бути членами сім'ї насильника), колеги по роботі чи навчанню, сусіди тощо. Ці обставини можуть зумовлювати особливий психічний стан потерпілих, який слід обов'язково враховувати під час проведення допиту. Також потрібно враховувати можливий незаконний психологічний тиск на них у зв'язку з вимушеним сумісним проживанням потерпілих і підозрюваних або вимушеними контактами за місцем роботи або навчання після вчинення злочину. Такі категорії осіб стають потерпілими від сексуального насильства в результаті довірливих відносин, на підґрунті яких вони, довіряючи своїм знайомим, погоджуються піти (поїхати) з ними в певне місце, де вони можуть залишитися наодинці. До того ж насильство може бути вчинено щодо них на тлі сумісного вживання алкоголю або наркотичних речовин. Таку поведінку потерпілі під час кримінального провадження можуть вважати осудливою (віктимною) у зв'язку з особливостями їхньої психології (виховані та навчені довіряти своїм знайомим). Такий стан може бути викликаний і матеріальною або службовою залежністю від злочинця. Є випадки й психологічної залежності, яка може сформуватися під впливом «авторитетності» насильника або закоханості в нього (потерпілі легко погоджуються на сумнівні пропозиції). Серед таких потерпілих можуть опинитися особи, які мають певні фізичні або психічні вади (особи з ознаками інвалідності, з психічними відхиленнями). Тому під час допиту такі обставини створюють особливий психологічний фон, який потрібно враховувати під час проведення такої слідчої (розшукової) дії.

При розслідуванні статевих злочинів, вчинених стосовно незнайомих злочинцям потерпілих, потрібно враховувати, що здебільшого потерпілими стають жінки і дівчата, які випадково опинилися в місці нападу, наприклад, у зв'язку з пізнім поверненням додому з роботи, вечірки тощо. Але це можуть бути й представниці жіночої соціальної групи, які свідомо йдуть на контакт з не знайомими їм чоловіками із сумнівною поведінкою й легко погоджуються на пропозиції покататися разом

на автомобілі, відвідати кафе чи ресторан, поїхати для сумісного відпочинку «на дачу з басейном» чи просто випити алкогольних напоїв у певному безлюдному місці тощо. При цьому злочин вчиняється на тлі розмови й поведінки жінки чи дівчини, яка сприймається насильником як добровільна згода на дії сексуального характеру (принаймні така заява робиться під час кримінального провадження). Звичайно, за наявності всіх цих обставин тактична лінія допиту потерпілої за відсутності звичайного соціального зв'язку (знайомства) з підозрюваним відрізнятиметься від допиту потерпілої знайомої з підозрюваним.

Особливості допиту потерпілих у кримінальних провадженнях про статеві кримінальні правопорушення зумовлюються також характером обставин, які потрібно встановити за допомогою потерпілої особи. Адже ніхто інший, крім потерпілої, не може знати всіх деталей механізму вчинення насильства щодо неї. Стаття 91 КПК визначає обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, але вони наведені в загальному вигляді, а тому при розслідуванні кримінальних правопорушень окремих видів потребують деталізації. Видається, що це є особливо актуальним у справах про статеві злочини, об'єктивна сторона яких потребує ретельного осмислення у зв'язку з уже відзначеними змінами в кримінальному законодавстві.

Слід звернути увагу, що в зазначених статтях КК використовують, як видається, досить загальні поняття «вчинення дій сексуального характеру» (статті 152, 153, 155, ч. 1 статті 156-1), «вчинення акту сексуального характеру» (стаття 154), «вчинення розпусних дій» (стаття 156), які вимагають конкретного з'ясування під час допиту потерпілої особи того, у чому саме полягали вказані дії. Це ключове питання для правильної кримінально-правової кваліфікації діяння і визначення предмета доказування.

З огляду на це, варто зазначити, що питання, пов'язані з кваліфікацією вказаних злочинів та призначенням покарання, зумовлені оновленням кримінального законодавства, є досить проблемними в слідчо-судовій практиці. Так, до Верховного Суду звернувся прокурор з касаційною скаргою від 10 квітня 2017 року на рішення Здолбунівського районного суду Рівненської області та ухвалу відповідного апеляційного суду, посилаючись на неправильне застосування кримінального законодавства та невідповідність призначеного покарання ступеню тяжкості вчинених злочинів, передбачених статтями 152 і 153 КК. Ішлося про неправильне тлумачення й застосування положень ч. 2 ст. 15 і ч. 4 ст. 152, ч. 4 ст. 153 КК (у редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017) судами першої та апеляційної інстанцій, що призвело, на думку прокурора, до призначення обвинуваченому невідповідно м'якого покарання. Касаційний кримінальний суд Верховного Суду своїм рішенням від 7 грудня 2020 року касаційну скаргу прокурора задовольнив частково, вказавши, що санкція ч. 4 ст. 152 (у редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017) пом'якшує кримінальну відповідальність особи порівняно із санкціями ч. 4 ст. 152 та ч. 3 ст. 153 КК (у редакції Закону № 2295-VI від 01.06.2010), що передбачали кримінальну відповідальність за ці ж самі дії. Тому в цьому разі має місце застосування положень ч. 1 ст. 5 КК щодо зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі [10].

Поряд з учиненням дій сексуального характеру важливим питанням під час допиту потерпілої особи є встановлення обставин вагінального, анального або орального проникнення в її тіло за відсутності її до-

бровільної згоди. Обставини, пов'язані з такими діями, мають вагомое юридичне значення. Так, Сихівський районний суд міста Львова від 24.05.2021 у вирокі в справі № 464/5241/20 зазначив, що навіть намагання гвалтівника (без проникнення) вступити в статеві зносини з потерпілою особою без її добровільної згоди є згвалтуванням. Суд підкреслив, що кваліфікує дії обвинуваченого за ч. 3 ст. 15 ч. 1 ст. 152 КК України, оскільки останній вчинив незакінчений замах у діях сексуального характеру, які були пов'язані з вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (згвалтування) [11].

Відсутність добровільної згоди потерпілої потребує ретельного дослідження під час її допиту з урахуванням можливої заяви підозрюваного про її наявність. Законодавче введення такої ознаки згвалтування, як відсутність добровільної згоди потерпілої особи на вчинення щодо неї дій сексуального характеру (міститься пряма вказівка в статтях 152, 153, 154 КК), викликало шквал емоцій і висловлення вражень, зокрема про необхідність отримання розписок та актів згоди для заняття сексом. Навіть стали з'являтися зразки розписок та актів згоди [12]. Така реакція людей на зміну правової парадигми про сексуальне насильство свідчить про її нерозуміння й несприйняття, що може вплинути й на юридичну практику. Тому це питання заслуговує на увагу в контексті розроблення методики розслідування статевих злочинів і, зокрема у визначенні тактики допиту потерпілої особи.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що визначення відсутності добровільної згоди жінки на вчинення щодо неї дій сексуального характеру належить до її невід'ємного права. Тут діє правило, якщо жінка сказала «ні», то значить «ні», і надалі її право реалізується у зверненні до правоохоронних органів (подання заяви про сексуальне насильство) і надання показань про обставини під час допиту в статусі потерпілої особи. Тому під час допиту потерпілої потрібно встановлювати обставини цього «ні» і жодні розписки та акти згоди для заняття сексом не матимуть ніякої юридичної сили.

З огляду на це, нагадаємо, що заміна раніше дійсної парадигми кримінальної відповідальності за посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи була пов'язана з імплементацією положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, яка ратифікована Україною [13]. На сторони, які ратифікували вказану Конвенцію, покладається зобов'язання розроблення і вжиття необхідних заходів для заохочення змін у соціальних і культурних моделях поведінки жінок та чоловіків з метою викоринення упереджень, звичаїв, традицій та всіх інших практик, які ґрунтуються на ідеї неповноцінності жінок або на стереотипних ролях жінок та чоловіків (частина 1 статті 12 Конвенції). Щодо сексуальних відносин між жінками і чоловіками, то повинна бути згода жінки, яка має бути надана добровільно як результат вільного волевиявлення особи, отриманого в контексті супутніх обставин (частина 2 статті 36 Конвенції). Ґрунтуючись на цьому положенні, зазначимо, що показання жінки-потерпілої про відсутність згоди на певні сексуальні дії завжди матимуть пріоритет над свідченнями чоловіка-підозрюваного про наявність такої згоди. На жаль, в Україні продовжують існувати досить стійкі соціальні стереотипи, які ґрунтуються на ідеї неповноцінності жінок і стають підґрунтям для невиконання не тільки імplementованих у національне законодавство положень

Конвенції, а й прямих порушень кримінально-процесуальних приписів, зловживань та фальсифікацій. Про це свідчить, наприклад, справа зі зґвалтуванням 14-річної дівчини в гірському селі на Закарпатті, яка була відкрита ще у 2021 році, але набула розголосу в 2023-му – після того як Воловецький районний суд 20 березня оголосив вирок трьом підліткам, яких звинувачували в груповому зґвалтуванні (вони отримали по два роки умовно й зобов'язання виплатити грошову компенсацію потерпілій) [14].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що особливості допиту потерпілих у кримінальних провадженнях про статеві кримінальні правопорушення зумовлюються, з одного боку, встановленням ключових обставин, про які достеменно може знати тільки

потерпіла особа: характер дій сексуального характеру; обставини вагінального, анального або орального проникнення в її тіло; відсутність добровільної згоди на вчинення дій сексуального характеру. З іншого боку, на особливості допиту впливають характеристики самої потерпілої особи, пов'язані з наявністю чи відсутністю знайомства з підозрюваним та поведінки, що передувала вчиненню насильства.

Викладені положення, звичайно, не вичерпують усієї проблематики допиту потерпілих у кримінальних провадженнях про статеві кримінальні правопорушення. Заслужують на окремі дослідження й інші особливості проведення цієї слідчої дії, викликані умовами, у яких здійснюється досудове розслідування, наприклад, на деокупованих територіях України.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення 20.07.2023).
2. Комісаров В. І., Пономарьова Л. В. Розслідування зґвалтувань. *Законність*. 2010. № 9. С. 15–18.
3. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 94–104. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/8-2015/mozgova.pdf> (дата звернення 10.08.2023).
4. Дмитрієва Л. В. Особистість особи, потерпілої від зґвалтування, вчиненого неповнолітніми: особливості і криміналістичне значення. *Юридична наука та практика: виклики сучасних євроінтеграційних процесів* : мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (Братислава, Словацька Республіка 27–28 листопада 2015 р.). Paneuropiska vysoká škola, Fakulta práva. С. 116–118.
5. Шмерецький Є. Є. Психологічні особливості допиту потерпілих від зґвалтувань. *Юридична психологія*. 2016. № 2 (19). С. 118–126.
6. Канцір В. С., Петрик В. В. Особливості допиту неповнолітніх осіб, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 152–154.
7. Хань, О. О., Смітюх Б. О. Особливості проведення допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів (зґвалтувань). *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1. Харків : ХНУВС, 2022. С. 412–413.
8. Матюшкова Т.А. Методика розслідування зґвалтувань. *Криміналістика: підручник*: у 2 т. Т. 2. Харків, МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ 2017. 312 с.
9. Нуджейдат Веам. Криміналістична класифікація зґвалтувань. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 3, Т. 2. С. 136–141.
10. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07.12.2020. Справа № 562/1629/17 Кримінальне провадження № 51-1416 кмо 20. URL: <http://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum> (дата звернення 03.09.2023).
11. Вирок Сихівського районного суду міста Львова від 24.05.2021. Справа № 464/5241/20. Кримінальне провадження 1-кп/464/46/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97100366> (дата звернення 03.09.2023).
12. Згода на секс: що насправді передбачено законодавством? URL: <https://jurliga.ligazakon.net/aktualno/10339> (дата звернення 03.09.2023).
13. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11 (дата звернення 03.09.2023).
14. «Не так» виявилось все. Як розслідують справи про зґвалтування «на селі»: пояснює адвокатка Євгенія Закревська. URL: <https://texty.org.ua/fragments/109298/> (дата звернення 03.09.2023).

References

1. Zakon Ukrainy vid 6 grudny 2017 roku № 2227-VIII «Pro vnesenny zmin do Kriminalnogo ta Kriminalnogo protsesualnogo kodeksiv Ukraini z metou realizatsii polozhen Konventsii Radi Evropi pro zapobiganny nasilstvu stosovno zhinok I domashnoigo nasilstvu ta borotbu z tsimi yvishami» [On making changes to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> [in Ukrainian].
2. Komisarov V.I., & Ponomarova L.V. (2010) Rozsliduvanny zgvaltuvan [Rape investigation]. *Zakonnist*. № 9. S. 15–18 [in Ukrainian].
3. Mozghova, V. (2015). Taktyko-psykholohichni osoblyvosti dopytu nepovnlitnikh, yaki postrazhdaly vid seksualnoho nasylstva [Tactical-psychological features of interrogation of the minors, who are become the victims from sexual violence]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, 4, 94–104. Retrieved from: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/8-2015/mozgova.pdf> [in Ukrainian].

4. Dmitrieva L.V. (2015) Osoblivist osobi, poterpiloi vid zgvaltuvanny, vchinenogo nepovnolitnimi: osoblivosti i kriminalistichne znachenny [The identity of a victim of rape committed by minors: features and forensic significance]. *Uridichna nauka ta praktika: vikliki suchasni evrointegratsiyinih protsesiv*: mat. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Bratislava, Slovatska Respublika 27–28 listopada 2015 r.). Paneuropska vysoka shkola, Fakulta prava. S. 116–118 [in Ukrainian].
5. Shmeretskiy, Ye. Ye. (2016). Psykholohichni osoblyvosti dopytu poterpilykh vid zgvaltuvan [Psychological features of interrogation of rape victims]. *Yurydychna psykholohiia*, 2, 118–126. Retrieved from: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1023/1/11.pdf> [in Ukrainian].
6. Kantsir, V. S., & Petryk, V. V. (2020). Osoblyvosti dopytu nepovnolitnikh osib, yaki postrazhdaly vid seksualnoho nasylstva [Peculiarities of the interview of minors who have been suffered by sexual violence]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiia*, 43, 152–154 [in Ukrainian].
7. Han O.O., & Smituh B.O. (2022) Osoblivosti provedenny dopitu nepovnolitnih u kriminalnih provadzhennyh shchodo voennih zlochiniv (zgvaltuvan) [Peculiarities of interrogating minors in criminal proceedings regarding war crimes (rape)]. *Suchasni tendentsii rozvitku kriminalistiki ta kriminalnogo protsesu v umovah voennogo stanu: mat. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Harkiv 25 listopada 2022 r.) / MVS Ukraini, Harkiv.nats. un-t vnutr. sprav, F-t № 1. Harkiv: HNUVS, 2022. S. 412–413 [in Ukrainian].*
8. Matushkova, T.A. (2017) Metodika rozsliduvanny zgvaltuvan [Rape investigation methodology]. *Kriminalistika: pidruchnik: u 2 t. T. 2. Harkiv: MVS Ukraini, Harkiv.nats. un-t vnutr. Sprav. 2017. 312 s. [in Ukrainian].*
9. Nudzheidat Veam (2017) Kriminalistichna klasifikatsiy zgvaltuvan [Criminal classification of raped]. *Naukoviai visnik Hersonoskogo universitetu. Seriy: Uridichni nauki.. Vip. 3, T. 2. S. 136–141 [in Ukrainian].*
10. Postanova Kasatsioinogo kriminalnogo sudu Vtrhovnogo Sudu vid 07.12.2020. Sprava № 562/1629/17 Kriminalne provadzhenny № 51-1416 kmo 20. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum> [in Ukrainian].
11. Virok Sihivskogo raoinnogo sudu mista Lvova vid 24.05.2021. Sprava № 464/5241/20. Kriminalne provadzhenny 1-кп/464/46/21. Edinioi derzhavnioi reestr suduvih rishen. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97100366/> [in Ukrainian]
12. Zgodna na seks: shcho naspravdi peredbacheno zakonodavstvom? (2021) [Consent to sex: what the law actually says?] Retrieved from: <https://jurliga.ligazakon.net/aktualno/10339/> [in Ukrainian]
13. Konventsiy Radi Evropi pro zapobiganny nasilstvu stosovno zhink i domashnoigo nasilstvu ta borotbu z tsimi yvishami [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11 [in Ukrainian].
14. «Ne tak» viyvilosy vse. Yk rozsliduayt spravi pro zgvaltuvanny «na seli»: poysnue advokatka Evgeniy Zakrevska (2023) [Everything turned out to be «wrong». How rape cases are investigated «in the village»: lawyer Yevgenia Zakrevska explains]. Retrieved from: <https://texty.org.ua/fragments/109298/> [in Ukrainian].

Volobuyeva Olena,

Candidate of Legal Sciences, Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8601-4344>

FEATURES OF THE INTERROGATION OF VICTIMS IN CRIMINAL PROCEEDINGS ABOUT SEXUAL CRIMINAL OFFENSES

The article provides a comprehensive analysis of the changes made to the Criminal Code of Ukraine, which transformed the previously existing paradigm of criminal liability for encroachment on the sexual freedom and sexual integrity of a person and necessitated the revision of a number of fundamentally important criminal law and criminalist provisions. It is emphasized that the change in the wording of the relevant articles in the Criminal Code of Ukraine was due to the implementation of the provisions of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena. It was ratified by Ukraine. In connection with this, the problem arose of a fundamental revision of a number of provisions regarding the investigation of sexual criminal offenses outlined in the studies of past years. In particular, this concerns the interrogation of the victim, which is the most significant procedural action at the initial stage of the pre-trial investigation. The author defines the factors that determine the specifics of the victim's interrogation, which include: 1) the need to establish key circumstances that only the victim can know for sure: the nature of sexual acts; circumstances of vaginal, anal or oral penetration into her body; lack of voluntary consent to commit acts of a sexual nature; 2) the need to take into account the characteristics of the victim herself, related to the presence or absence of acquaintance with the suspect and the behavior that preceded the commission of violence.

Key words: *interrogation tactics, victim, women's rights, acts of a sexual nature, rape, sexual violence.*

Надіслано до редколегії 27.09.2023

УДК 343.13:343.57
DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-57-62

Сенченко Надія Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3767-8937>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОВОКАЦІЇ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБУТОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

У статті розглянуто теоретичні положення чинного законодавства, що охоплюють проведення негласних (розшукових) розшукових дій у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів з позицій дозволеної поведінки правоохоронних органів та осіб, залучених до конфіденційного співробітництва, що дає орієнтири сторонам кримінального провадження й суду в питаннях оцінки наявності чи відсутності провокації. Визначено орієнтовні критерії розмежування контролю за вчиненням злочину й провокації правоохоронних органів та зосереджено увагу на потенційному ризику порушення конституційних прав та свобод людини й громадянина під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, провокація, контроль за вчиненням злочину, негласні (розшукові) дії, оперативно-розшукова діяльність, докази.

Постановка проблеми. У світлі чинної політики України, що спрямована на протидію наркотиків, коли суди, розглядаючи кримінальні провадження у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що передбачає відповідальність за збут наркотичних засобів, не бажають помічати явні перевищення повноважень з боку працівників правоохоронних органів, гостро постає питання щодо провокації кримінальних правопорушень працівниками правоохоронних органів із залученням залежних від них осіб. У судовій і правозастосовній практиці часто виникає потреба оцінити дії осіб, які в певний спосіб спровокували кримінальне правопорушення. Здебільшого зазначені дії супроводжуються різними версіями щодо того, чи мала місце провокація правоохоронних органів або ж це був правомірний контроль за вчиненням злочину.

За статистичними даними, які розміщені на сайті Судової влади України у 2022 році, на розгляді в судах першої інстанції, з урахуванням проваджень, які направлено в минулих роках, перебувало 5 531 (2021 – 5 643, 2020 – 4 701, 2019 – 3 791) кримінальне провадження щодо 7 515 (2021 – 7 557, 2020 – 6 179, 2019 – 4 922) осіб, обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 307 КК України. Всього в зазначений період з постановленням вироку розглянуто 892 (2021 – 1 037, 2020 – 808, 2019 – 841) провадження, засуджено 857 (2021 – 979, 2020 – 788, 2019 – 770) осіб та 28 (2021 – 46, 2020 – 29, 2019 – 56) виправдано [1].

Проаналізувавши статистичні дані, можна дійти висновку, що відсоток розглянутих упродовж року судами проваджень є дуже низьким (2022 – 17%, 2021 – 18%, 2020 – 17%, 2019 – 22%), що може свідчити про складність у доказуванні на стадії судового розгляду кримінальних правопорушень досліджуваної категорії.

Водночас дещо знизився відсоток ухвалення судами виправдувальних вироків (2021 – 3%, 2020 – 4%, 2019 – 7%), що свідчить про складність цієї категорії проваджень, а також наявність певних проблем, що потребують негайного вирішення.

Однією з актуальних проблем, насамперед у категорії кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, яка має вагоме практичне значення як на стадії досудового розслідування, так і судового розгляду є провокація (підбурювання) особи на вчинення кримінального правопорушення працівниками правоохоронних органів.

Питання провокації на вчинення кримінального правопорушення має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Суспільна небезпечність провокації полягає в тому, що умисні дії працівників правоохоронних органів спрямовані на штучне створення доказів винуватості особи з метою подальшого притягнення такої особи до кримінальної відповідальності, що є недопустимим та не сприяє виконанню завдань кримінального провадження, які визначено в положеннях ст. 2 КПК України [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання провокації (підбурювання) особи на вчинення кримінального правопорушення досліджували в наукових працях О. І. Альошина, П. О. Загодіренко, О. З. Гладун, О. О. Дудоров, О. М. Дроздов, М. А. Погорецький та ін., однак поза увагою залишилося використання в доказуванні в такий спосіб фактичних даних (доказів), а також критерії відмежування правомірної (дозволеної) поведінки правоохоронних органів від провокації своїми діями кримінального правопорушення під час фіксування збуту заборонених до обігу речовин.

Мета статті – дослідити окремі положення норм кримінального та кримінального процесуального за-

конодавства щодо провокації вчинення кримінального правопорушення в кримінальних провадженнях, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів та відмежувати її від правомірної поведінки правоохоронних органів під час проведення НС(Р)Д.

Виклад основного матеріалу. Застосування правоохоронними органами у своїй діяльності методів провокації не є новим, оскільки в кримінальному законодавстві відсутні належні заходи реагування на таку поведінку. Нині залишається актуальним визначення поняття провокації, використання в доказуванні здобутих у такий спосіб доказів, а також відмежування провокації вчинення кримінального правопорушення правоохоронними органами від правомірної їх поведінки.

Аналізуючи визначення цього поняття, яке сформувано в академічному тлумачному словнику [3], його умовно можна характеризувати з позицій трьох складників: по-перше, умисні, протиправні дії певних осіб; по-друге, зазначені дії, направлені проти окремих осіб; по-третє, результат – дії особи, яка їх вчинила, суперечать, наприклад, нормам права, за порушення яких передбачено встановлену законом відповідальність.

О. І. Альошина під провокацією злочину розуміє свідоме створення особою обстановки, що викликає вчинення іншою особою злочину, або співучасть у такому злочині з метою її викриття, шантажу або заподіяння іншої матеріальної чи нематеріальної шкоди такій особі [4, с. 4].

П. О. Загодіренко, зі свого боку, визначив провокацію злочину як «умисні односторонні дії особи, спрямовані на втягнення особи, яку провокують, у вчиненні злочину з метою викриття останньої у скоєному» [5, с. 159].

О. О. Дудоров, аналізуючи різні підходи до цієї тематики, доволі системно висвітлив у вітчизняній правничій науці проблемні аспекти відмежування провокації злочину агентами держави від правомірних дій щодо контролю за злочиним [6, с. 14–56].

Чинне законодавство України не містить поняття «провокація», однак в окремих положеннях КК України та КПК України законодавець використовує певний термін. Так, відповідно до положень ч. 3 ст. 271 КПК України під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який би вона не вчинила, якщо слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Фактично законодавець наводить можливі форми провокації в положеннях ч. 3 ст. 271 КПК України, однак інші нормативно-правові акти будь-яких посилянь щодо визначення поняття «провокація» не містять. Зокрема, у Главі 4 КПК України відсутні вказівки на недопустимість доказів, отриманих унаслідок провокації.

Також заборону провокації визначено в ст. 370 КК України, де встановлено кримінальну відповідальність за провокацію підкупу [7]. Водночас положення цієї статті стосуються виключно службових осіб та кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності й не стосуються загалом провокації вчинення кримінального правопорушення, яка за своїм змістом має більш широке поняття.

Отже, за відсутності кримінальної відповідальності за провокацію кримінального правопорушення правоохоронні органи під час фіксування незаконної діяльності певних осіб дають собі змогу вдаватися до

«провокаційних методів». Відсутність у кримінальному законі інтегративного розуміння провокації кримінального правопорушення, що відображає її різні змістовні сторони, викликає неоднозначне та неповноцінне уявлення про нього, а також деякі практичні складнощі, зокрема, пов'язані з порушенням гарантованих Конституцією прав та свобод людини й громадянина.

Отже, вважаємо за можливе стверджувати, що провокація – це умисні дії співробітників правоохоронних органів або осіб, що залучені ними до проведення НС(Р)Д, тобто штучне створення умов вчинення особою кримінального правопорушення та виникнення в нього бажання його вчинити, при цьому правоохоронні органи не мають об'єктивних підстав вважати, що це кримінальне правопорушення вчинено без втручання з боку співробітників цих органів або їх агентів.

ЄСПЛ неодноразово у своїх рішеннях наводив визначення провокації, зокрема, дане ним у вирішенні по справі «Раманаускас проти Литви»: «Провокація з боку поліції відбувається в тих випадках, коли співробітники правоохоронних органів або особи, що діють за їх дорученням, не обмежуються розслідуванням злочинної діяльності переважно пасивно, а впливають, підбурюють до вчинення злочину, яке інакше не було б скоєно, щоб можна було встановити факт злочину, тобто отримати докази його здійснення і почати кримінальне переслідування...» [8].

У деяких зарубіжних державах, наприклад у США та ФРН, провокація в певних випадках визнається допустимою, зокрема, з метою боротьби з наркозлочинністю. Так, з метою отримання інформації про незаконний обіг наркотиків правоохоронні органи використовують свого роду офіційні прикриття – різні магазини-приманки, бюро, особисті фірми, які є одним зі способів виявлення лабораторій з виробництва наркотиків [9]. У Японії провокація як метод діяльності спецслужб відома під терміном «дизнання з приманкою», тобто співробітник правоохоронних органів, виступаючи як «приманка», спонукає злочинне діяння, чекає його вчинення та здійснює затримання [10, с. 19–20].

Більшість проваджень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів заснована на результатах НС(Р)Д – контроль за вчиненням злочину, що використовуються як основний доказ сторони обвинувачення – результати контрольованої або оперативної закупки, спеціальних слідчих експериментів, рідше контрольованих поставок. Згідно з положеннями ст. 271 КПК України (ця стаття містить норми, що є складником інституту контролю за вчиненням злочину), у процесі проведення цих заходів правоохоронні органи, володіючи конкретними даними про причетність певної особи до збуту наркотичних засобів або психотропних речовин, повинні створювати умови фіксації їх злочинної діяльності чітко й послідовно.

Наголосимо, що важливою умовою є наявність наміру, що розробляється, саме на збут наркотичних засобів, який сформувався незалежно від дій співробітників правоохоронних органів і підконтрольних їм осіб (агентів), тобто тільки за цієї умови в подальшому дії особи можуть бути кваліфіковані як збут наркотичних засобів. Іншими словами, особа, що вчиняє кримінальне правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, вчиняє або має намір вчинити злочин незалежно від рівня втручання співробітників правоохоронних органів у межах НС(Р)Д. Нерідкими є випадки, коли працівники правоохоронних органів своїми діями та діями

своїх агентів самі «підштовхують» особу вчинити кримінальне правопорушення, штучно створюючи умови для цього. Тобто провокацією можна вважати допомогу особі вчинити злочин, який вона б не вчинила за умови, що правоохоронні органи або особи, що діють за їх дорученням, цьому не сприяли або не впливали з тією ж метою на поведінку особи насильством, погрозами, шантажем. Якщо дії агентів, що працюють під прикриттям, спонукали особу вчинити злочин, і ніщо не передбачало, що злочин був би скоєний без цього втручання, то такі дії агентів виходять за межі допустимих і є, фактично, провокацією.

Під незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, рослин, наркотичних засобів або їх частин, що містять наркотичні або психотропні речовини, слід розуміти незаконну діяльність особи, спрямовану на їх оплатну чи безоплатну реалізацію (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, надання в борг тощо) іншій особі (набувачу). Вважаємо, що передавання особою реалізованих засобів, речовин, рослин набувачу може бути здійснена будь-якими методами, зокрема безпосередньо, шляхом повідомлення про місце їх зберігання набувачу, проведення «закладки» в обумовленому місці, введення ін'єкції тощо.

При доведенні факту збуту наркотичних засобів за ст. 307 КК України, задокументованого в межах проведення контролю за вчиненням злочину (оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту), слідству необхідно довести об'єктивну та суб'єктивну сторони злочину.

Під об'єктивною стороною злочину, передбаченого ст. 307 КК України, прийнято розуміти фактичні дії особи щодо передавання наркотичного засобу або психотропних речовин (передавання з рук у руки, повідомлення адреси тощо) [7].

Під суб'єктивною стороною розуміють спрямованість наміру саме на збут наркотичного засобу. При цьому суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умисною формою вини, тобто умисел особи спрямований на збут наркотичних засобів або психотропних речовин іншим особам, яким вони не належать до моменту збуту. І цей умисел має бути сформований у нього до початку проведення НС(Р)Д.

У тих випадках, коли до проведення оперативної закупки в правоохоронних органах не було підстав підозрювати особу в збуті наркотичних засобів і сам збут наркотичного засобу став результатом втручання оперативних працівників, суди, як правило, зобов'язані визнати наявність провокації з урахуванням положень ст. 19 Конституції України, ст. 62 і ч. 3 ст. 271 КПК України, оскільки в разі встановлення під час проведення НС(Р)Д ознак провокування (підбурювання) особи на вчинення кримінального правопорушення з боку правоохоронних органів, здобуті докази в такий спосіб повинні розглядатися судом як отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, які визначено Конституцією України та законами України невідчужуваними та непорушними, і визнаватися недопустимими, тобто такими, що отримані з порушенням вимог КПК України.

Відповідно, працівникам, що провадять оперативно-розшукову діяльність, у межах кримінального провадження забороняється впливати на поведінку насильством, погрожувати, підбурювати, шантажувати, схилити, спонукати в прямій чи непрякій формі до вчинення протиправних дій (провокація), а також фальсифікувати результати оперативно-розшукової діяльності.

Здобуті в незаконний спосіб речі й документи не можуть бути використані в кримінальному провадженні, оскільки вважатимуться недопустимими й не можуть бути використані під час ухвалення процесуальних рішень, також на них не може посилатися суд при винесенні судового рішення [2]. Однак ця вимога на практиці не завжди виконується, що тягне за собою порушення гарантованих Конституцією України прав та свободи людини й громадянина.

Результати НС(Р)Д (контролю за вчиненням злочину), що подаються для використання в доказуванні в кримінальних провадженнях, повинні бути такими, що відповідатимуть вимогам кримінального процесуального закону загалом, і формувати їх так, що дасть змогу підтвердити наявні види доказів; містити відомості, що мають значення для встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, вказівки на оперативно-розшукові заходи, при проведенні яких отримано докази, а також дані, що дають змогу перевірити їх в умовах кримінального судочинства, як докази, зокрема, сформовані на їх основі. Кожен факт і обставина при здійсненні контролю за вчиненням злочину повинні мати відповідне документальне підтвердження, а тому такий контроль має бути належно задокументовано.

На практиці можна виокремити кілька проблемних питань і помилок, що трапляються при розгляді питання щодо провокації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів:

1. Визнання провокацією проведення відповідних заходів без достатніх підстав, зокрема, за відсутності достатньої інформації про те, що особа, щодо якої проводиться НС(Р)Д (контроль за вчиненням злочину), вже вчиняє злочин або підготовчі дії. Щоб унеможливити підозру в здійсненні провокації, необхідно встановити, що для проведення НС(Р)Д були достатні підстави, тобто, як мінімум, інформація з достовірних джерел про те, що особа здійснює підготовчі дії щодо вчинення злочину. Судова практика визнає провокацією злочину, наприклад, контрольовану та оперативну закупку щодо однієї й тієї ж особи за одними й тими ж підставами. На практиці трапляються випадки штучного «нарошування» епізодів вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, з огляду на що суди нерідко виключають повторні епізоди, посилаючись на провокаційно-підбурювальну діяльність працівників правоохоронних органів.

2. Визнання провокацією дій працівників правоохоронних органів, що ведуть розшукову діяльність, внаслідок яких умисел особи формується під їх впливом. При проведенні НС(Р)Д намір особи на скоєння злочину має бути сформований незалежно від діяльності працівників органів, які провадять відповідну діяльність, що також означає, що під час такої діяльності уповноважені співробітники діють пасивно, не впливаючи на мотиваційний складник особи.

Суди все більше орієнтують правозастосовників на правильне застосування законодавства про оперативно-розшукову діяльність, зокрема використання правомірних методів та способів здійснення оперативно-розшукових заходів. У численних рішеннях судів загальної юрисдикції неодноразово трапляється згадка про цей критерій, який нерідко стає одним з основоположних при вирішенні питання про те, чи мала місце провокація злочину з боку правоохоронних органів, що дає змогу судам постановити виправдувальний вирок.

Наприклад, у вирокі Заводського районного суду міста Запоріжжя від 04.12.2017 року сформовано висновок про наявність ознак провокації злочину щодо обвинуваченого. У рішенні визначено, що ініціатива вчинення злочину виходила від правоохоронних органів: всі три інкриміновані епізоди збуту психотропних речовин проведено однієї і тій самій особі. Також суд констатував, що на момент початку проведення оперативної закупки не було об'єктивних та достовірних даних про те, що обвинувачений вчиняє чи готується вчинити злочин.

Крім того, суд зазначив, що працівники поліції після проведення оперативної закупки не затримали особу, а повторно провели ще дві оперативні закупки, що до практики ЄСПЛ є неприпустимим. Так, суд дійшов до переконання, що мала місце провокація на вчинення злочину, оскільки злочини не були б вчинені без втручання агента [11].

Відповідно до ухвали Запорізького апеляційного суду від 21.01.2020 року висновок суду першої інстанції про те, що стороною обвинувачення докази отримано незаконним способом, є належно обґрунтованим та вмотивованим [12].

3. Провокацією визнається активна роль працівників правоохоронних органів, які провадять діяльність, що пов'язана з досудовим розслідуванням. Так, розглядаючи справи про провокацію злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, ЄСПЛ неодноразово наголошував на необхідності співробітників правоохоронних органів дотримуватися пасивної ролі при веденні оперативної та розшукової діяльності, що передбачає відсутність будь-якого тиску на особу, щодо якої проводиться НС(Р)Д. При цьому щодо справ цієї категорії ЄСПЛ особливо підкреслював, що мають бути виключені випадки ініціативного контакту з особою, повторної пропозиції збуту наркотичні засоби після початкової відмови, постійних вимог збуту заборонені предмети, підвищення ціни порівняно зі звичайною або звернення до співчуття особи у зв'язку з абстинентним синдромом («Раманаскаса проти Литви» (скарга № 74420/01), «Люди проти Швейцарії» (скарга № 12433/86), «Тейшейра де Кастро проти Португалії» (скарга № 25829/94), «Калабро проти Італії» (скарга № 59895/00)) [8].

З погляду ЄСПЛ провокацією є й випадки, коли працівники органів, які провадять оперативно-розшукову діяльність, або особи, які діють за їх вказівкою, не обмежуються пасивною роллю, а здійснюють такий вплив на суб'єкт, внаслідок чого він вчиняє злочин, який в іншому разі не було б скоєно. Так, ЄСПЛ у своєму рішенні у справі «Тейшейра де Кастро проти Португалії» від 9 червня 1998 року зазначив: «... використання негласних агентів має бути обмеженим і забезпеченим гарантіями» [8]. Наголосимо, що ЄСПЛ ставить акцент через призму порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод як порушення права на справедливий суд, при цьому порушення, фактично, виникає з того моменту, коли в суді було доведено факт провокації злочину, а отже, неприпустимо використовувати в кримінальному провадженні такий доказ.

4. У правозастосовній практиці неодноразово виникало питання оцінки дій особи, яка «підкидає» наркотичні засоби іншій особі, зокрема з метою притягнення такої особи до кримінальної відповідальності або настання інших несприятливих наслідків.

Маємо позицію, що оцінка дій особи, яка «підкидає» наркотичні засоби іншій особі, як незаконний збут наркотичних засобів не є обґрунтованою і не відповідає

вимогам закону з таких підстав: а) під незаконним збутом наркотичних засобів у судовій практиці розуміється незаконна діяльність особи, спрямована на платну або безоплатну реалізацію (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, надання в борг тощо) іншій особі; б) родовим об'єктом збуту наркотичних засобів, психотропних речовин є суспільні відносини у сфері охорони здоров'я населення, водночас викликає сумнів, що в разі «підкидання» наркотичних засобів страждають саме ці суспільні відносини. На наш погляд, у цьому разі необхідно говорити скоріш про посягання на інтереси правосуддя, що дає змогу розглядати таке діяння, як спрямоване на порушення суспільних відносин у сфері нормальної діяльності органів правосуддя. Звертаємо увагу, що кваліфікація дій особи, яка «підкинула» іншій особі наркотичні засоби, як закінченого збуту помилкова, оскільки згодом відбувається вилучення цього наркотичного засобу з незаконного обігу, і, відповідно, посягання на об'єкт кримінально-правової охорони не відбувається. Звісно ж, використання за аналогією ознак, описаних у ст. 307 КК України, стосовно загального визначення провокації не цілком обґрунтовано, оскільки в цій нормі йдеться швидше не про провокацію, а про окремий випадок фальсифікації доказів.

Висновки. Відсутність законодавчо закріпленого визначення поняття «провокація», а також відсутність кримінальної відповідальності за її вчинення є підставою для зловживання правоохоронними органами своїми повноваженнями під час фіксування збуту заборонених до обігу речовин. Усунення недоліків законодавства надало б можливість трактування одних і тих самих положень закону уповноваженими на те суб'єктами і, як наслідок, формування в однакових випадках сталої практики під час як досудового розслідування, так і судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів.

Під провокацією кримінального правопорушення пропонується розуміти умисні дії співробітників правоохоронних органів або осіб, що залучені ними до проведення НС(Р)Д, спрямовану на формування передумов і умов вчинення кримінального діяння без згоди провокованого з метою його подальшого викриття у вчиненому ним кримінального правопорушення або настання для нього несприятливих кримінально-правових наслідків. Уважаємо, провокацією до вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин доцільно розглядати як умисний вплив на особу з метою спонукання її до вчинення відповідного злочину.

Уважаємо, що законодавче закріплення поняття провокації, а також встановлення кримінальної відповідальності за провокацію кримінального правопорушення значно мінімізувало зловживання співробітниками правоохоронних органів своїми правами під час проведення НС(Р)Д, особливо контролю за вчиненням злочину.

Також факт відсутності в національному законодавстві визначення поняття провокації, а також форми її прояву значно ускладнює судам пошук оптимальних критеріїв для визначення провокації.

До критеріїв розмежування контролю за вчиненням злочину й провокації правоохоронних органів слід зарахувати такі: а) провокацією є допомога особі вчинити злочин, який вона б не вчинила, якби правоохоронні органи або особи, що діють за їх дорученням (агенти), цьому не сприяли або не впливали з визначеною метою на поведінку особи шляхом застосування насильства, погроз, шантажу; б) якщо дії агентів, що працюють під

прикриттям, спонукали особу вчинити злочин і ніщо не передбачало, що злочин був би скоєний без цього втручання, то такі дії агентів виходять за межі допустимих і є провокацією; в) кожен факт і обставина при здійсненні контролю за вчиненням злочину повинні мати відповідне документальне підтвердження, а тому такі дії повинні бути належно задокументовані.

Водночас, урахувавши чималу кількість скарг, що надсилаються до міжнародного судового органу з питань вчинення провокацій з боку працівників правоохоронної системи, більш детальне опрацювання потребує питання законодавчих меж НС(Р)Д та оперативно-розшукових заходів у механізмі захисту прав особи, щодо якої було здійснено провокацію.

Список використаних джерел

1. Статистичні дані. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019–2022 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 20.09.2023).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#> (дата звернення: 10.09.2023).
3. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/faktychnyj> (дата звернення 20.09.2023).
4. Альошина О. І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2007. 19 с.
5. Загодіренко П. О. Провокація злочину: кримінально-правовий аналіз та удосконалення діючого законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. Т. 2. № 6–1. С. 157–159.
6. Дудоров О. О. Про перспективи законодавчого унормування провокаційної поведінки та її правових наслідків. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2(14). С. 14–56.
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 25–26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#> (дата звернення: 20.09.2023).
8. Гура О. П. Заборона провокації злочину: європейський погляд (ТОП-20 рішень ЄСПЛ, цитованих в ЄДРСП). *Вища школа адвокатури 2022*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/zaborona-provokatsiyi-zlochynu-yevropejskij-poglyad-top-20-rishen-yesplstytovanyh-v-yedrsr-2/> (дата звернення: 20.09.2023).
9. Провокація злочину. *Правова система США*, 2006. URL: <https://racurs.ua/ua/1846-provokaciya-zlochynu.html>
10. Hirano, Ryuichi-Naito, Ken.-Tamiya, Hiroshi. Keijih Jiten. *Dictionary of Criminal Law*. Tokyo: Ichiryusha, 1961. 264 p.
11. Вирок Заводського районного суду м. Запоріжжя від 04.12.2017. Справа № 332/2735/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70686008> (дата звернення 20.09.2023).
12. Ухвала Запорізького апеляційного суду від 21.01.2020. Справа № 332/2735/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87360572> (дата звернення 20.09.2023).

References

1. Statystychni dani. Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia za 2019–2022 r. [Statistical data. Report of courts of first instance on consideration of materials of criminal proceedings for 2019–2022] Retrieved from: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 1992. № 22. St. 303. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#> [in Ukrainian].
3. Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] Retrieved from: <http://sum.in.ua/s/faktychnyj> [in Ukrainian].
4. Alohyna, O.I. (2007). Provokatsiia zlochynu (kryminalno-pravove doslidzhennia) [Provocation of a crime (criminal legal research)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk. S. 16 [in Ukrainian].
5. Zahodirenko, P.O. (2013). Provokatsiia zlochynu: kryminalno-pravovi analiz ta udoskonalennia diiuchoho zakonodavstva [Provocation of a crime: criminal legal analysis and improvement of the current legislation] *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Vols 2, 6–1. S. 157–159 [in Ukrainian].
6. Dudorov, O.O. (2020). Pro perspektyvy zakonodavchoho unormuvannia provokatsiinoi povedinky ta yii pravovykh naslidkiv [About the prospects of legislative regulation of provocative behavior and its legal consequences] *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. 2(14). S. 14-56[in Ukrainian].
7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Criminal Code of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2001. № 25–26, st. 131. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#> [in Ukrainian].
8. Hura, O.P. Zaborona provokatsii zlochynu: yevropejskyi pohliad (TOP-20 rishen YeSPL, tsytovanykh v YeDRSR) [Prohibition of the provocation of a crime: a European view (TOP-20 ECtHR decisions cited in the USSR)] *Vyshcha shkola advokatury 2022*. Retrieved from: <https://www.hsa.org.ua/blog/zaborona-provokatsiyi-zlochynu-yevropejskij-poglyad-top-20-rishen-yesplstytovanyh-v-yedrsr-2/> [in Ukrainian].
9. Provokatsiia zlochynu (2006). *Pravova systema SShA*, Retrieved from: <https://racurs.ua/ua/1846-provokaciya-zlochynu.html> [in Ukrainian].
10. Hirano, Ryuichi-Naito, Ken.-Tamiya, Hiroshi. Keijih Jiten. (1961) *Kryminalno-pravovi slovnyk* [Dictionary of Criminal Law]. Tokio: Ichiryusha, S. 264.
11. Vyrok Zavodskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 04.12.2017. Sправа № 332/2735/15-к. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70686008> [in Ukrainian].
12. Ukhvala Zaporizkoho apeliatsiinoho sudu vid 21.01.2020. Sправа № 332/2735/15-к. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87360572> [in Ukrainian].

Senchenko Nadiia,

PhD in Law, Associate Professor

(Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3767-8937>

SEPARATE ISSUES OF PROVOCATION TO COMMIT A CRIMINAL OFFENSE IN CRIMINAL PROCEEDINGS RELATED TO THE SALE OF NARCOTICS

The article examines the theoretical provisions of the current legislation, which are covered by the conduct of secret (investigative) investigative actions in criminal proceedings regarding the sale of narcotic drugs from the standpoint of the permitted behavior of law enforcement agencies and persons involved in confidential cooperation, which provides guidelines for parties to criminal proceedings and the court in assessing the presence or absence of provocation. Provocation – is the artificial creation of conditions for a person to commit a criminal offense and his desire to commit it, while law enforcement agencies have no objective grounds to believe that this criminal offense was committed without the intervention of law enforcement officers or their agents. The criteria for distinguishing control over the commission of a crime and provocation of law enforcement agencies should include: a) provocation is helping a person to commit a crime that he would not have committed if law enforcement agencies or persons acting on their behalf had not facilitated or influenced this for the same purpose on the behavior of a person by violence, threats, blackmail; b) if the actions of agents working undercover encouraged a person to commit a crime, and nothing predicted that the crime would have been committed without this intervention, then such actions of agents go beyond the limits of permissible and constitute provocation; c) every fact and circumstance during the control of the commission of a crime must have appropriate documentary evidence, and therefore such control must be properly documented.

Key words: *criminal offence, provocation, control over the commission of a crime, covert (exploratory) actions, investigative activity, evidence.*

Надіслано до редколегії 25.09.2023

УДК 343.98:502
DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-63-69

Татаренко Світлана В'ячеславівна,
аспірант

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9425-0227>

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Статтю присвячено вивченню типових слідчих ситуацій, які виникають на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань слідчий вивчає первинний матеріал про вчинення кримінального правопорушення та наявну доказову інформацію, за результатами оцінки якої створюють слідчі ситуації на початковому етапі розслідування. На наступному етапі розслідування слідчі ситуації формуються за результатами проведення слідчих (розшукових) дій, встановлення винної особи та вручення повідомлення про підозру. Типовими слідчими ситуаціями є сформований перелік ситуацій, які виникають у процесі розслідування певного виду кримінальних правопорушень на початковому або наступному етапі розслідування. Вони розроблені за результатами вивчення матеріалів слідчої та судової практики. Усі слідчі ситуації, які виникають у процесі розслідування певного виду кримінального правопорушення проти довкілля (наприклад, забруднення атмосферного повітря), є схожими та визначають стан досудового розслідування на певному етапі. Розроблення типових слідчих ситуацій дає змогу сформувати слідчі версії щодо вчинення кримінального правопорушення та окреслити типові рішення й завдання досудового розслідування.

До типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування вказаних кримінальних правопорушень належать:

- 1) ситуація перша – досудове розслідування розпочато за фактом вчинення протиправних дій, що мають ознаки кримінального правопорушення проти довкілля;
- 2) ситуація друга – досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу встановлено;
- 3) ситуація третя – досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу не встановлено.

Слідчі ситуації, які виникають у процесі розслідування певного виду кримінальних правопорушень проти довкілля, є схожими та визначають обстановку досудового розслідування на певному етапі, а саме наявні в слідства доказові матеріали, що розкривають обставини вчинення кримінального правопорушення.

Ключові слова: методика розслідування, кримінальні правопорушення проти довкілля, слідчі ситуації, типові слідчі ситуації, слідчі версії.

Постановка проблеми. Після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань слідчий вивчає первинний матеріал про вчинення кримінального правопорушення та наявну доказову інформацію, за результатами оцінки якої створюють слідчі ситуації на початковому етапі розслідування. На наступному етапі розслідування слідчі ситуації формуються за результатами проведення слідчих (розшукових) дій, встановлення винної особи та вручення повідомлення про підозру. Типовими слідчими ситуаціями є сформований перелік ситуацій, які виникають у процесі розслідування певного виду кримінальних правопорушень на початковому або наступному етапі розслідування. Вони розроблені за результатами вивчення матеріалів слідчої та судової практики. Усі слідчі ситуації, які виникають у процесі

розслідування певного виду кримінального правопорушення проти довкілля (наприклад, забруднення атмосферного повітря), є схожими та визначають стан досудового розслідування на певному етапі. Розроблення типових слідчих ситуацій дає змогу сформувати слідчі версії щодо вчинення кримінального правопорушення та окреслити типові рішення й завдання досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ситуаційний підхід до досудового розслідування є об'єктом дослідження багатьох науковців: О. О. Алексєєва, В. А. Журавля, В. Д. Берназа, А. В. Іщенка, В. В. Пяковського, М. В. Салтєвського, Ю. М. Черноуса, Ю. М. Шепітька, А. П. Шеремета та ін. Типові слідчі ситуації в процесі розслідування кримінальних право-

порушень проти довкілля розроблено А. Ф. Волобуєвим, С. О. Книженко, О. В. Одерієм, І. П. Осипенком, Р. Л. Степанюк, Ю. М. Туровцем, А. П. Шереметом.

Виклад основного матеріалу. Розслідування відбувається в умовах, що постійно змінюються. Перш ніж ухвалити рішення щодо напрямку подальших дій, необхідних засобів, найбільш доцільних методів розслідування, необхідно максимально повно оцінити своєрідність положення, яке виникло в момент ухвалення рішення. Встановлюючи з різних джерел ознаки кримінального правопорушення, на початковому етапі слідчий повинен діяти відповідно до алгоритмів, рекомендованих криміналістикою для слідчих ситуацій цього періоду розслідування, які спрямовані на активність, наступальність і результативність у встановленні істини [6, с. 277–278].

В. Д. Берназ та М. В. Салтєвський говорять, що слідчі ситуації виникають у процесі перевірки заяв і повідомлень, їх називають типовими і класифікують по-різному [3, с. 357]. Дійсно, на початковому етапі розслідування слідчі ситуації є результатом вивчення первинних матеріалів про вчинення кримінального правопорушення та доказів, отриманих під час проведення першочергових слідчих (розшукових) дій і відображають перебіг розслідування, його результативність.

Більшість науковців розглядають слідчі ситуації в широкому та вузькому розумінні. В. А. Журавель зазначає, що в широкому розумінні слідча ситуація є сукупністю умов, що впливають на розслідування й визначають його особливості. Більшу практичну значущість має вузьке розуміння слідчої ситуації як сукупності інформаційних даних, що характеризують стан (обстановку) розслідування на певному етапі [1, с. 287–288].

На думку В. Ю. Шепітька, у широкому розумінні, слідча ситуація – це сукупність усіх умов, що впливають на розслідування й визначають його особливості. Така сукупність найбільш повно характеризує й відображає все, що впливає і може впливати на розслідування злочину, тобто дає змогу вичерпно визначити способи і засоби цілеспрямованого впливу на сформовану слідчу ситуацію. Практично більш значущим є поняття слідчої ситуації у вузькому розумінні – як характеристики інформаційних даних, які має слідство на конкретному етапі розслідування [5, с. 281]. Вважаємо, що слідчі ситуації, які виникають у процесі розслідування певного виду кримінальних правопорушень проти довкілля (порушення правил екологічної безпеки, забруднення атмосферного повітря, незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом тощо), є схожими та визначають обстановку досудового розслідування на певному етапі, а саме наявні в слідства доказові матеріали, що розкривають обставини вчинення кримінального правопорушення.

Розслідування будь-якого кримінального правопорушення завжди зумовлюється низкою факторів, які в сукупності формують конкретні слідчі ситуації. Отанні з певною періодичністю повторюються під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень окремого виду (групи). Тому активно використовується ситуаційний підхід до процесу розслідування. З огляду на це розроблено такий метод узагальнення ситуацій, як ситуаційне моделювання. Вирішення слідчих ситуацій можливе тільки через ухвалення правильних тактичних рішень. З цієї метою ситуація оцінюється через осмислення її структурних елементів. Тобто необхідно виокремити та усвідомити сутність кожного з її окремих компонентів, встановити їх взаємозв'язки. Тільки після такої розумової діяльності можна говори-

ти про можливість вибору ймовірних способів їх вирішення. Тож схематично вирішення конкретної слідчої ситуації можна умовно зобразити так:

- 1) аналіз слідчої ситуації, що виникла;
- 2) виокремлення проблемних питань;
- 3) постановка конкретних (тактичних) задач;
- 4) оцінка наявних сил і засобів;
- 5) ухвалення тактичного рішення;
- 6) планування та організація проведення окремого заходу та розслідування загалом;
- 7) проведення тактичних засобів впливу на слідчу ситуацію [7, с. 357].

Зі свого боку, О. В. Одерій стверджує, що на формування слідчої ситуації злочинів проти довкілля впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. До перших з них (об'єктивних) можна уналежити: характер первинних фактичних даних, які стали підставою для початку кримінального провадження (наприклад, інформація щодо забруднення водоймища, одержана від випадкової особи, яка там несподівано опинилася); об'єкт, час (період часу, сезон, пора року тощо), місце, спосіб (механізм) вчинення злочину; характер та ступінь завданої шкоди; характер збереженості первинного стану обстановки місця події та зміни, що внесені в навколишню обстановку злочинним діянням; характер збереженості слідової картини, наслідків та можливість їх вивчення; обсяг та зміст зібраної доказової інформації (показання свідків-очевидців, наявність документів доказового характеру, виявлених слідів та наслідків злочину тощо); наявність та обсяг відомостей, що орієнтують слідчого на можливі джерела (способи одержання) доказової інформації (наприклад, кола як можливих свідків, так і певних документів; необхідність одержання додаткових довідкових даних щодо обстановки, у якій вчинено злочин, тощо); тривалість часу від моменту вчинення злочину до початку кримінального провадження, а також час, який має слідчий для ухвалення рішення і їх реалізації; характер виробництва чи іншої діяльності, під час чого допущено вчинення злочину; технічна оснащеність органу досудового розслідування, можливість залучення додаткових сил та засобів.

Суб'єктивними факторами є: особисті якості, життєвий досвід злочинця; позиція підозрюваного (обвинуваченого) щодо органу досудового розслідування; поінформованість злочинця та інших зацікавлених осіб щодо доказів, які має слідчий; інтенсивність протидії досудовому розслідуванню з боку осіб, зацікавлених у результатах кримінального провадження, наявність (відсутність) конфлікту; ставлення до досудового розслідування потерпілих та свідків; особисті якості та життєвий і професійний досвід слідчого [6, с. 283–285].

Ю. В. Туровець окреслив типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинного знищення (пошкодження) об'єктів природи: перша ситуація – мало місце злочинне знищення (пошкодження) лісових масивів, рибних запасів, територій, взятих під охорону держави, об'єктів природно-заповідного фонду і порушника встановлено; друга ситуація – мало місце злочинне знищення (пошкодження) лісових масивів, рибних запасів, територій, взятих під охорону держави; об'єктів природно-заповідного фонду, але особу, яка це вчинила, не встановлено.

Науковець також розглядає типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, вчинених службовою, спеціально уповноваженою, іншою особою через забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів:

– перша ситуація – мало місце забруднення атмосферного повітря (водних об'єктів чи земель) і встановлено місце та джерело забруднення, особу порушника;

– друга ситуація – мало місце забруднення атмосферного повітря (водних об'єктів чи земель), але джерело забруднення та особу, яка це вчинила, не встановлено [8, с. 10].

С. О. Книженко визначила типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля:

1) має місце подія екологічного злочину, і особу, яка його вчинила, встановлено;

2) має місце подія екологічного злочину, і особу, яка його вчинила, не встановлено [2, с. 14].

Розглянемо систему типових слідчих ситуацій, розроблену науковцями А. Ф. Волобуєвим, С. О. Книженко, О. В. Одерієм, Р. Л. Степанюк:

1. Типові слідчі ситуації у процесі розслідування злочинів, які вчиняються через незаконне корисливе вилучення природних об'єктів:

1) ситуація 1. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про незаконне корисливе вилучення природних об'єктів стосовно встановленої особи (яка була затримана з речовими доказами). Завдання розслідування – пошук та одержання інформації про механізм учинення злочину, встановлення всіх епізодів злочинної діяльності та розшук раніше незаконно добутих природних ресурсів;

2) ситуація 2. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про незаконне корисливе вилучення природних об'єктів, учинене невідомою особою. У цій ситуації порівняно з попередньою додатковим завданням розслідування є одержання інформації про осіб, що вчинили злочин, їх розшук та затримання.

2. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування злочинів, вчинених через забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів або земель, залежать від характеру повідомлення й повноти даних, що слугували підставою для відкриття кримінального провадження, настання шкідливих наслідків і початку розслідування, цілісності слідів забруднення й обстановки місця події, даних про механізм і джерело забруднення та наявності свідків:

1) ситуація 1. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про забруднення атмосферного повітря (водних об'єктів чи земель) і встановлено місце та джерело забруднення й відповідальну особу. Завдання розслідування – пошук та одержання інформації про механізм учинення злочину, встановлення потерпілих та обсягів шкідливих наслідків, що настали в результаті вчинення злочину, збирання й перевірки доказів винності встановленої особи;

2) ситуація 2. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про забруднення атмосферного повітря (водних об'єктів чи земель), але джерело забруднення та відповідальну особу не встановлено. У цій ситуації додатковим завданням розслідування є одержання інформації про джерело забруднення та відповідальну за це особу, а також про механізм учинення злочину, що відображається на проведенні вищезазначених слідчих (розшукових) дій.

3. Типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування злочинного знищення (пошкодження) об'єктів природи (лісових масивів, рибних запасів, територій, узятих під охорону держави, й об'єктів природно-заповідного фонду) є такі:

1) ситуація 1. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про злочинне знищення (пошкодження)

об'єктів природи встановленою особою. Завдання розслідування – встановити механізм вчинення злочину, всі епізоди злочинної діяльності та шкідливі наслідки злочинної діяльності;

2) ситуація 2. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про злочинне знищення (пошкодження) об'єктів природи не встановленою особою. Завдання розслідування – пошук та одержання інформації про особу підозрюваного, встановлення механізму та наслідків злочину. Проводяться слідчі (розшукові) дії, характерні для попередньої ситуації, але з урахуванням завдання щодо встановлення особи підозрюваного.

4. Типовими ситуаціями початкового етапу розслідування злочинів, учинених через порушення встановлених правил екологічної безпеки, є такі:

1) ситуація 1. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про злочинне порушення правил екологічної безпеки встановленою особою. Завдання розслідування в цьому разі полягають в одержанні інформації про механізм і наслідки вчиненого злочину, встановлення всіх епізодів порушень правил екологічної безпеки, потерпілих осіб і розміру заподіяної шкоди та в збиранні й перевірці доказів винності встановленої особи. Для цього вчиняють такі дії: огляд місця події, огляд транспортних засобів, огляд вилучених знарядь злочину, допит підозрюваного, виїмка й огляд документів, допит свідків і призначення судових експертиз (екологічних, хімічних, ветеринарних, будівельно-технічних тощо);

2) ситуація 2. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про злочинне порушення встановлених правил екологічної безпеки не встановленою особою. У цій ситуації, крім перелічених для попередньої, виконується завдання встановлення винної особи, що відображається на проведенні певних слідчих (розшукових) дій [4, с. 193–195].

В. Д. Берназ та М. В. Салтевський у процесі розслідування екологічних злочинів усі ситуації розділяють на три типи:

1) еколого-господарча ситуація – це одноразовий вплив забруднювальних речовин на живе й неживе довкілля внаслідок спонтанних, разових викидів, скидання забруднювальних речовин. Такі ситуації виникають при прориві дамб, трубопроводів, каналізаційних мереж, очисних споруджень, при аваріях під час транспортування отруйних речовин. Оскільки ситуація є спонтанною, вона зненацька ставить здоров'я людей, рослинний і тваринний світ, надра землі перед фактом забруднення, знищення, що передбачити мало ймовірно. Її ознаками можуть бути лише прогнози, оскільки вони визначаються правилами технічної експлуатації. При порушенні останніх виникає катастрофа (вибух котла, реактора, викид отруйних речовин).

2) еколого-динамічна ситуація – більш поширена, оскільки людина своєю діяльністю постійно створює екологічні ситуації (знищує ліс, забруднює атмосферу, ґрунт тощо). Однак вона стає небезпечною, коли людина порушує екологічний баланс між споживанням ресурсів природи та їх відтворенням. Тому така ситуація й називається динамічною, оскільки вона існує постійно, доки концентрація шкідливих речовин не перевищить граничної допустимі норми. Після цього ситуація з допустимої перетворюється на криміногенну.

3) еколого-прогностична (латентна) ситуація становить собою прогноз про ймовірне настання шкідливих наслідків у майбутньому при появі додаткових ознак-обставин. Ознаки латентної ситуації реально існують: це неточності, прорахунки в проєктуванні й плануванні,

зловживання при проведенні монтажних і будівельних робіт, тобто суб'єктивні ознаки. Під час приймання робіт їх не помітили або не хотіли помітити (дострокове введення в дію підприємства з недоробками). Тому ознаки є реальними і фактично існують латентно. Однак вони самі по собі не призводять до аварії або катастрофи. Для цього необхідні об'єктивні додаткові зовнішні обставини у вигляді порушення гранично допустимих норм експлуатації об'єкта, що в сукупності із суб'єктивними обставинами приводить до аварійних ситуацій [3, с. 357–358].

О. В. Одерій до типових слідчих ситуацій злочинів проти довкілля зараховує:

1) відоме місце події злочину проти довкілля і встановлено особу, яка його вчинила (ця типова слідча ситуація є найпоширенішою в слідчій практиці). Здебільшого кримінальні провадження про вчинення злочинів проти довкілля відкривають на підставі матеріалів, що надходять від спеціально вповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Основним напрямом розслідування для аналізованої ситуації є належна фіксація встановлених фактичних даних, висунення та перевірка версій про подію злочину та всі обставини його вчинення. Відповідний алгоритм початкового етапу розслідування може складатися з таких дій: огляд місця події; слідчий огляд окремих об'єктів (залежно від виду злочину проти довкілля), допит підозрюваного (обвинуваченого), допит свідків, призначення експертиз, проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою встановлення співучасників тощо);

2) відоме місце події злочину проти довкілля, але особу, яка його вчинила, не встановлено (у цій ситуації основним напрямом доказування є встановлення осіб, які вчинили злочин. Для окресленої ситуації як відповідний алгоритм початкового етапу розслідування можна рекомендувати: огляд місця події; слідчий огляд окремих об'єктів, допит свідків, проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою встановлення особи злочинця, призначення експертиз тощо) [6, с. 295–296].

Водночас О. В. Одерій наводить типові версії в методиці розслідування злочинів проти довкілля:

1) щодо виду події, яку розслідують:

а) мало місце кримінально-каране порушення законодавства про довкілля (Розділ VIII КК України «Злочини проти довкілля»);

б) мало місце кримінально-каране порушення, яке не є екологічним, але його вчинення здатне зашкодити довкіллю:

– загальноекологічні злочини: «Диверсія» (ст. 113 КК), «Терористичний акт» (ст. 258 КК), «Застосування зброї масового знищення» (ст. 439 КК), «Екоцид» (ст. 441 КК);

– еколого-господарські злочини: «Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами» (ст. 265 КК), «Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію» (ст. 265-1 КК), «Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах» (ст. 273 КК), «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки» (ст. 274 КК), «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням» (ст. 325 КК), «Порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами» (ст. 326 КК);

в) злочинного порушення законодавства про довкілля не було, але мав місце інший злочин (наприклад, проти власності тощо);

г) мало місце інше правопорушення без ознак злочину (адміністративне (ст.ст. 52-914 та ін. статті КУпАП) або дисциплінарне правопорушення);

д) злочинного порушення законодавства про довкілля не було, а мав місце цивільно-правовий делікт;

2) щодо особи, яка вчинила злочин проти довкілля:

а) злочин скоєно відомою чи не відомою слідчому особою;

б) злочин скоєно особою, яка досягла або не досягла віку кримінальної відповідальності;

в) злочин скоєно одноосібно або групою осіб;

г) злочин скоєно вперше чи неодноразово;

д) злочин скоєно особою, серед функцій якої є або не є виконання певних дій;

е) злочин скоєно посадовцем або іншою особою;

ж) злочин скоєно особою, яку раніше притягали або не притягали до кримінальної відповідальності;

3) щодо поширеності негативних наслідків вчиненого злочину:

а) місцеве поширення тяжких наслідків;

б) регіональне поширення тяжких наслідків;

в) державне або міждержавне (транснаціональне) поширення тяжких наслідків та інші версії [6, с. 298–300].

На нашу думку, виклад типових слідчих ситуацій у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля є доцільним у поєднанні з типовими слідчими версіями та тактичними задачами й рішеннями. Пропонуємо розглянути такі типові слідчі ситуації:

Ситуація 1. Досудове розслідування розпочато за фактом вчинення протиправних дій, що мають ознаки кримінального правопорушення проти довкілля:

1) кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного корисливого вилучення природних об'єктів:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення правил охорони або використання надр, незаконного видобування корисних копалин (ст. 240 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного видобування, збуту, придбання, передачі, пересилання, перевезення, переробки бурштину (ст. 240-1 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу (ст. 246 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного полювання (ст. 248 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України);

2) кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення природних об'єктів:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення або псування земель (ст. 239 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення моря (ст. 243 КК України);

3) кримінальне правопорушення вчинене шляхом знищення (пошкодження) природних об'єктів:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин (ст. 250 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України);

4) кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом проектування чи експлуатації споруд або систем захисту довкілля (ст. 253 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України);

5) подія кримінального правопорушення не підтверджується.

У цьому разі необхідним є встановлення місця вчинення кримінального правопорушення, встановлення очевидців і потерпілих, характеру завданої шкоди та розміру збитків, а також особи правопорушника. З метою підтвердження інформації про вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та його відмежування від інших кримінальних правопорушень, які хоч і не посягають на довкілля, але здатні значно зашкодити навколишньому середовищу (незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ч. 2 ст. 265 КК України), доцільно оглянути місце події, вилучити речові докази, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення, встановити власників об'єктів, яким завдана шкода, допитати їх щодо належності вказаних об'єктів, характеру та розміру завданої шкоди, допитати як свідків очевидців події щодо відомих їм обставин вчинення протиправних дій та особи ймовірного правопорушника.

Ситуація 2. Досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу встановлено:

1) кримінальне правопорушення вчинене фізичною особою, яку затримано у процесі вчинення протиправних дій працівниками правоохоронних органів;

2) кримінальне правопорушення вчинене фізичною особою, яку затримано у процесі вчинення протиправ-

них дій свідками або безпосередньо особами, яким у результаті таких дій завдано шкоди (працівники підприємств, установ і організацій, власники земель, егері, керівники або працівники заповідників, власники заказників);

3) правопорушником є службова особа підприємства, установи, організації, яка відповідає за дотримання правил охорони навколишнього середовища;

4) правопорушником є суб'єкт господарювання.

На цьому етапі розслідування тактичні задачі направлені на закріплення доказової інформації, що вказує на вчинення кримінального правопорушення проти довкілля певною особою, а тому необхідним є: вилучення знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення; проведення допиту осіб, які затримали правопорушника в процесі вчинення кримінального правопорушення та очевидців події; призначення експертиз. Якщо правопорушником є службова особа або суб'єкт господарювання, необхідне вилучення функціональних обов'язків такої особи, з'ясування повноважень особи щодо дотримання правил охорони навколишнього природного середовища, вивчення установчих документів підприємства, установи, організації, звітності про виконання заходів з охорони навколишнього середовища, роботи комісій з перевірки діяльності підприємства щодо охорони навколишнього середовища та ін. Також необхідно допитати працівників підприємства, установи, організації щодо відомих їм обставин вчинення кримінального правопорушення та, за необхідності, призначити експертні дослідження.

Ситуація 3. Досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу не встановлено:

– правопорушник зник з місця вчинення кримінального правопорушення;

– на особу правопорушника вказано в повідомленні про вчинення кримінального правопорушення державних органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Ця слідча ситуація характеризується відсутністю інформації про особу, яка вчинила протиправні дії, а тому з метою встановлення особи правопорушника необхідно оглянути місце події, вилучити речові докази, знаряддя і засоби вчинення протиправних дій; встановити очевидців події або власників об'єктів, яким завдано шкоди, з метою з'ясування відомих їм обставин вчинення кримінального правопорушення та можливих даних щодо особи, яка його вчинила. З метою отримання додаткової доказової інформації доцільно призначити криміналістичні, екологічні та інші експертні дослідження.

Висновки. Вважаємо, що слідчі ситуації, які виникають у процесі розслідування певного виду кримінальних правопорушень проти довкілля (порушення правил екологічної безпеки, забруднення атмосферного повітря, незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом тощо), є схожими та визначають обстановку досудового розслідування на певному етапі, а саме наявні в слідства доказові матеріали, що розкривають обставини вчинення кримінального правопорушення. Розроблення типових слідчих ситуацій дає змогу сформулювати слідчі версії щодо вчинення кримінального правопорушення та окреслити типові рішення й завдання досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики : генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.
2. Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів / автореф. дис. ... канд. юр. наук за спеціальністю 12.00.09. ХНУВС. Харків, 2006. 19 с.
3. Берназ В. Д., Салтевський М. В. Криміналістика : навч. пос. Одеса : ОДУВС, 2010. 460 с.
4. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.]; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.
5. Криміналістика : підручник / Кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2010. 464 с.
6. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
7. Пчеліна О. В. Ситуаційна зумовленість розслідування окремих видів злочинів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 2. 2012. С. 349–358.
8. Туровець Ю. М. Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. ... 12.00.09. Національний університет державної податкової служби України, Ірпінь, 2012. 19 с.

References

1. Zhuravel, V.A. (2021) Zahalna teoriia kryminalistyky : heneza ta suchasnyi stan : monohrafiia [General theory of criminology: genesis and current state] / V.A. Zhuravel. Kharkiv : Pravo. 448 s. [in Ukrainian].
2. Knyzhenko, S.O. (2006) Kryminalistychna kharakterystyka ta osnovni polozhennia rozsliduvannia ekolohichnykh zlochiniv [Forensic characteristics of criminal offenses against the environment] / avtoref. dys. na здobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.09 – kryminalnyi protses ta kryminalistyka; sudova ekspertyza. KhNUVS. Kh., 19 s. [in Ukrainian].
3. Kryminalistyka (2010) : navch. pos. [Forensic] / V.D. Bernaz, M.V. Saltevskiy. Odesa : ODUVS. 460 s. [in Ukrainian].
4. Kryminalistyka (2018) [Forensic characteristics of criminal offenses against the environment]: pidruchnyk : u 2 t. T. 2 / [A. F. Volobuiev, O. V. Oderii, R. L. Stepaniuk ta in.]; za zah. red. A. F. Volobuieva, R. L. Stepaniuka, V. O. Maliarovoi ; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. 312 s. [in Ukrainian].
5. Kryminalistyka (2010): Pidruchnyk [Forensic] / Kol. avt. : V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel ta in. / Za red. prof. V. Yu. Shepitka. 4-e vyd., pererob. i dop. Kharkiv : Pravo. 464 s. [in Ukrainian].
6. Oderii, O. V. (2015) Teoriia i praktyka rozsliduvannia zlochiniv proty dovkillia [Forensic characteristics of criminal offenses against the environment]: monohrafiia / O. V. Oderii. Kharkiv : Disa plus, 528 s. [in Ukrainian].
7. Pchelina, O.V. (2012) Sytuatsiina zumovlenist rozsliduvannia okremykh vydiv zlochiniv [Situational conditioning of the investigation of certain types of crimes]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2. S. 349–358. [in Ukrainian].
8. Turovets, Yu.M. (2012). Pochatkovyi etap rozsliduvannia zlochiniv proty dovkillia [The initial stage of the investigation of crimes against the environment]. *Avtoref. dys. ... 12.00.09. Natsionalnyi universytet derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy, Irpin*. 19 s. [in Ukrainian].

Tatarenko Svitlana,

Postgraduate Student

*(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9425-0227>

TYPICAL INVESTIGATORS IN THE INITIAL STAGE OF INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT

The article is devoted to the study of typical investigative situations that arise at the initial stage of the investigation of criminal offenses against the environment. In particular, it is determined that after entering information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations, the investigator studies the primary material on the commission of a criminal offense and the available evidentiary information, based on the results of which the investigative situations are formed at the initial stage of the investigation. At the next stage of the investigation, investigative situations are formed based on the results of investigative (search) actions, identification of the guilty person and delivery of a notice of suspicion. Typical investigative situations are a formed list of situations that arise during the investigation of a certain type of criminal offense at the initial or subsequent stage of the investigation. They were developed based on the results of studying the materials of investigative and judicial practice. All investigative situations that arise during the investigation of a certain type of criminal offense against the environment (for example, atmospheric air pollution) are similar and determine the state of the pre-trial investigation at a certain stage. The development of typical investigative situations provides an opportunity to form investigative versions of the commission of a criminal offense and to outline typical decisions and tasks of a pre-trial investigation.

Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of the specified criminal offenses include:

- 1) *the first situation – a pre-trial investigation has been initiated on the fact of the commission of illegal actions that have signs of a criminal offense against the environment;*
- 2) *the second situation – a pre-trial investigation has been started on the fact of committing a criminal offense against the environment and the person has been identified;*

3) *the third situation – a pre-trial investigation has been started on the fact of committing a criminal offense against the environment and the person has not been identified.*

Investigative situations that arise during the investigation of a certain type of criminal offense against the environment are similar and determine the situation of the pre-trial investigation at a certain stage, namely the evidentiary materials available to the investigation that reveal the circumstances of the commission of the criminal offense.

Key words: *investigation method, criminal offenses against the environment, investigative situations, typical investigative situations, investigative versions.*

Надіслано до редколегії 27.09.2023

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК 378.6

DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-70-75

Мамонова Олена Іванівна,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9648-1627>

Баланаєва Оксана Василівна,

кандидат філологічних наук, доцент

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0102-0911>

УПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИЧНОГО СКЛАДНИКА В ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

У статті розглянуто необхідність та особливості впровадження практичного складника під час проведення бінарних занять з дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування» з практичними працівниками поліції та носіями іноземної мови, що сприяє формуванню іншомовної комунікативної компетентності майбутніх працівників правоохоронних органів. Наведено досвід проведення таких занять з курсантами ДонДУВС та проаналізовано їх ефективність. У роботі визначено дидактичні й методичні умови, за яких організація й проведення бінарних занять з дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування» будуть ефективними.

Ключові слова: *іншомовна комунікативна компетентність, практичний складник, бінарне заняття, навички комунікації.*

Постановка проблеми. Процес пізнання людиною себе і світу, її гармонійну адаптацію в соціумі та успішну самореалізацію в різноманітних соціальних сферах, ефективну міжособистісну комунікацію і взагалі розвиток та збереження духовної й матеріальної культури людства неможливо уявити без опори на мову.

З огляду на це, фундаментальне й стратегічне значення отримує проблема формування мовної особистості – суб'єкта, який володіє сукупністю певних здібностей і якостей, які дають йому змогу провадити комунікативну діяльність – говорити, спілкуватися, створювати усні й письмові мовні твори, відповідні цілям й умовам комунікації, отримувати інформацію з текстів, сприймати мову. Важливим чинником інтенсифікації цього процесу є мовна освіта.

Одним із сучасних засобів формування мовної особистості є проведення бінарних занять, які об'єднують діяльність двох або більше педагогів, вченого-теоретика і спеціаліста-практика, представників двох наукових шкіл, але можливим є й комплексне вивчення практичного матеріалу з різних навчальних дисциплін [1, с. 331].

На жаль, для підготовки до таких занять складно знайти фахівців, які б вільно володіли іноземною мовою в галузі права та правоохоронної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як визначено в Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти, «лише шляхом найкращого володіння сучасними європейськими мовами можна полегшити

спілкування та взаємодію між європейцями з різними рідними мовами заради підтримки європейської мобільності, взаєморозуміння і співпраці та подолати упередження і дискримінацію» [2, с. 15].

Результати аналізу фахової літератури свідчать, що спеціаліста сьогодні розуміють не тільки як професіонала з певного фаху у вузькому сенсі, а й обов'язково як висококультурну особистість, яка має не тільки різного роду специфічні професійні вміння й навички, а й знає державну та хоча б одну іноземну мову, виявляє готовність до професійної комунікації. Отже, грамотна мова фахівця – це свідчення його професійного потенціалу, змістові межі якого визначають також рівень загальнокультурного розвитку особистості.

У зв'язку з вищезазначеним особливий акцент фахівці роблять на тому, що навчання державної та іноземних мов під час фахової підготовки повинне мати професійне спрямування. Проблеми професійно спрямованої мовної підготовки студентів немовних спеціальностей є предметом уваги Т. Ганніченко, Т. Гороховської, О. Григоренко, Р. Гришкової, О. Зеленської, О. Малиновської, А. Токарської та ін.

Під професійно орієнтованим навчанням мов науковці розуміють навчання, яке враховує потреби студентів у вивченні мови та особливості майбутньої професії або спеціальності, які, зі свого боку, вимагають її вивчення [3].

Фахівці з проблем мовної освіти підкреслюють необхідність комунікативної спрямованості навчання мов (Т. Ганніченко, Г. Лещенко, О. Малиновська, С. Масон, Л. Мацько, М. Пентиліук, О. Хорошковська й ін.). Так, О. Хорошковська основною метою навчання мов як навчальних предметів називає формування комунікативної компетентності особистості [4, с. 44].

Розвитку комунікативних навичок у сфері професійної діяльності поряд з традиційними методами та засобами сприяє проведення бінарних занять. Проблеми проведення бінарних занять та їх ефективності розглядалися в роботах таких науковців, як Т. Громко, І. Данченко, Н. Кононец, В. Тюріної, Є. Соболя та інші. Утім, є низка проблем у підготовці та проведенні бінарних занять у системі вищої освіти, що потребує подальших досліджень.

Мета статті – визначити дидактичні й методичні умови, за яких організація й проведення бінарних занять з дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування» будуть ефективними й сприятимуть формуванню іншомовної комунікативної компетентності майбутніх офіцерів поліції та їх готовності спілкуватися іноземною мовою під час виконання службових обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Концепції мовної освіти в Україні (2011 р.) мета вивчення мов полягає в становленні духовно багатой особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно й комунікативно доцільно користуватися виражальними засобами мови, її типами, стилями, жанрами, формами в усіх видах мовленнєвої діяльності, орієнтується в щораз більшому інформаційному потоці, уміє самостійно навчатися та самовдосконалюватися [5].

Зміст навчання мов структурується за чотирма наскрізними змістовими лініями: мовленнєвою, яка визначає зміст роботи над формуванням комунікативної компетентності, що «передбачає гармонійний розвиток умінь в основних видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі)»; мовною, яка «містить основні мовні одиниці, поняття, факти, закономірності, що забезпечує обсяг знань, оптимальний для формування мовленнєвих умінь і навичок учнів /

студентів»; соціокультурною, яка «є інтегративною, передбачає зв'язок навчання мови й мовлення з формуванням соціокультурної компетенції, що забезпечує єдність змісту і форми спілкування, визначає сферу відношень, орієнтовну тематику текстів, теми висловлювань, вимоги до відповідних умінь і навичок»; діяльнісною (стратегічною), яка «спрямована на забезпечення систематичного розвитку мисленнєвих здібностей учнів / студентів у процесі навчання мови, на опанування базових мисленнєвих прийомів і методів – порівняння, узагальнення, моделювання, а також на усвідомлення учнями / студентами структури своєї пізнавальної діяльності від постановки мети до одержання результатів, вироблення стратегії індивідуального стилю діяльності, формування в учнів / студентів здатності самостійно здобувати знання, умінь фіксувати й оцінювати сприйняту інформацію, працювати колективно в умовах вибору, пошуку, дослідження тощо» [5].

В умовах глобалізації суспільства, розширення міжнародних професійних відносин особливої актуальності набуває проблема підготовки фахівців, які вільно володіють поряд з рідною мовою й іноземними мовами.

Відповідно до цього головними завданнями навчання мов визначено такі: створення позитивної мотивації до їх засвоєння; формування умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності; засвоєння знань про найважливіші мовні одиниці, необхідні й достатні для формування комунікативно орієнтованого мовлення; залучення до національної культури народу, мова якого викладається як окремий предмет; інтелектуальний, моральний, соціокультурний та естетичний розвиток особистості [4].

О. Малиновська та С. Масон, визначаючи заходи щодо покращення мовної підготовки студентів немовних закладів вищої освіти, констатують, що весь процес вивчення іноземних мов необхідно повністю зорієнтувати на комунікативний метод навчання з метою формування, розвитку та вдосконалення в студентів фахово-комунікативної компетенції [6, с. 379].

У зв'язку з акцентом на комунікативній спрямованості мовної освіти О. Хорошковська підкреслює важливість «принципу мінімізації мовного (теоретичного) матеріалу, за якого відбирається лише той, який є необхідним і достатнім для здійснення комунікативної мети навчання». Тому дуже важливо, на думку автора, «ввести у зміст мовної лінії стандартів, а надалі, й у програми і підручники речення, репліки, неповні речення та їх використання в діалогічному мовленні, оскільки саме вони вживаються під час діалогів» [4, с. 42].

Як зазначає Л. Мацько, професійна мовленнєва комунікація відбувається в межах сфери професійної взаємодії комунікантів і може протікати в усній або письмовій формах, за офіційних чи неофіційних обставин. Форми, умови спілкування, багатоаспектність професійної діяльності людей визначають варіативність форм мовленнєвої комунікації [7].

Необхідність забезпечення ефективності професійної комунікації вимагає від комунікантів володіння достатнім рівнем професійної комунікативної компетентності. Проблема застосування компетентнісного підходу в процесі формування мовної особистості розробляли А. Бугуш, О. Горошкіна, С. Караман, М. Пентиліук, Т. Симоненко ін. Як свідчить аналіз літератури, неоднозначними є підходи до визначення змісту й структури комунікативної компетентності.

Сам термін «комунікативна компетентність» запропоновано Д. Хаймсом у 1972 році й означав умінь

використовувати мову в різних соціальних контекстах [8]. С. Савігнон інтерпретувала значення поняття «комунікативна компетентність» як «уміння спілкуватися в реальному комунікативному оточенні» [9, с. 6]. Так, комунікативна компетентність є своєрідною готовністю до комунікативної діяльності. До того ж комунікативну компетентність можна розвивати, підтримувати та оцінювати через мовленнєву діяльність.

Комунікативна компетентність дає змогу здійснювати професійне спілкування у трьох напрямках: комунікативному, інтерактивному та перцептивному. Водночас слід зазначити, що, крім комунікативної компетентності, ефективність спілкування залежить від наявності позитивних умов спілкування (наприклад, відсутності механічних перешкод), збіг мотивів учасників комунікації, значущість для співбесідників предметної галузі спілкування, відсутність бар'єрів спілкування, що можуть виникати через соціальні, релігійні, професійні, рангові, вікові, гендерні відмінності, а також через індивідуальні психологічні особливості співрозмовників.

Так, О. Бігич указує, що мовленнєва іншомовна компетенція передбачає, з одного боку, усвідомлення загального і специфічного в правилах мовленнєвої поведінки у виучуваних сферах спілкування, а з іншого – оперативне опанування цих правил породжувати й варіювати іншомовне мовлення та комунікативно коректно інтерпретувати зміст автентичного мовлення. Основними компонентами іншомовної мовленнєвої компетенції студента автор називає мовленнєві знання, мовленнєві вміння і мовленнєві здібності (мовленнєва контактність, мовленнєва образність, мовленнєва спостережливість, мовленнєва уява) [10, с. 19].

У загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти (2003 р.) йдеться про комунікативні мовні компетенції як такі, що забезпечують людині можливість діяти, застосовуючи специфічні лінгвістичні засоби [2, с. 25].

Отже, метою професійно спрямованої іншомовної підготовки фахівців немовних спеціальностей у навчальних закладах вищої освіти вважаємо формування професійної іншомовної комунікативної компетентності.

Невід'ємним чинником успішної професійної реалізації працівника правоохоронних органів України, передумовою його ідентифікації й повноцінного функціонування в певному професійному середовищі є опанування ним культури професійного спілкування. Важливим інструментом професійного спілкування є фахова мова.

Виникнення різноманітних ситуацій спілкування з представниками інших мов та культур у зв'язку з поглибленням у сучасному світі процесів глобалізації, посиленням тенденцій до полікультурності зумовлюють суттєве розширення комунікативної сфери діяльності працівників правоохоронних органів [11, с. 9].

Розглядаючи мову як складник культури та головний засіб її опанування, О. Бабіч звертає увагу на важливість урахування культурологічного компонента змісту навчання курсантів, що, за словами автора, означає широке використання автентичних матеріалів: текстів, діалогів, ілюстрацій та інших додаткових дидактичних засобів, які демонструють різноманітні аспекти життя народу, мова якого вивчається [12, с. 9].

Оскільки мова є важливим інструментарієм професійної діяльності правоохоронців, предмети мовознавчого спрямування в програмі їх професійної підготовки слід сприймати та усвідомлювати як фахові. Водночас процес вивчення рідної та іноземної мов має ґрунтува-

тися на тісній взаємодії з іншими фаховими предметами, виявляючи таким способом цілісність та практичну спрямованість мовної підготовки.

Автори сучасних наукових праць з проблем підготовки майбутніх правоохоронців до професійної мовнокомунікативної діяльності наголошують на важливості використання поряд з традиційними інноваційних форм та методів навчання мов. Найбільш перспективними з них фахівці називають такі форми й методи інтерактивного навчання, як брифінг-дискусія, рольова гра, конкурс, ділова гра, мозковий штурм, заняття-екскурсії, аналіз професійних інцидентів, розв'язання професійно орієнтованих проблемних ситуацій-кейсів на основі групової рефлексії, автокоментування вітагенних іншомовних комунікативних ситуацій на основі автентичних текстів професійно спрямованого характеру, крос-культурний аналіз профільних автентичних текстів тощо [13, с. 12; 14, с. 7; 11, с. 15–16; 15].

Розвитку умінь і навичок мовної комунікації курсантів ДонДУВС сприяє планомірна робота з автентичними матеріалами. У процесі аудиторної й самостійної роботи вони регулярно прослуховують аудіозаписи, переглядають документальні та художні фільми (наприклад, «A training day», «A lawyer», «A witness for the prosecution»), відеосюжети про дії поліції під час масових заходів, опрацьовують матеріали мережі інтернет, статті з американських та британських газет, підручники, видані у Великій Британії, тощо.

Коллективне обговорення запропонованої теми, проведення діалогів на професійну тему, включення елементів ділових та рольових ігор, зокрема моделювання квазіпрофесійних ситуацій мовної комунікації (наприклад, на місці злочину, у процесі допиту свідків, складання протоколу, пресконференції тощо) під час проведення занять з дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування» дає змогу акцентувати увагу на дослідницькій і творчій діяльності курсантів, суттєво підвищити рівень їх самостійності й пізнавальної активності. Особистісна включеність курсантів до навчального процесу, що моделює реальну ситуацію спілкування, з її соціальним і професійним змістом дає змогу формувати в курсантів чітке уявлення про місце іноземної мови в їхній майбутній практичній діяльності.

Форма бінарного заняття дає змогу сформувати у студентів і курсантів на високому рівні пізнавальний інтерес та пізнавальну потребу, тобто сформувати більш стійкий пізнавальний мотив, спрямований на опанування навчального матеріалу [1, с. 331–332].

Так, дослідниця Н. Кононець вважає, що основною метою бінарного заняття є більш глибоке засвоєння знань, високий рівень узагальнення та систематизації. Сьогодні за допомогою бінарних занять ми створюємо можливість вийти за межі самодостатньої функціональної ролі його окремих складників; формують у студентів якісно нові знання, які характеризуються вищим рівнем осмислення, динамічністю застосування в нових ситуаціях, підвищенням дієвості й системності. Бінарні заняття сприяють узагальненню та закріпленню знань, здобутих упродовж навчального року, формують творчу уяву, образне мислення, пробуджують інтерес до пошукової діяльності [16, с. 82].

Одним із чинників стимулювання зацікавленості курсантів до вивчення іноземної мови є проведення бінарних занять з працівниками органів внутрішніх справ. Протягом п'яти навчальних років кафедра іноземних мов ДонДУВС тісно співпрацювала з відділом міжнародного поліцейського співробітництва ГУНП

у Донецькій області. Неодноразово заняття з курсантами проводили офіцери відділу, які вільно володіють англійською мовою: Марк Калашников, інспектор відділу міжнародного поліцейського співробітництва ГУНП в Донецькій області, лейтенант поліції; Ігор Головков, інспектор відділу міжнародного поліцейського співробітництва ГУНП у Донецькій області, лейтенант поліції; Євген Гаргай, старший інспектор відділу міжнародного поліцейського співробітництва ГУНП у Донецькій області, лейтенант поліції. Під час практичних занять з дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування (англійська)» за темами «Правоохоронні органи», «Інтерпол», «Класифікація та розслідування злочинів» співробітники поліції представили матеріал у вигляді презентацій, автентичних відеофільмів з подальшим обговоренням певних питань у навчальних взводах. Оригінальне введення нової лексики з теми та її активізація під час дискусій сприяли формуванню навичок іншомовного спілкування й підвищували активність курсантів на заняттях.

З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну та переміщенням університету до міста Кропивницький ці багаторічні зв'язки співробітництва було порушено. Керівництво відділу міжнародного поліцейського співробітництва ГУНП в Кіровоградській області не погодилося на проведення таких занять для курсантів у Кропивницькому.

Підготовка до мовної комунікації потребує не тільки використання автентичного мовного матеріалу, а й безпосереднього спілкування з носіями мови.

Активний пошук альтернативи втраченому співробітництву доцентами кафедри іноземних мов ДонДУВС дав свої позитивні результати у вигляді проведення за-

нять з носієм мови, волонтером із США Вільямом Томпсоном.

За 2022–2023 навчальний рік на базі Обласної універсальної наукової бібліотеки імені Д. І. Чижевського у відділі літератури іноземною мовою проведено 11 бінарних занять з курсантами 1–4-х курсів за темами «Правоохоронні органи», «Класифікація злочинів», «Особливості спілкування поліцейських у США», «Система правосуддя США», «Підрозділи поліції США», «Система сучасної демократії» та ін.

Під час таких занять курсантам пропонувалася лексика за відповідною темою, презентація матеріалу, прослуховування автентичних текстів, перегляд навчальних відео та подальше обговорення визначених питань з іноземцем. Проведення бінарних занять з носієм мови стало позитивним досвідом у формуванні іншомовної комунікативної компетентності майбутніх працівників правоохоронних органів.

Висновки. Вказані види роботи стимулювали активність курсантів на занятті, сприяли розвитку навичок іншомовного спілкування, допомагали усунути психологічний бар'єр під час дискусій з іноземцями. Під час бінарних занять курсанти краще засвоювали професійну лексику та розвивали навички іншомовної комунікації за фахом. Таку практику слід застосовувати в подальшій роботі з курсантами, щоб підтримували їхній постійний інтерес до вивчення іноземних мов.

У подальших розвідках плануємо дослідити особливості використання автентичних відеоматеріалів у роботу правоохоронних органів різних англomовних країн, сучасних інтернет-ресурсів, а також доступної друкованої продукції для інтенсифікації іншомовної підготовки курсантів-правоохоронців.

Список використаних джерел

1. Тюріна В., Данченко І. Бінарні заняття як інноваційна форма організації навчання у закладах вищої освіти України. *Scientific Collection «InterConf»*, (96): with the Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference «Scientific Community: Interdisciplinary Research» (January 26–28, 2022). Hamburg, Germany: Busse Verlag GmbH, 2022. С. 330–335 URL: Scientific Collection «InterConf» : SCIENTIFIC COMMUNITY: INTERDISCIPLINARY RESEARCH (January 26–28, 2022). | InterConf (ukrlogos.in.ua) (дата звернення: 01.06.2023).
2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. вид. С. Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
3. Проскуріна Я. І. Професійно орієнтована мовна підготовка іноземних студентів на підготовчих факультетах. *Педагогічний альманах*. 2012. Вип. 14. С. 213–219.
4. Хорошковська О. Про підходи до визначення змісту мовної освіти у проєкті нової редакції державного стандарту. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 1. С. 41–44.
5. Концепція мовної освіти в Україні : проєкт 2011 р. URL: https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fosvita.ua%2Fdoc%2Ffiles%2Fnews%2F132%2F13273%2FConcept_L_education.doc&wdOrigin=BROWSELINK (дата звернення: 02.06.2023)
6. Малиновська О. Л., Масон С. Р. Шляхи підвищення ефективності процесу вивчення іноземних мов студентами немовних вищих навчальних закладів. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.11 С. 376–381.
7. Мацько Л. І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови : навч. посіб. Київ : Академія, 2007. 360 с.
8. Hymes D. On communicative competence // *Sociolinguistics* / eds. J. B. Pride, J. L. Holmes. Harmondsworth, 1972. P. 98–112.
9. Savignon S.J. *Communicative Competence: Theory and Classroom Practice*. New Orleans : Addison-Wesley Publishing Company, 1983. 322 p.
10. Бігич О. Б. Мета як вихідний компонент системи професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови для початкової школи у вищому закладі освіти. *Вісник КНЛУ. Сер. «Педагогіка та психологія»*. Київ, 2001. Вип. 4. С. 18–22.
11. Гріднева Л. М. Формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх працівників правоохоронних органів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2010. 20 с.
12. Бабіч О. В. Особливості культурологічного спрямування змісту навчання курсантів на заняттях з іноземної мови. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*. Серія: Психолого-педагогічні та філологічні науки : V Всеукр. наук.-практ. конф. (7 груд. 2012 р.) / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2012. С. 8–9.

13. Вертегел В. Л. Виховання естетичного смаку в студентів вищих навчальних закладів МВС України засобами іноземних мов : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2008. 20 с.

14. Гороховська Т. В. Формування культури професійного мовлення майбутніх працівників органів внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2007. 22 с.

15. Ковтун В. М. Особливості навчання майбутніх офіцерів-прикордонників іноземної мови для професійного спілкування. Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України. Серія: Психолого-педагогічні та філологічні науки : V Всеукр. наук.-практ. конф. (7 груд. 2012 р.) / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2012. С. 90–91.

16. Кононець Н. Бінарне заняття як форма ресурсно орієнтованого навчання студентів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 9(1). С. 80–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2014_9%281%29__14 (дата звернення: 02.06.2023).

References

1. Tiurina, V., & Danchenko, I. (2022). Binarni zanyattya yak innovatsiyna forma orhanizatsiyi navchannya u zakladakh vyshchoyi osvity Ukrayiny [Binary classes as an innovative form of organization of education in higher education institutions of Ukraine]. Scientific Collection «InterConf», (96): with the Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference «Scientific Community: Interdisciplinary Research» (January 26–28, 2022). Hamburg, Germany: Busse Verlag GmbH, 2022. S. 330–335 URL: Scientific Collection «InterConf»: SCIENTIFIC COMMUNITY: INTERDISCIPLINARY RESEARCH (January 26–28, 2022). | InterConf (ukrlogos.in.ua) (data zvernennya: 01.06.2023) [In Ukrainian]

2. *Zahal'noyevropeys'ki rekomendatsiyi z movnoyi osvity: vyvchennya, vykladannya, otsinyuvannya [All-European recommendations on language education: study, teaching, evaluation]*. (Nikolaeva, S.Yu. Eds.). K.: Lenvit, 2003. 273 s. [In Ukrainian].

3. Proskurina, Ya.I. (2012). Profesiyno-orientovana movna pidhotovka inozemnykh studentiv na pidhotovchyykh fakul'tetakh [Professionally oriented language training of foreign students at pre-training departments]. *Pedahohichnyy al'manakh*, 14. S. 213–219 [In Ukrainian].

4. Khoroshkov's'ka, O. (2011). Pro pidkhody do vyznachennya zmistu movnoyi osvity u proekti novoyi redaktsiyi derzhavnoho standartu [About approaches to determining the content of language education in the draft of the new edition of the state standard]. *Ukrayins'ka mova i literatura v shkoli*, 1. S. 41–44 [In Ukrainian].

5. Kontseptsiya movnoyi osvity v Ukrayini : proekt 2011 r. [The concept of language education in Ukraine: the draft 2011.] *view.officeapps.live.com*. Retrieved from: https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fosvita.ua%2Fdoc%2Ffiles%2Fnews%2F132%2F13273%2FConcept_L_education.doc&wdOrigin=BROWSELINK (data zvernennya: 02.06.2023) [In Ukrainian].

6. Malynov's'ka, O.L., & Mason, S.R. (2012). Shlyakhy pidvyshchennya efektyvnosti protsesu vyvchennya inozemnykh mov studentamy nemovnykh vyshchyykh navchal'nykh zakladiv [Ways of increasing the effectiveness of learning foreign languages process by students of non-linguistic higher educational institutions]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny*, 22.11 S. 376–381 [In Ukrainian].

7. Mats'ko, L.I., & Kravets', L.V. (2007). *Kultura ukrayinskoyi fakhovoyi movy [Culture of the Ukrainian professional language]*. K. : Akademiya, 2007. 360 s. [In Ukrainian].

8. Hymes, D. (1972). On communicative competence // *Sociolinguistics* / eds. J. B. Pride, J. L. Holmes. Harmondsworth, 1972. P. 98–112. [in English]

9. Savignon, S.J. (1983). *Communicative Competence: Theory and Classroom Practice*. New Orlean : Addison-Wesley Publishing Company, 1983. 322 p. [in English].

10. Bihych, O.B. (2001). *Meta yak vykhidnyy komponent systemy profesiynoyi pidhotovky maybutn'oho vchytelya inozemnoyi movy dlya pochatkovoyi shkoly u vyshchomu zakladi osvity [The goal as an initial component of professional training system of the future teacher of a foreign language for primary school in a higher educational institution]*. Visnyk KNLU. Ser. «Pedahohika ta psykholohiya». K., 2001. Vyp. 4. S. 18–22 [In Ukrainian].

11. Hridnyeva, L.M. (2010). Formuvannya inshomovnoyi komunikatyvnoyi kompetentsiyi maybutnikh pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Formation of foreign language communicative competence of future law enforcement officers]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Luhan. nats. un-t im. T. Shevchenka. Luhansk. 20 s. [In Ukrainian].

12. Babich, O.V. (2012). Osoblyvosti kulturolohichnoho spryamuvannya zmistu navchannya kursantiv na zanyattiyakh z inozemnoyi movy [Peculiarities of the cultural orientation of the content of cadets' training in foreign language classes]. // *Osvitn'o-naukove zabezpechennya diyal'nosti pravookhoronnykh orhaniv i viys'kovykh formuvan' Ukrayiny*. Seriya: Psykholohopedahohichni ta filolohichni nauky : V Vseukr. nauk.-prakt. конф. (7 hrud. 2012 r.) / Nats. akad. Derzh. prykordon. sluzhby Ukrayiny im. Bohdana Khmel'nyts'koho. Khmel'nyts'kyy, 2012. S. 8–9 [In Ukrainian].

13. Verthehel, V.L. (2008). Vykhovannya estetychnoho smaku v studentiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv MVS Ukrayiny zasobamy inozemnykh mov [Cultivation of aesthetic taste in students of higher educational institutions of Ministry of Internal Affairs of Ukraine by means of foreign languages]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kherson. derzh. un-t. Kherson, 2008. 20 s. [In Ukrainian].

14. Horokhov's'ka, T.V. (2007). Formuvannya kul'tury profesiynoho movlennya maybutnikh pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Formation of professional speech culture of future employees of internal affairs bodies]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav. K. 22 s. [In Ukrainian].

15. Kovtun, V.M. (2012). Osoblyvosti navchannya maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv inozemnoyi movy dlya profesiynoho spilkuvannya [Peculiarities of training future border officers in a foreign language for professional communication]. *Osvitn'o-naukove zabezpechennya diyal'nosti pravookhoronnykh orhaniv i viys'kovykh formuvan' Ukrayiny*. Seriya: Psykholohopedahohichni ta filolohichni nauky : V Vseukr. nauk.-prakt. конф. (7 hrud. 2012 r.) / Nats. akad. Derzh. prykordon. sluzhby Ukrayiny im. Bohdana Khmel'nyts'koho. Khmel'nyts'kyy. S. 90–91 [In Ukrainian].

16. Kononets, N. (2014). Binarne zanyattya yak forma resursno-oriyentovanoho navchannya studentiv [Binary class as a form of resource oriented education of students]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytylya*, 9(1). S. 80–86. *nbu.gov.ua*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2014_9%281%29__14 (data zvernennya: 02.06.2023).

Mamonova Olena,

PhD in Pedagogics, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9648-1627>

Balanaieva Oksana,

PhD in Philology, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0102-0911>

IMPLEMENTATION OF A PRACTICAL COMPONENT IN THE PROCESS OF FORMING FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE LAW OFFICERS

The article deals with the necessity and peculiarities of implementing a practical component during binary classes on the discipline “Foreign language for professional purposes” with practical police officers and native-speakers of a foreign language, which contributes to the formation of foreign language communicative competence of future police officers. The aim of the article is to determine the didactic and methodical conditions under which the organization and conduct of binary classes in the discipline “Foreign language for professional purposes” will be effective and will contribute to the formation of foreign language communicative competence of future police officers and their readiness to communicate in a foreign language during the performance of official duties. Possessing a culture of professional communication is an integral factor in the successful professional realization of an employee of the national law enforcement bodies, a prerequisite for his/her identification and full functioning in a certain professional environment. Professional language is an important tool of professional communication. Various situations of communication with representatives of other languages and cultures cause a significant expansion of the communicative sphere of law enforcement officers activity. One of the factors stimulating cadets' interest in studying a foreign language is conducting binary classes with employees of law enforcement bodies. During the binary classes, the cadets studied professional vocabulary better and acquired foreign language communication skills by profession. A similar practice should be used in further work with cadets to maintain their constant interest in studying foreign languages. The experience of conducting similar classes with cadets of the Donetsk State University of Internal Affairs is presented and their effectiveness is analyzed. The work defines didactic and methodical conditions under which the organization and conduct of binary classes in the discipline “Foreign language for professional purposes” will be effective.

Key words: foreign language communicative competence, practical component, binary class, communication skills.

Надіслано до редколегії 27.09.2023

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 347.963

DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-76-81

Бородіна Ірина Валеріївна,

кандидат юридичних наук, доцент

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7611-6575>

Дудченко Олександр Юрійович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4733-2139>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ СИМВОЛІКИ ТА ЗНАКІВ РОЗРІЗНЕННЯ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу законопроектів щодо вдосконалення норм використання символіки та знаків розрізнення в органах прокуратури. У статті проаналізовано питання щодо можливості й необхідності вдосконалення правових норм про використання символіки, форменого одягу та знаків розрізнення в органах прокуратури та пропонується власне бачення цих механізмів. Після систематичного аналізу запропонованих змін і чинного законодавства України, з огляду на сучасні державно-правові реалії, зазначено, що до питання запровадження форменого одягу в органах прокуратури необхідно підходити соціально виважено, науково обґрунтовано та фінансово прораховано. Акцентується увага, що відповідно до національного чинного законодавства та реальної ситуації не бачається, що запропоновані зміни можуть системно вирішити питання підвищення професійного рівня прокурорів чи слугуватимуть додатковим мотиватором у їхній діяльності.

Ключові слова: прокуратура, прокурорська діяльність, класні чини, формений одяг прокурорів, правовий статус прокурора.

Постановка проблеми. Організація та функціонування системи прокуратури України є предметом інтенсивного наукового дослідження. Учені звертають увагу на виклики та перспективи вдосконалення правових основ прокурорської інституції. Актуальними є питання належного виконання прокурорами своїх обов'язків, стратегії ефективного кадрового управління, модернізації системи прокуратури, а також підвищення ефективності прокурорської діяльності. Така увага до цієї сфери впливає з ключової ролі прокуратури в соціумі та державі, високих суспільних очікувань, асоційованих з прокурорською діяльністю, та авторитетного іміджу цієї інституції.

У сучасних умовах, зокрема, враховуючи військовий опір, здійснюваний Збройними силами України, дослі-

дження оптимальної моделі функціонування прокуратури стає особливо актуальним. Діяльність вітчизняної прокуратури не обмежується традиційними завданнями забезпечення правопорядку та захисту прав людини, у воєнний період її роль має істотно змінитися. Як важлива частина системи правопорядку, прокуратура стикається з новими викликами, викликаними потребами суспільства у відновленні справедливості, а також участі в процесах притягнення до відповідальності за міжнародні злочини та злочини, що підривають національну безпеку України.

З урахуванням цих підвищених очікувань важливо підкреслити значущість цілеспрямованих та практично ефективних змін у статусі прокурорської системи.

Прокуратура України, фактично від моменту закладення основ української державності, перебуває в процесі безперервного реформування. Відзначимо, що в процесі цього довгострокового процесу не завжди ефективно реалізовувалися передбачені концепції і втілювалися заходи, які іноді демонстрували результати, суперечливі первинно поставленим завданням. Наявні зміни, зокрема, мали тенденцію бути реактивними, визначалися певними соціально-політичними контекстами та не завжди були систематизованими [1, с. 4]. Тому критичний та аналітичний підхід до майбутніх законодавчих ініціатив у сфері прокуратури є суттєвим.

Наразі на розгляді у Верховній Раді України (далі – ВРУ) перебуває декілька законопроектів щодо окремих питань реформування прокуратури. З огляду на тематику дослідження, ми проаналізуємо деякі положення проекту закону про внесення змін до Закону України (далі – ЗУ) «Про прокуратуру» щодо вдосконалення норм використання символіки та знаків розрізнення в органах прокуратури [2]. Указаним проектом пропонується внести такі зміни до ЗУ «Про прокуратуру» [3]: а) закріпити на законодавчому рівні використання символіки та знаків розрізнення в органах прокуратури, а також визначити обов'язкові випадки носіння форменого одягу прокурорами (зміни до ст. 85-1 ЗУ «Про прокуратуру»); б) встановити, що положення про формений одяг працівників органів прокуратури набувають чинності з 1 січня 2024 року.

Мета статті – всебічно проаналізувати питання щодо можливості та необхідності вдосконалення правових норм про використання символіки, форменого одягу, а також знаків розрізнення в органах прокуратури та запропонувати власне бачення цих механізмів.

Виклад основного матеріалу. Щодо необхідності закріплення на законодавчому рівні використання символіки та знаків розрізнення в органах прокуратури (пропозиції змін до частини першої статті 85-1 ЗУ «Про прокуратуру»), то в пропонованому законопроекті ми бачимо вказівку на доповнення ЗУ «Про прокуратуру» статтею 85-1 такого змісту: «Стаття 85-1. Символіка і знаки розрізнення працівників органів прокуратури. 1. Офіс Генерального прокурора має свою символіку: емблему та прапор Офісу Генерального прокурора. Опис, малюнок та порядок їх використання затверджуються Президентом України. Особливості використання органами прокуратури та державними установами, що функціонують при Офісі Генерального прокурора, емблеми та прапора Офісу Генерального прокурора визначаються Генеральним прокурором» [2].

При цьому виникає декілька питань. По-перше, у вітчизняному правовому полі вже є нормативно-правовий акт, що закріплює символіку Офісу Генерального прокурора. Цим актом є чинний Указ Президента України «Про символіку Офісу Генерального прокурора» № 506/2021 від 06.10.2021 [4]. Чинним Указом засновано емблему й прапор Офісу Генерального прокурора, а також Опис емблеми Офісу Генерального прокурора; Малюнок емблеми Офісу Генерального прокурора; Опис прапора Офісу Генерального прокурора; Малюнок прапора Офісу Генерального прокурора; Порядок використання емблеми та прапора Офісу Генерального прокурора.

По-друге, не зовсім зрозуміло, як термінологічно (а звідси і за смисловим навантаженням) має співвідноситися стаття перша ЗУ «Про Прокуратуру» із пропонованими змінами. Ідеться про те, що відповідно до статті 1 «Прокуратура України становить єдину систему, яка

в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави» [3]. Єдність системи прокуратури – основоположна конституційна засада побудови системи прокуратури, що означає впорядковану належність усіх прокуратур України до єдиної системи прокуратури України, яку очолює Генеральний прокурор [5]. Тобто єдність системи в цьому ракурсі – це всі символи, емблеми та інші символіки, які, на нашу думку, мають поширюватися однаковою мірою на всі органи прокуратури як на цілісну систему, як цілу державну інституцію. Щодо знаків розрізнення, які вони мають бути, чи вміщують вони символіку Офісу Генерального прокурора, чи це будуть окремі знаки – то важко щось сказати й проаналізувати без їх конкретизації в законопроекті. Тому можемо запропонувати лише такий варіант: символіка має бути одна для всієї системи органів прокуратури, тобто символіка прокуратури України.

І, по-третє, якщо вже й доповнювати ЗУ «Про прокуратуру» статтею про символіку системи прокуратури України¹, то зробити це доцільно не в Розділі IX «Соціальне та матеріально-побутове забезпечення прокурора та інших працівників органів прокуратури», а можливо, в Розділі I «Засади організації і діяльності прокуратури» або Розділі II «Організаційні основи системи прокуратури».

Щодо необхідності закріплення на законодавчому рівні та визначення обов'язкових випадків носіння форменого одягу прокурорами (пропоновані зміни до частини другої та третьої статті 85-1 ЗУ «Про прокуратуру»), то автори законопроекту пропонують доповнити частину другу статті 85-1 такого змісту: «2. Працівники прокуратури, яким присвоєно класні чини, мають єдиний формений одяг з відповідними знаками розрізнення, що видається безкоштовно. 3. Порядок носіння форменого одягу працівниками прокуратури визначається Генеральним прокурором. Носіння форменого одягу працівниками прокуратури є обов'язковим при підтриманні публічного обвинувачення в суді в справах щодо злочинів проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, військових кримінальних правопорушень та представництві інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом» [2].

Аналізуючи цю норму, насамперед хочеться нагадати Висновок Венеціанської комісії на проект чинного зараз ЗУ «Про прокуратуру» (висновок № 735/2013 від 14.10.2013), відповідно до якого «видалення статті про офіційну уніформу для працівників прокуратури» характеризується як «втілення досить значного прогресу у виконанні вимог стандартів Ради Європи» (пункт 194) [6]. Отже, європейські експерти вітали той факт, що в Україні відмовилися від «прокурорських мундирів». Логічно виникає запитання: а чи доцільно повертатися до старого?

Також ми повністю погоджуємося з позицією Головного науково-експертного управління Апарату ВРУ, яке надавало Висновок на проект ЗУ «Про внесення змін до ЗУ «Про прокуратуру» щодо підвищення ефективності діяльності органів прокуратури» [7], у якому зазначалося, що «...наявність єдиного форменого одягу не пов'язана зі стимулюванням до якісної праці та кар'єрою у державних органах. Наявність офіційного форменого одягу в більшості випадків пов'язана з особливими

¹ Можливо, задля найповнішого регулювання в одному нормативно-правовому акті всіх питань організації органів прокуратури.

умовами його експлуатації при реалізації функцій державного органу. Спеціальну уніформу розробляють з метою створення максимального комфорту для виконання службових завдань у складних умовах. З огляду на функції сучасної прокуратури потреба у форменому одязі її працівників може мати виключно психологічне обґрунтування». Однак ми вбачаємо, що це «психологічне обґрунтування» буде, найімовірніше, не для всіх прокурорів, оскільки після кадрових механізмів очищення система органів прокуратури наповнилася особами, яким не присвоювали жодного разу класні чини і які не носили прокурорську форму.

Також у світлі обговорюваного питання доречно згадати про пропозиції закріплення норм щодо адвокатської форми – мантії, на що Верховний Суд України надавав висновок, у якому зазначалося, що надання адвокату права бути одягнутим у спеціальне вбрання під час судового засідання не може сприяти досягненню мети законопроекту щодо підвищення професіоналізму адвоката, моральному захисту як захисника у кримінальному процесі, а також не забезпечить додаткових гарантій рівноправного статусу адвоката в судовому процесі [8]. Власне, тотожне ми можемо сказати і про прокурора, адже вважаємо, що підвищення ефективності діяльності органів прокуратури неможливе через встановлення норми про формений одяг, так само не можемо сказати, що ці норми будуть додатковими стимулами для результативної роботи прокурорів. Ефективність прокурорської діяльності необхідно визначати через систему оцінювання якості роботи прокурорів та механізми притягнення до юридичної, зокрема дисциплінарної та кримінальної, відповідальності.

Ми розуміємо, звісно, що проектом закону пропонується затвердити формений одяг із певними знаками розрізнення, пов'язаними з класними чинами насамперед, а також, можливо, з указівкою на рівень чи спеціалізацію прокуратури. Проте виникає просте питання: яке принципове значення має для учасників судового провадження, наприклад, який класний чин має прокурор? Невже суддя буде більш прискіпливо ставитися до прокурора – юриста 1-го класу, порівняно з радником юстиції? Чи, можливо, вказівки прокурора з нижчим класним чином слідчий виконуватиме недбало? Сподіваємося, що навряд. А для звичайних громадян класні чини прокурорів – взагалі, мабуть, незрозумілі слова.

До того ж нам не зрозуміла позиція щодо закріплення положення про випадки «Носіння форменого одягу працівниками прокуратури є обов'язковим при підтриманні публічного обвинувачення в суді у справах щодо злочинів проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, військових кримінальних правопорушень та представництві інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом». З огляду на це, ми можемо розуміти таке. По-перше, носіння форменого одягу поза таких обов'язкових випадків не буде здійснюватися прокурорами, адже воно не імперативне, і також важко уявити ситуацію, коли прокурор ходить щодня в одному і тому ж комплекті одягу. Тут ідеться і про чистоту речей, і про якість тканини, з якої виготовлено цей формений одяг, і навряд чи держава може дозволити собі наразі забезпечити кожного (!) прокурора двома-трьома комплектами літніх / зимових / демісезонних речей з натуральних якісних тканин. Практика існування форменого одягу знає непоодинокі випадки того, що прокурори отримували лише частину «готової форми» (наприклад, зимову куртку стандартного розміру), а

саму форму отримували лише тканину, з якої за власні кошти мали її виготовити. Тож норма щодо безкоштовності форменого одягу є дещо сумнівною. Ці сумніви підсилюються відсутністю відповіді на таке запитання: за чий кошти прокурор повторно отримуватиме формений одяг у певних випадках (наприклад, пошкодження, зношення, невідповідність розміру)?

По-третє, специфіка обов'язкових випадків носіння форменого одягу така, що не вбачається можливим ведення цих видів діяльності абсолютно всіма прокурорами органів прокуратури. Це пов'язано і з рівнем органу прокуратури, у якому працює прокурор, і з підрозділом, у якому працює, і з розподілом службових обов'язків. Тож виникає ще одне питання – навіщо прокурору, який через об'єктивні причини не виконує функції, що стосуються обов'язкових випадків носіння форми, забезпечуватися нею за рахунок бюджетних коштів? Можливо, є сенс закріпити такі «обов'язкові випадки» за керівником органу прокуратури й лише його забезпечити формою?

Щодо того, щоб «встановити, що положення про формений одяг працівників органів прокуратури набиратимуть чинності з 01 січня 2024 року», то наголосимо на такому (повторимося, що не підтримуємо пропозиції щодо його запровадження). Автори законопроекту пропонують, щоб положення про формений одяг набирали чинності з 1 січня 2024 року. Тобто з 1 січня 2024 року прокурор вже зобов'язаний бути присутнім на судовому засіданні в форменому одязі, тобто необхідно виготовити цей одяг до вказаної дати. А чи це можливо? Навряд чи за відсутності на це фінансування з державного бюджету на відповідний рік. До того ж необхідно проводити різноманітні процедури державних замовлень, тендерів на розробку ескізів, виготовлення форми тощо, що вимагає тривалого часу та значних зусиль і витрат. А витрати можуть бути значними, адже перелік речей, що входять до форменого одягу, може бути об'ємним, та й сама форма дорога. Для прикладу надаємо певні посилання [9; 10].

До того ж триває військова збройна агресія проти держави, тож необхідне вирішення нагальних та гострих потреб сектору оборони, закривати питання забезпечення військових із державного бюджету. Якщо держава має кошти, які теоретично можуть бути направлені на форму прокурорам, то чи не доцільніше віддати їх на форму військовим, на оборону країни? Вважаємо, є більш нагальні й необхідні питання, що мають бути вирішені за кошти державного бюджету – сфера оборони, медична сфера, відбудова державного соціального сектору тощо.

До того ж автори законопроекту вказують, що «реалізація положень цього законопроекту не потребуватиме додаткових видатків з Державного бюджету, оскільки витрати на реалізацію передбачених змін будуть здійснюватися в межах виділеного бюджетного фінансування на забезпечення діяльності органів прокуратури на відповідний рік: на забезпечення форменим одягом працівників органів прокуратури – на 2024 рік...» (пункт 5 Пояснювальної записки до законопроекту) [11]. Отже, норма щодо фінансування на забезпечення форменим одягом працівників органів прокуратури та норма щодо початку запровадження обов'язковості носіння такого одягу суперечать одна одній.

Зважаючи на вищесказане, ми не можемо не погодитися з позицією тих фахівців, які зазначають, що має бути належно регульоване питання в українському законодавстві щодо офіційного одягу осіб, які належать до системи органів правосуддя. Ще у 2012 році до ВРУ подано зако-

нопроект № 1115 щодо адвокатської мантії, у пояснювальній записці до якого вказувалося, що «зважаючи на відсутність в українському законодавстві регулювання щодо офіційної форми та одягу адвокатів, які беруть участь у судових процесах, то на практиці зовнішній вигляд деяких адвокатів при провадженні ними своєї адвокатської діяльності викликає серйозні зауваження. У судах України, на жаль, можна спостерігати адвокатів у потертих джинсах, розтягнутому светрі, шортах, сандалях, без шарпеток; або в мініспідницях, туфлях на занадто високих підборах, з яскравим макіяжем тощо. Неохайність деяких адвокатів дискредитує почесну професію, знижує довіру до правосуддя та судового процесу в Україні» [12]. На жаль, певною мірою такі зауваження можуть стосуватися й прокурорів. У цьому аспекті важливими є такі нормативно-правові акти, як Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [13] та Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів [14]. Зокрема, стаття 20 Кодексу професійної

етики та поведінки прокурорів встановлює такі вимоги до зовнішнього вигляду прокурора: «Публічний характер діяльності прокурора та перебування під постійною увагою з боку суспільства покладає на нього особливі вимоги щодо відповідного зовнішнього вигляду. Прокурор під час виконання службових обов'язків має дотримуватися ділового стилю одягу, який вирізняється офіційністю, стриманістю та акуратністю» [14].

Висновки. Віддаючи належне прагненню правників та народних обранців до розробки положень, спрямованих на вдосконалення та модернізацію організації та діяльності прокуратури, слід зазначити, що необхідно до цього питання підходити соціально виважено, науково обґрунтовано та фінансово прораховано. На сьогодні відповідно до національного чинного законодавства та реальної ситуації нами не вбачається, що пропонувані зміни можуть системно розв'язати питання підвищення професійного рівня прокурорів чи слугуватимуть додатковим мотиватором у їхній діяльності.

Список використаних джерел

1. Подкопаяв С. В. Теоретико-правові засади модернізації прокуратури в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2021. 38 с.
2. Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо удосконалення норм використання символіки та знаків розрізнення в органах прокуратури : проект закону України № 9452-1 від 19.07.2023 / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42324> (дата звернення: 28.09.2023).
3. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 28.09.2023).
4. Про символіку Офісу Генерального прокурора : Указ Президента України № 506/2021 від 06.10.2021 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/506/2021#Text> (дата звернення: 28.09.2023).
5. Бабкова В. С. Єдність системи прокуратури. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій [та ін.]. Харків : Право, 2020. Т. 19. 960 с.
6. Щодо проекту Закону України «Про прокуратуру». Висновок Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія), Директорату з прав людини (dhr), Генерального директорату з прав людини та верховенства права. URL: <https://tm.coe.int/1680097f7d> (дата звернення: 28.09.2023).
7. Висновок на проект закону України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо підвищення ефективності діяльності органів прокуратури». Головне науково-експертне управління Апарат Верховної Ради України / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/49204> (дата звернення: 28.09.2023).
8. Мантії для адвокатів та прокурорів: недоречний церемоніал чи необхідний елемент судового процесу. Протокол. Юридичний інтернет-ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/formenniy_odyag_dlya_advokativ/ (дата звернення: 28.09.2023).
9. Про затвердження норм забезпечення форменим одягом та спорядженням працівників служби судових розпорядників, правил носіння форменого одягу працівниками служби судових розпорядників та розміщення на ньому знаків розрізнення : Наказ ДСА України від 01.10.2004 № 171/04. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v71_0750-04#Text (дата звернення: 28.09.2023).
10. ДК 021:2015:18110000-3 Формений одяг (мантії для суддів). / PROZORRO. URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2021-12-14-014660-c?fbclid=IwAR1oCQUBljZiPgGvIbegdY1x83X6xmoSK3fApivjrGXCne7zwad-XnPgTmE>. (дата звернення: 28.09.2023).
11. Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо адвокатської мантії : проект закону № 1115 від 18.12.2012. / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45199 (дата звернення: 28.09.2023).
12. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : наказ Національного агентства України з питань державної служби № 158 від 05.08.2016 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (дата звернення: 28.09.2023).
13. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів : Всеукраїнська конференція прокурорів 27.04.2017 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> (дата звернення: 28.09.2023).

References

1. Podkopaiev, S.V. (2021). *Teoretyko-pravovi zasady modernizatsii prokuratury v Ukraini* [Theoretical and legal foundations of the modernization of the prosecutor's office in Ukraine]. *Extended abstract of doctor's thesis*. 38 s. [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro prokuraturu" shchodo udoskonalennia norm vykorystannia symboliky ta znakiv rozrznennia v orhanakh prokuratury [On amendments to the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" regarding the improvement of norms for the use of symbols and insignia in the prosecutor's office]: *Proiekt Zakonu Ukrainy № 9452-1 vid 19.07.2023/ Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42324> (data zvernennia: 28.09.2023) [in Ukrainian].

3. Pro prokuraturu [About the prosecutor's office]: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1697-VII / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (data zvernennia: 28.09.2023) [in Ukrainian].
4. Pro symvoliku Ofisu Heneralnoho prokurora [About the symbols of the Prosecutor General's Office]: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 506/2021 vid 06.10.2021 / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/506/2021#Text> (data zvernennia: 28.09.2023) [in Ukrainian].
5. Babkova, V.S.(2020). Yednist systemy prokuratury. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [The unity of the prosecutor's office system. Great Ukrainian legal encyclopedia] u 20 t. / Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho, Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho; redkol. V. Ya. Tatsii [ta in.]. Kharkiv : Pravo, 2020. T. 19. 960 s. [in Ukrainian].
6. Shchodo proiektu Zakonu Ukrainy "Pro prokuraturu". Vysnovok Yevropeiskoi komisii "Za demokratiiu cherez parvo" (Venetsianska komisiia), Dyrektoratu z prav liudyny (dhr), Heneralnoho dyrektoratu z prav liudyny ta verkhovenstva prava [Regarding the draft Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office". Conclusion of the European Commission "For Democracy through Law" (Venice Commission), Directorate for Human Rights (dhr), Directorate General for Human Rights and the Rule of Law]. Retrieved from: <https://rm.coe.int/1680097f7d> (data zvernennia: 28.09.2023) [in Ukrainian].
7. Vysnovok na proiekt Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro prokuraturu" shchodo pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti orhaniv prokuratury" [Conclusion on the draft Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" on Improving the Efficiency of the Prosecutor's Office". The main scientific and expert administration of the Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Holovne nauko-ekspertne upravlinnia Aparat Verkhovnoi Rady Ukrainy/VerkhovnaRadaUkrainy.Retrievedfrom:[https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/49204\(datazvernennia:28.09.2023\)](https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/49204(datazvernennia:28.09.2023)) [in Ukrainian].
8. Mantii dlia advokativ ta prokuroriv: nedorechnyi tseremonial chy neobkhidnyi element sudovoho protsesu. / Protokol. Yurydychnyi internet resurs Retrieved from: https://protocol.ua/ua/formenniy_odyag_dlya_advokativ/ (data zvernennia: 28.09.2023) [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia norm zabezpechennia formenym odiahom ta sporiadzhenniam pratsivnykiv sluzhby sudovykh rozporiadnykiv, pravyl nosinnia formenoho odiahu pratsivnykamy sluzhby sudovykh rozporiadnykiv ta rozmishchennia na nomu znakiv rozrinnennia [On the approval of the norms for providing uniforms and equipment to bailiffs, the rules for wearing uniforms by bailiffs and placing insignia on them]: Nakaz DSA Ukrainy vid 01.10.2004 № 171/04. / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v71_0750-04#Text (data zvernennia: 28.09.2023) [in Ukrainian].
10. DK 021:2015:18110000-3 Formenyi odiah (mantii dlia suddiv). / PROZORRO. Retrieved from: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2021-12-14-014660-c?fbclid=IwAR1oCQUBljZipgGvlbegdY1x83X6xmoSK3fApiivrGXCne7zwad-XnPGtmE>. (data zvernennia: 28.09.2023) [in Ukrainian].
11. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro advokaturu ta advokatsku diialnist" shchodo advokatskoi mantii [On amendments to the Law of Ukraine "On Advocacy and Advocacy" regarding the attorney's mantle]. Proekt Zakonu № 1115 vid 18.12.2012. / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45199 (data zvernennia: 28.09.2023) [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Zahalnykh pravyl etychnoi povedinky derzhavnykh sluzhbovtiv ta posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia [On the approval of the General Rules of Ethical Behavior of Civil Servants and Local Self-Government Officials]. Nakaz Natsionalnoho ahentstva Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby № 158 vid 05.08.2016. / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (data zvernennia: 28.09.2023) [in Ukrainian].
13. Kodeks profesiinoi etyky ta povedinky prokuroriv [Code of Professional Ethics and Conduct of Prosecutors]: Vseukrainska konferentsiia prokuroriv 27.04.2017 / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> (data zvernennia: 28.09.2023) [in Ukrainian].

Borodina Iryna,

PhD in Law, Associate Professor

*(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv)*ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7611-6575>**Dudchenko Oleksandr,**

PhD in Law, Associate Professor

*(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4733-2139>**PROBLEMATIC ASPECTS OF IMPROVING REGULATIONS ON THE USE OF SYMBOLS AND DISTINCTIVE SIGNS IN THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE**

The article is dedicated to the analysis of bills registered in the Verkhovna Rada of Ukraine concerning the refinement of norms for using symbols and distinctive signs within the prosecutorial bodies. The study evaluates the feasibility and necessity of enhancing legal standards related to the use of such symbols, official uniforms, and distinctive badges in prosecutorial institutions and proposes an individual perspective on these mechanisms.

An in-depth analysis has been undertaken on alternative bills registered in the Verkhovna Rada of Ukraine addressing specific aspects of prosecutorial reform. In the context of the study's focus, some provisions of the draft Law on Amendments to the Law of Ukraine "On the Prosecution" regarding the improvement of norms for using symbols and distinctive signs in

the prosecutorial bodies have been dissected. The proposed amendments to the Law of Ukraine “On the Prosecution” are: a) to legally stipulate the use of symbols and distinctive signs in prosecutorial bodies and also to define the mandatory cases when prosecutors should wear their official uniforms (amendments to Article 85-1 of the Law of Ukraine “On the Prosecution”); b) to enact that the provisions on the official clothing for prosecutorial staff come into effect from January 1, 2024.

Reflections and observations have been shared concerning the need for legislative regulation of the use of symbols and distinctive signs in prosecutorial bodies and about establishing, on a legislative level, the mandatory cases when prosecutors should wear official attire.

After a systematic analysis of the proposed changes and the current legislation of Ukraine, considering modern state-legal realities, it's highlighted that the introduction of official attire in prosecutorial bodies should be approached with social consideration, scientifically justified, and financially calculated. Emphasis is placed on the notion that, based on the current national legislation and the actual situation, it's unclear whether the proposed changes can systematically address the issue of enhancing the professional level of prosecutors or serve as an additional motivator in their activities.

Key words: *prosecution, prosecutorial activity, rank designations, prosecutors' uniforms, legal status of a prosecutor.*

Надіслано до редколегії 27.09.2023

УДК 13:130.2

DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-82-85

Кононенко Тетяна Володимирівна,

доктор філософських наук, професор

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7821-5640>

РОСІЙСЬКА КУЛЬТУРА ЯК ПЕРЕДУМОВА ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

Статтю присвячено аксіологічному аналізу (аксіологія права) передумови російської воєнної агресії, якою розглядають російську культуру, насамперед філософію та літературу. Акцентується питання бінарної структури російської ментальності, наслідком чого, по-перше, є сприйняття власної спільноти як обраної, елітарної, по-друге, має місце агресивне ставлення до Іншого, бажання його або поглинути, або знищити. Досліджується образ «зайвої», «підпільної» людини, формою екзистенції якої є покора та страждання, відсутні аналітика та критичне мислення. Аналізується аксіологія насильства, право на злочин, право на кров як екзистенційний вибір.

Ключові слова: аксіологія права, аксіологія насильства, російська культура, російська воєнна агресія, «зайва», «підпільна» людина, нігілізм, покора, страждання як форма екзистенції, право на злочин, право на кров як екзистенційний вибір.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного вторгнення та його підтримки з боку більшості російського суспільства актуалізується необхідність розуміння причини такого негативного ставлення до українського народу. Це пояснюється не лише спланованою державною політикою, фактором пропаганди в засобах масової інформації. У цьому разі проблема залишається відкритою. На наш погляд, причина криється в базових принципах російської ментальності, у базових положеннях російської культури, насамперед філософії та літератури. Сприйняття певного народу та певної культури як обраної, елітарної, месіанських породжує неприйняття та заперечення Іншого, бажання його або поглинути, або знищити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ціннісно-смыслових орієнтирів перебуває в центрі уваги О. А. Довгополової (історична пам'ять), О. О. Івашини (загальна теорія культури), В. О. Лозового (сутність культури, процес розвитку української культури в контексті світової), Т. В. Лютого (культура принади і спротиву, проблема нігілізму), О. Б. Островської-Лютої (російські інтелектуали в контексті воєнної агресії), М. Ф. Юрія (український культурний ландшафт у європейському та світовому просторі, спротив російській культурній експансії).

Мета статті – здійснити аксіологічний аналіз (аксіологія права) російської культури як передумови воєнної агресії.

Виклад основного матеріалу. Максим Горький визначає російську літературу як найпесимістичнішу. Її розквіт – це проблематика «зайвої», «підпільної» людини, формою екзистенції якої є страждання: «у юності та зрілому віці: від нестачі розуму, від гніту самодержавства, від жінок, від любові до ближнього, від невіддаленого устрою всесвіту; у старості: від свідомості помилки життя, нестачі зубів, нетравлення шлунка та від необхідності померти».

На думку Ю. М. Лотмана, для західноєвропейської ментальності більш властивою є тернарна структура, для російської – бінарна. М. О. Бердяєв пише про «особливий душевний уклад», «століттями вихований дуалізм, який увійшов у плоть і кров». У тернарній структурі вибух як неодмінний елемент розвитку будь-якого суспільства не охоплює, не руйнує повністю систему. Тернарна структура зберігає певні цінності попереднього періоду. Ідеалом же бінарної структури є тотальне знищення старого, апокаліптичне народження нового. Вибух у бінарній структурі характеризується радикальним максималізмом. «Хто не з нами – той проти нас» – її провідний принцип. Це війна до переможного кінця, повне знищення свого супротивника. Як зазначає С. Л. Франк, характеризуючи російську інтелігенцію початку ХХ століття, з великої любові народжується велика ненависть, пристрасть до устрою стає пристрастю до руйнування. В ім'я ідеї загальнолюдського щастя, точніше – власного її уявлення, представник російської ментальності та культури готовий пожертвувати і власним життям, і життям іншої людини.

Бінарність зумовлює, по-перше, сприйняття певної соціальної спільноти як обраної, елітарної, по-друге, агресивне ставлення до Іншого. Теза «Москва – Третій Рим», за зауваженням Г. В. Флоровського, із самого початку у Філофея має апокаліптичний характер, вона пов'язана з падінням Константинополя. Москва – не просто Третій, а Останній Рим, Філофей «застерігає», «не славословить». Проте пізніше лунає претензія на месіанський характер, Москва перетворюється на останнє й єдине істинно християнське царство. В. С. Соловйов виокремлює три культури світового значення: мусульманський Схід, католицько-протестантський Захід і православний слов'янський світ. Ці три культури відповідають трьом силам історичного розвитку: Схід – «силі виняткової єдності», Захід – «силі виняткової множинності», Слов'янський світ – силі, яка

«дає позитивний зміст двом першим, звільняє їх від винятковості, примиряє єдність вищого начала з вільною множинністю приватних форм та елементів, творить так цілість загальнолюдського організму та надає йому внутрішнє тихе життя». М. Я. Данилевський пише про оформлення нового культурно-історичного типу – Слов'янської цивілізації, або Всеслов'янського союзу. Аналізуючи історію, сутність провідних європейських держав, він констатує їх ворожий, завойовницький характер. На противагу Європі він і пропонує сформувати Всеслов'янський союз. Звичайно, керівна роль відводиться Росії. Маючи «природжену гуманність», якості «доброчливості, справедливості та чистоти», вона пропонується бути ядром нової цивілізації. М. Я. Данилевський заперече право на політичну самостійність малих народів і народностей. Він не вбачає в цьому ані «національного вбивства», ані «національного каліцтва». Народ і народність мають право на самостійне існування лише певною мірою, яку за принципом сильнішого визначають вибрані держави. За цим принципом приєднання до Росії нечисленних народів і народностей, підкорення Кавказу та Сибіру, територіальний поділ Польщі оголошуються справою «цілком законною та справедливою». Кожен культурно-історичний тип виявляється в чотирьох сферах: релігії, культурі, політиці та соціально-економічній сфері. Лише Росія, на думку М. Я. Данилевського, на чолі слов'янських народів може рівномірно на високому рівні представляти всі чотири сфери та бути першим повним культурно-історичним типом. Питання відповідності бажаного реальному залишається відкритим.

За визначенням М. О. Бердяєва, російський народ за своєю природою – жіночий, пасивний. У справі державного будівництва він чекає «нареченого», «чоловіка». Символічно, що історія державності починається з покликання варягів. Державна влада приходить ззовні. З іншого боку, Росія – бюрократична держава, її інтереси посідають виняткове місце. Держава пригнічує й особистість, і станує системою. Як пише М. О. Бердяєв, ані західницька, ані слов'янофільська філософія історії так і не осягає, чому найбездержавніший народ створює наймогутнішу державність, чому найанархічніший народ підпорядковується найчисельнішій бюрократії. Колектив поглинає особистість. Колектив потребує покори. Поко́ра є єдиною формою дисципліни особистості.

У культурологічній концепції Г. Д. Гачева Росія виступає як «сира земля», «вода-земля», «величезна біло-сніжна баба, що розповідається вшир». Вона аморфна та безмежна, простір тут важливіший за час. За складом стихій її доповнюють повітря та вогонь, аморфність доповнюється формою (межа, кордон), простір – часом (ритм історії). Це здійснює чоловіче начало. Росія народжує собі «сина» і водночас «чоловіка» – російський народ. Він – «повітря», «світер» («світло + вітер»). Далина та широта більш привілейовані, ніж висота та глибина, горизонталь важливіша за вертикаль. Тому Росія потребує іншого «чоловіка» – чужинця, варяга. Він – вертикаль. Якщо російський народ – свобода, то держава-кесар – форма, порядок, закон.

Наявність двох «чоловіків» веде до дуалістичності логосу. Російському народу відповідає логос свободи, пошуку шляху та сенсу життя, державі-кесарю – логос влади та закону. Зрештою, зумовленість і протистояння цих логосів (вільний пошук і жорстка норма) породжують особливу форму ментальності. Представник російської інтелектуальної еліти, інтелігенції, на думку Г. Д. Гачева, починає із заперечення, де в ролі тези-жер-

тви виступає, як правило, готова даність, що прийшла із Заходу. Він довго шукає та не знаходить чіткої відповіді. Цінністю є сам пошук. Це означає, що держава-кесар, логос влади та закону лише частково впораються зі своїм завданням. Проблема вертикалі залишається актуальною. Держава-кесар не може за допомогою влади та закону продраїти країну по вертикалі: у висоту та глибину. Тоді на допомогу приходить ще один чужинець – християнство.

На нашу думку, дуалістичність російського логосу, по-перше, призводить до взаємозумовленості протилежних тенденцій. Наприклад, «підпільна людина» Ф. М. Достоєвського відчуває «припливи всього прекрасного та високого», займаючись «развратиком». Тут рефлексія, протиріччя, страждання – «мученья» та «мученьица» – становлять своєрідний «соус», надають не тільки пікантність, а й сенс. По-друге, дуалістичність зумовлює відсутність сильної опозиції. В. С. Соловйов, з одного боку, пророкуючи Росії велике майбутнє, з іншого, пише, що російський народ – «носії третьої божественної сили» – «не повинен мати ніякого спеціального обмеженого завдання», «не покликаний працювати над формами та елементами людського існування», «не потребує ніяких особливих переваг, ніяких спеціальних сил і зовнішніх обдарувань». Потрібна «байдужість до всього цього життя з його дрібними інтересами, цілковита віра в позитивну дійсність вищого світу та покірне щодо нього ставлення». Виникає враження, що йдеться виключно про пасивний, паразитуючий народ, який живе лише очікуванням і вірою у своє велике призначення. Таким чином, російський логос перебуває «в зазорі» між двома «чоловіками». Безґрунтовність, маргінальність, блукання, відкидання сьогодення та очікування майбутнього – його характерні риси. В основі – образ «зайвої» людини – Олександр Чацький, Євгеній Онегін, Григорій Печорін.

В. М. Ільїн наголошує, що Росія – це країна вічної громадянської війни. Російська література принципово не знає як позитивний тип національного героя успішну людину, що «зриває квіти насолоди». Росія орієнтується на аскета, який служить верховному ідеалу. Питання полягає лише в тому, який цей ідеал – іманентний чи трансцендентний. Для одних верховним ідеалом є Царство Небесне, божественна благодать; для інших – Царство Земне, соціальна справедливість і добробут. Прибічники Царства Небесного жертвують усім, що стосується особистого життя та благополуччя, проживають короткий час у стражданнях і поневіряннях, щоб блаженствувати в майбутньому вічному житті; прибічники Царства Земного також жертвують усім, що стосується особистого життя та благополуччя, але щоб безболісно та ситно блаженствувало майбутнє покоління. Першому ідеалу відповідають аскети Христової ідеї, другому – аскети Антихристової ідеї.

Ще Ф. М. Достоєвський та І. С. Тургенєв визначають нігілізм як характерну національну особливість. «Спершу гордість майже сатанинська, потім глум». Зрештою – агресія, ставка на силу. І «біси» на чолі з Петром Верховенським, і Євгеній Базаров сповідають «право сили», «право одиничного кулака та особистого хотіння». Тут свобода живає себе, перетворюється на свавілля та злочин. Вона руйнує, губить людину. Її абсолютизація неминуче спричиняє насильство та деспотизм. У «Бісах» Шигальов констатує: «Виходячи з безмежної свободи, я завершую безмежним деспотизмом».

На думку Ю. М. Давидова, західноєвропейська філософія (насамперед, Д. де Сад, А. Шопенгауер, Ф. Ніц-

ше) відкриває своєрідний «острів Смерті». Визначальним моментом такого світобачення є не просто втрата віри в Бога, а повна втрата віри в будь-які загальнолюдські ідеали та цінності, в будь-які абсолюти. Наслідком егоцентричного самоствердження стає влада смерті, тому що вона не підвладна людині. Саме смерть не дає людині змогу відчувати себе Богом. На наш погляд, якщо західноєвропейська філософія і відкриває «острів Смерті», то російська філософія та література (насамперед, Ф. М. Достоєвський) відкриває «острів Спокуси». По-перше, людина, будучи «слабкою» та «підступною», постійно спокушається дивом, тасмницею та авторитетом – затишним побутом, відсутністю свободи та відповідальності. По-друге, виникають ідеологія й ідеологія спокуси – егоцентризм, абсолютизація свободи, утвердження цінності злочину є головними життєвими принципами «обраних». Образ і подоба дають людині право на безмежну свободу, «самостійне хотіння». Право на злочин, право на кров – екзистенційний, ціннісний вибір саме людини. Актуалізується формула «Все дозволено», «буття-в-злочині» стає нормою поведінки. По-третє, це культ самотності та руйнування. Герої Ф. М. Достоєвського руйнують і самих себе, свідомо знищуючи здатність любити, і світ довкола себе, стверджуючи виключно власне «Я», мізантропію й агресію.

Фактично, людина, яка сьогодні підтримує російську воєнну агресію, сповідує принцип Родіона Романовича Раскольнікова, який класифікує людей на «звичайних» та «незвичайних». «Звичайні» люди трактуються як нижчий розряд, матеріал, що слугує єдиною для народження собі подібних. Вони живуть у послушності, не маючи права порушувати закон, «бо вони, бачите, звичайні». Бути слухняними – їхнє призначення. Люди «незвичайні» – законодавці людського роду. Вони мають сказати нове слово. З огляду на це, вони можуть всіляко порушувати закон. «Незвичайна» людина «має право... тобто не офіційне право, а сама має право дозволити своїй совісті переступити... через інші перешкоди...», якщо в ім'я ідеї треба «переступити хоча б і через труп, через кров, то вона в собі, по совісті, може... дати собі дозвіл переступити через кров...».

У «Бісах» Шигальов озвучує основні положення нового світопорядку. В основі – принцип розподілу суспільства на дві нерівні частини: «Одна десята частина отримує свободу особистості та безмежне право над рештою дев'яти десятих». Обрані та маса, правителі та раби – така суть двох нових класів. Відповідно до положень Шигальова, повинна бути «первісна невинність» – абсолютна рівність. Проте це рівність рабів. «Всі раби й у рабстві рівні». Для цього знижується рівень освіти, науки та мистецтва: «Цицерону відрізують язик, Копернику виколюють очі, Шекспір побивається каміннями – ось шигальовщина!». Усувається всяка різниця, будь-яка індивідуальність. «Повна покора, повна безособовість, але раз на тридцять років Шигальов пускає і судому, і всі раптом починають поїдати один одного, до певної риси, щоб не було нудно. Нудьга є відчуття аристократичне; у шигальовщині не буде бажань. Бажання та страждання для нас, а для рабів шигальовщина».

Для реалізації цього плану «біси» використовують допоміжний матеріал, «передове м'ясо». Такі бойові одиниці формуються під впливом п'яти сил. Перша – ефект мундира. «Немає нічого сильнішого за мундир». Петро Верховенський вигадує таємне суспільство, чини та посади, заманюючи цим нових членів. Друга – сентиментальність – особливість російської ментально-

сті. «Знаєте, соціалізм у нас поширюється переважно із сентиментальності». Третя сила – злочинці – «гарний народ», здатний без тривалих вагань переступити межу дозволеного. Сором власної думки та гарантоване право на безчестя – «цемент, що все сполучає». «Біси» визнають, що їхнє вчення – це «заперечення честі і що відвертим правом на безчестя найлегше російську людину за собою захопити можна». Четверта сила – новий Месія, самозванець з ореолом жертви. П'ята – загальна відповідальність за кров. Ставрогін констатує: «Все це чиновництво та сентиментальність – все це клейстер гарний, але є одна штука ще краща: підговорить чотирьох членів гуртка вбити п'ятого під виглядом того, що той донесе, і зараз же ви їх усіх пролітою кров'ю, як одним вузлом, зв'яжете. Рабами вашими стануть, не наважаться бунтувати та звітів питати». Очевидно, що сучасна Росія і є шигальовщина: тоталітарний режим, всебічний контроль з боку держави, переслідування та знищення інакомислення, покора як форма екзистенції.

О. Б. Островська-Люта [2], констатує чинники мовчання, самовиправдання, запиту на співчуття до себе російських інтелектуалів у перші тижні повномасштабного вторгнення, аналізує в цьому контексті головних героїв трьох творів класичної російської літератури: «Злочину та покарання» Ф. М. Достоєвського, «Лоліти» В. В. Набокова та «Муму» І. С. Тургенєва. Як зауважує дослідниця, всі ці твори написані з великою симпатією до головних героїв, які вчиняють смертельний злочин – вбивство. Родіон Раскольніков і Гумберт Гумберт – особистості високої складності – поєднують екстремальні протилежності. Судити їх за вчинками, з точки зору авторів романів, недоречно, бо вчинки не визначають суті, як наслідок, констатує О. Б. Островська-Люта, створюється безмежний резерв прощення. Герасим – проста та добра людина, яка перебуває в тяжких обставинах. Його розчавлює безжална та свавільна влада в особі барині. О. Б. Островська-Люта пише, що саме так убачають своє становище представники російських інтелектуальних кіл – це люди великої складності, як Раскольніков і Гумберт, яких непереможна влада ставить у жахливі обставини Герасима. Українське ж суспільство, на думку дослідниці, сприймає їх як Фауста, який заради наповненого, повнокровного життя вкладає угоду з Дияволом. О. Б. Островська-Люта підсумовує, що представникам української інтелектуальної еліти не залишається нічого іншого, як постійно нагадувати, наполягати, що російські візаві не є невинними жертвами. Можна посперечатися з цією точкою зору. На наш погляд, таке нагадування є марним, бо російська інтелектуальна еліта також сповідує принцип елітарності своєї культури. Вона «хворіє» на вищезокреслені ідеї класиків філософії та літератури, є апатичною та бездіяльною, покора та страждання також є формою її екзистенції.

Висновки. На наш погляд, саме культура зумовлює російську воєнну агресію. Російська філософія та література культивує ідею обраності, елітарності, месіанства російського народу, держави та церкви: «Москва – Третій Рим». Як наслідок, інші народи та культури трактуються як другосортні, тому має місце бажання їх поглиблення «руським миром», русифікація. Бінарна структура російської ментальності породжує покору й агресію. З одного боку, пропагується образ «зайвої» та «підпільної» людини, формою екзистенції якої є смирення та страждання. Відсутні аналітика, критичне мислення, поняття честі та гідності. Колективне поглинає особистісне. «Краще смиренно грішити, ніж гордо вдосконалюватись» (М. О. Бердяєв). З іншо-

го боку, допускається право на злочин, право на кров щодо Іншого. Інший трактується як сакральний ворог, для якого передбачається тотальне знищення.

Перспективи подальших розвідок. Перспективним, на нашу думку, є дослідження української ментально-

сті та культури, національної ідеї, ціннісно-смыслового контрасту між українським кордоцентризмом та російською покорою, акцентування пріоритету свободи особистості, честі та гідності як базових екзистенціалів сучасного українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Кононенко Т. В. Культура в контексті обґрунтування російської воєнної агресії. *Scientific progress: innovations and achievements : Collection of abstracts of International scientific-practical conference, Kunovice, Czech Republic, June 29–30, 2023*. P. 160–163.

2. Островська-Люта О. Б. Герасим і Раскольников, або як нам зрозуміти російського інтелектуала. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/rosijska-literatura-yak-zrozumiti-povedinku-rosiyan-tri-nayvidomishi-knigi-50332059.html?fbclid=IwAR01o_577uSYINiAg9H4RCgtuEH1UtgB4hSEWVWVHELD2md0oWtzbY_YaKXg (дата звернення: 20.07.2023).

References

1. Kononenko, T.V. (2023). Kultura v konteksti obgruntuвання rosijskoyi voyennoyi agresiyi [Culture in the context of Russian military aggression justification]. *Scientific progress: innovations and achievements : Collection of abstracts of International scientific-practical conference, Kunovice, Czech Republic, June 29-30, 2023*. P. 160–163 [in Ukrainian].

2. Ostrovska-Lyuta, O.B. (2023). Gerasim i Raskolnikov, abo yak nam zrozumiti rosijskogo intelektuala. [Gerasim and Raskolnikov, or how to understand the Russian intellectual]. Retrieved from: https://nv.ua/ukr/opinion/rosijska-literatura-yak-zrozumiti-povedinku-rosiyan-tri-nayvidomishi-knigi-50332059.html?fbclid=IwAR01o_577uSYINiAg9H4RCgtuEH1UtgB4hSEWVWVHELD2md0oWtzbY_YaKXg (application date: 20.07.2023 [in Ukrainian].

Kononenko Tetiana,

Doctor of Philosophy, Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7821-5640>

RUSSIAN CULTURE AS A PREREQUISITE FOR MILITARY AGGRESSION

The article is devoted to an axiological analysis (axiology of law) of the prerequisites of Russian military aggression, which considers Russian culture, first of all, philosophy and literature. The question of the binary structure of the Russian mentality is emphasized. First of all the result of which is the perception of one's own community as a chosen, elitist one. Secondly, there is an aggressive attitude towards the Other; a desire to either absorb it or destroy it. In this context, the concept of "Moscow – the Third Rome" is analyzed, a claim to the messianic nature of the Russian state, church and culture, which results in the perception of other peoples and cultures as second-rate, the obligatory nature of their Russification. The image of an "extra", "underground" person is studied, whose form of existence is humility and suffering, analytics and critical thinking are absent, the collective absorbs the personality. The axiology of violence, the right to crime, the right to blood as an existential choice are analyzed. Nihilism is considered as a characteristic national feature. It is shown that in Russian philosophy and literature freedom revives itself, turns into arbitrariness and crime, and destroys a person, because its absolutization inevitably causes violence and despotism. It is claimed that Russian culture opens a kind of «Island of Temptation». First, a person, being "weak" and "insidious", is tempted by a miracle, mystery and authority – a comfortable life, lack of freedom and responsibility. Secondly, ideologues and the ideology of temptation arise – egocentrism, absolutization of freedom, affirmation of the value of crime are the main life principles of the "chosen". Third, it is a cult of loneliness and destruction. The main characters of classical Russian literature destroy both themselves and the world around them, affirming only their own "I", misanthropy and aggression.

Key words: axiology of law, axiology of violenc, Russian culture, Russian military aggression, "extra", "underground" person, nihilism, humility, suffering as a form of existence, the right to crime, the right to blood as an existential choice.

Надіслано до редколегії 28.09.2023

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**Медведенко Н. В., Медведенко С. В.**

МІСЦЕ ПРЕДСТАВНИКА (ЗАХИСНИКА) ОСОБИ В ДИСЦИПЛІНАРНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В ОРГАНАХ ПОЛІЦІЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД..... 3

Околот М. Г.

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО КАНДИДАТІВ НА ЗАЙНЯТТЯ ПОСАД ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ: ПОРІВНЯННЯ ЗАКОНОДАВСТВА КИТАЮ ТА УКРАЇНИ.....10

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ
ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ****Болоташвілі З. У., Головков О. М., Бур'ян І. В.**

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ.....19

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО**Колеснік Т. В.**

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ....25

Попов В. А.

ОСОБЛИВОСТІ ВЕНЧУРНОГО ІНВЕСТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ МЕДИЧНОЇ СФЕРИ..... 31

Яценко Х. М., Бачинська Н. О.

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРЕТІХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....36

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ**Морозовська О. А.**

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ УМИСНОГО ВВЕДЕННЯ В ОБІГ (ВИПУСКУ НА РИНОК УКРАЇНИ) НЕБЕЗПЕЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ (СТАТТЯ 227 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ).. 43

Шакін Р. С.

ОБ'ЄКТ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У ФОРМІ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ.....48

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ****Волобуєва О. О.**

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛИХ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО СТАТЕВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....52

Сенченко Н. М.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОВОКАЦІЇ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБУТОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ.....57

Татаренко С. В.

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ.....63

**ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ
ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ**

Мамонова О. І., Баланаєва О. В.

УПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИЧНОГО СКЛАДНИКА В ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ
ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ.....70

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

Бородіна І. В., Дудченко О. Ю.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ СИМВОЛІКИ
ТА ЗНАКІВ РОЗРІЗНЕННЯ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ..... 76

Кононенко Т. В.

РОСІЙСЬКА КУЛЬТУРА ЯК ПЕРЕДУМОВА ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ..... 82

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATIONAL LAW

Medvedenko N., Medvedenko S.

THE PLACE OF A PERSON'S REPRESENTATIVE (DEFENDER) IN DISCIPLINARY PROCEEDINGS
IN POLICE BODIES: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE.....3

Okolot M.

GENERAL REQUIREMENTS FOR CANDIDATES FOR CIVIL SERVICE POSITIONS:
COMPARING LEGISLATION OF CHINA AND UKRAINE.....10

CURRENT ISSUES OF POLICE ACTIVITIES AND PERSONNEL TRAINING FOR THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Bolotashvili Z., Holovkov O., Burian I.

CERTAIN ASPECTS OF THE APPLICATION OF POLICE COERCION MEASURES.....19

COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

Koliesnik T.

SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE FIELD
OF EMPLOYMENT AND EMPLOYMENT.....25

Popov V.

FEATURES OF VENTURE INVESTING IN MEDICAL ENTERPRISES.....31

Yatsenko K., Bachynska N.

CONCEPTS, TYPES AND FEATURES OF THIRD PARTIES IN THE CIVIL PROCESS OF UKRAINE.....36

CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY

Morozovska O.

PROBLEM ASPECTS OF THE OBJECTIVE SIDE OF INTENTIONAL INTRODUCTION
INTO CIRCULATION (RELEASING ON THE MARKET OF UKRAINE) OF DANGEROUS PRODUCTS
(ARTICLE 227 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE).....43

Shakin R.

THE OBJECT OF DOMESTIC VIOLENCE IN THE FORM OF CHILD ABUSE.....48

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINOLOGY. OPERATIVE AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Volobuyeva O.

FEATURES OF THE INTERROGATION OF VICTIMS IN CRIMINAL PROCEEDINGS ABOUT SEXUAL
CRIMINAL OFFENSES.....52

Senchenko N.

SEPARATE ISSUES OF PROVOCATION TO COMMIT A CRIMINAL OFFENSE
IN CRIMINAL PROCEEDINGS RELATED TO THE SALE OF NARCOTICS.....57

Tatarenko S.

TYPICAL INVESTIGATORS IN THE INITIAL STAGE OF INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES
AGAINST THE ENVIRONMENT.....63

**TRAINING OF SPECIALISTS IN PROFESSIONAL LEGAL EDUCATION
IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC LEARNING CONDITIONS**

Mamonova O., Balanaieva O.

IMPLEMENTATION OF A PRACTICAL COMPONENT IN THE PROCESS OF FORMING FOREIGN
LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE LAW OFFICERS.....70

**THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW.
CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW**

Borodina I., Dudchenko O.

PROBLEMATIC ASPECTS OF IMPROVING REGULATIONS ON THE USE OF SYMBOLS
AND DISTINCTIVE SIGNS IN THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE.....76

Kononenko T.

RUSSIAN CULTURE AS A PREREQUISITE FOR MILITARY AGGRESSION.....82

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 3(84) 2023

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – М.С. Михальченко

Підписано до друку 26.10.2023 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 10,46. Обл. вид. арк. 11,52.
Зам. № 1123/678. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.